

51964
tiszatáj

1985. JAN. • 39. ÉVF.

1

Csoóri

Sándor,

Marsall

László,

Tolnai Ottó versei;

Fekete Gyula, Mocsár Gábor írása;

A nemzeti irodalmak határai

— összeállítás; Németh József

Tarló c.

festmé-

nyéről

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kovács László
84/4483 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 16 forint. Előfizetési díj: negyedévre 48, fél évre 96, egy évre 192 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Indexszám: 25 916.

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXXIX. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1985. JANUÁR

CSÓRI SÁNDOR versei: A világ emlékművei, Énekek éneke, Nyár-éjféli zápor, Földi történet	3
MARSALL LÁSZLÓ versei: Öregek (A tanyasi öreg, Gébácsi, Ákos bácsi)	5
HORGAS BÉLA versei: Időmegállítás, Ír, Sorok, Egy arc átváltozásai	6
MOCSÁR GÁBOR: ...eleitől fogva (Katonaruhában — önéletírás)	9
BAJOR ANDOR versei: Szülőföld, Anyanyelv	25
TOLNAI OTTÓ versei: Kétsoros, Tolsztoj, A szellem kész (kész-e) de a hús még gyenge (rózsaszín nulla), Wilhelm a peccétpárnán, Ollókat	27
FEKETE GYULA: Tengercepp (Aforizmák, gondolati futamok, írói noteszlapok)	30
ABLONCZY LÁSZLÓ: Tamási Áron angyali jókívánságai ...	46
TAMÁSI ÁRON: Gazdag erdélyi karácsony	47

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (60.)	51
-----------------------------------	----

NÉZŐ

A nemzeti irodalmak határai (összeállítás; Kiss Gy. Csaba, Ferenczi László, Pomogáts Béla, Szopori Nagy Lajos, Vajda György Mihály, Gyivicsán Anna, Dobossy László írásai)	55
--	----

KRITIKA

MELCZER TIBOR: „A hűség törhetetlen” (Fodor András: Szó, zene, kép).....	70
TÜSKÉS TIBOR: Az irgalmas értelem szavai (Beszélgetések Pilinszky Jánossal).....	75
VÍGH KÁROLY: Padovától Trinanonig (Ormos Mária könyve)	79
SERFŐZŐ LAJOS: Shvoy Kálmán és irományai.....	83

MŰVÉSZET

Művek közelről

SZUROMI PÁL: Az anyaföld balladája (Németh József: Tarló).....	89
GREZSA FERENC: Tízéves a Kincskereső.....	93
Szerkesztői asztal.....	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Németh József munkái a 8., 24., 29., 50., 92. oldalon és a mű-
mellékleten

A világ emlékművei

*Jön-megy a csavargó idő,
járom én is a havas várost.
Az utcák, mint egy kiszedett vers
széthullott ólomsorai
vigasztalanul néznek engem.
A világ emlékművei ilyenkor sötétednek el bennem percről-percre
és kő-zászlók és bronz-oroszlánok
és háborús holtakért leszálló márvány-angyalok fölött
rekedt fuvolák hangját hallom.
Ilyenkor nyilall belém:
kiszemelnétek engem is áldozatnak,
aki majd tüntető, bíbor levelekkel
vonul föl újra helyettetek
cirkuszi őszben
és szétkenődik vére
az Országház kupoláján.
De én már régóta megfoghatatlan, mozgó tűz vagyok, barátaim,
mozgó akarat, függetlenedő remény
s jóváhagyásom nélkül engem nem lehet soha
fömláldozni.
Számban őszi forradalmak, őszi kiáltozások
és őszi-órszák kesernyés íze együtt
s fölöttem sorra kigyulladó utcalámpák.*

Énekek éneke

*Ez itt a csípőd, a tomporod, a hátad.
Páros, szép melled, mint két tüzérségi állás.
Ez itt a szád, a szemed völgye, épp egy
üstökös csóva-fénye siet át rajta.
Ez itt elárulhatatlan hajad, ékesszólásra ingerel
az elgazosodott temető közelében.*

*Nem is tudom: szeretlek-e vagy csak
hódolok neked kalandos ujjaimmal?
Kezem egy elsötétített városban
évek múlva is rádtalálna.*

Nyár-éjféli zápor

*Lidérces szenvedéllyel vonult fölöttem át
a nyár-éjféli zápor.
Elégiákkal megrakott vonatok csattognak úgy,
ahogy a tonnás mennydörgések gördültek tova.
Kiálltam a füledt terrasra bőrig ázni
s olyan volt ez a félnomád, félvad álom,
mint a szerelem veled.
Testem egész hosszában éreztem a testedet
az égből lezuhogni.
Egy-egy hátraforduló villám tán alvajárónak látott.*

Földi történet

N. I. emlékére

*Mit is kerestél évekig itt e földön
besötétedő homlokoddal?
Csüngtek eléd a fák, a katonás tavasz vállbojtjai,
csüngtek eléd a kezek, érintsd meg őket.
És jött eléd Isten is álarcosan: mentsd meg már végre
őt is e vérengző világtól.
De te csak jártad az erdőket, a városokat, az országokat
némán,
mint akinek a nyelve alól
a megváltó szó hiányzik.*

Öregek

A TANYASI ÖREG

*Hétszámra az ablakban könnyököl:
„a viharfelhőt lesem, fiam, a villámot, hogy lesújtsa
azt a megkopaszodott fát, amott!
ha volna erőm kívágni télire tüzelőnek!”
Kivágnám neki télire tüzelőnek, ha volna érkezésem,
városi mihasznának.
A szégyent átvállalja a képzelet.
Az irgalmat a hümmögés-bólogatás.
Utolsó ünnep! Háznyi máglyán most ökröt sütünk!
Ökröt sütnénk — és bételik az idők pohara:
a vályogfal kidől, a tető beroggyan, a tanya megroskad,
és ő lebegve az ablakban könnyököl,
épen, sértetlenül: a viharfelhőt lesi, a villámot.
Az igen öregeknek és a halottaknak nincs haláluk.*

GÉ-BÁCSI

*Jön az eső — én mondom, Gé-bácsi,
nem odakint, prütyköm, ott a kutyák nyelve is elpárolog.
Idebent! Itt a gatyámban! Sárga eső, ebbe a tartályba,
ebbe a berber tömlőbe, a két púpú pipaszár combom közé!
Nem őszi csepergés! De júniusi zivatar!
Megáztatom benne a protézisemet otthon.
Hogy nem kedvedre valóan mondom? Gusztustalan vagyok?
Melyik öreg nem az, amikor baja van?!
Légy csak finnyás, prütyköm, ha majd így öregszel,
otthon te is lekapod a tömlőt, és jobbal kapásból
az ajtó fölsősarkába vágod!*

ÁKOS BÁCSI

*Matematika tanárom, öreg Ákos bácsi,
amikor összeütköztünk az utcasarkon...
„Tiszteletem tanár úr.” — „Szerencséd hogy öregapádnak
szólítottál.”*

Kezet nyújtott, először s utóljára, a keze mint fehérke
 kopott kréta — olyan.
 „Te csak úgy nekimennél az öregnek?
 én meg csak úgy nekimennék a fiatalnak?
 Csókollak. — Volt egy szirakúzai zsarnok — ezt jegyezd meg!
 ellipsoid alakú szobát készített a kihallgatandóknak,
 nagyobb, mint ez a cukrázda itt!
 egyik fókuszában ült a két gyanúsított sutyorgó,
 ő meg a másik fókuszban jóelőre, ott.
 De voltak nyílások, és per definíciónem, az ellipszis
 már csak ilyen,
 minden áldott szavukat meghallotta.
 Ha olyan vagy, mint ő, kövesd a hegyek között zakatoló
 kopaszt!
 Nekem már nem kell, én már megvénültem.
 Csak a halottak érdekelnek, meg néha a magadfélék,
 meg a pelenkás unokák.

HORGAS BÉLA

Időmegállítás

Kritszában, Kréta keleti partján, a fehérre meszelt,
 hármastagolású román templomocskára előtt
 lecövekeltem és azt mondtam az időnek, tenyeremet is
 föltartva táblaként, hogy jobban értse: STOP!
 Fülemben a kabócák magnetikus viharával, két sötét
 lángként fölcsapó ciprus között, negyvenhét évesen,
 körben a féltérdre ereszkedő hegyek délutáni kéksége,
 persze hogy hallgatott rám, kifejezéstelen arcvonásaiban
 két szó kréta-rajza tűnt elő a párákból: mi van?
 Semmi, mondtam vigyorogva, hogy fönnsége szóba állt velem,
 s könnyedén próbáltam állni én is roppant redőiben;
 kapaszkodtam: a szerelmem; a családom; a tengeri sünn egyetlen
 tüskéjének talpamba tört hegye s hogy még e pillanatban is...
 De akkor már ott se volt s hogy hangom lett hamis
 vagy sokallta már és sértette, mit megadott, a kegy...
 Válasz nélkül ment tovább a tér kopár csipkéiben.

Ír

Az ősz ráérős szépsége ovális alma, méz és tűz,
 tölgyek könnyökhajlatában él, kő a kövön vagy

*kádszám, az isten szabad ege alatt párolog és
nyomorult lakóit a Föld megvendégeli ilyenkor.
Vegyél, kínálja a májfoltos, vén kezét; hálát
nem vár — tégelyeiben ír,
tükreiben jótékony káprázatok.*

Sorok

*Ajándék ez a sor, lélegzetem héjként óvja
és kiszakítja a csöndből,
az idő kék-kockás asztalán egészen a tied —*

*Ez meg vihar; reggeltől estig őrzik ujjaim
méz- és rozs-mezőid illatát —*

*Ebben a sorban hegyoldal őszi gyönyöre tágul
a klasszikus égbe, ég —*

*Tölgy- és fenyőligetek ernyős árnyainak
útvonala kanyarog így —*

*Cserepes szájnak mondom, szódarabkák
tapadnak rá cérnaként, pytagoraszi formációk —*

Ijedtség: alig voltam még veled —

*Fakó edény a tenyér, de vizet meregetni mással,
vagy port, nem is szeretnék —*

*Ez a sor, mint a fekete szeder közönséges
édessége: nem tud, nem akar, nem jelent —*

*Ebben a sorban a társaságok macska-szeme villog,
sorompók vöröse és kezek bársonya megérint,
nincs mód elzárkózni, se hazatalálni boldogan —*

*Ez a sor az én hunyt kalyibám: siklik
a szeszélyes homály partjai közt feléd —*

Egy arc átváltozásai

*Egy arc jött szembe, folyosón tülekedők
rengetegéből jött, háttérben a haj meglengett,*

jött, pulóver alatt, lent lábak bizonyára és cipők
— megismerten azért.

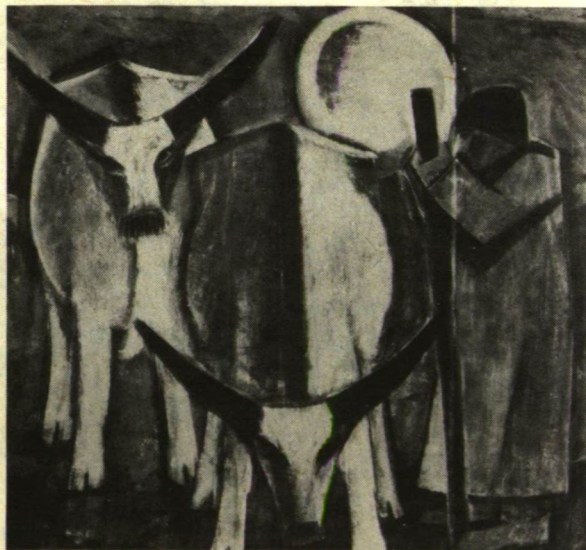
A Thököly úton villamosoztunk
1961-ben, ő már harminc fölötti férfi,
egy jó arc; a nagyratörés fiús fényei
ősz platánok árnyait hajszolták nekihevílten,
hasonlítni hozzá hiába törekedtem, barátok se lettünk,
csak a társaság laza héja s hogy szétfoszlott az is,
mi maradt?

Az arc még évekig kitartott, véletlen
fordulókban láttam, átsuhant, a platánok is átderengtek
még;

a megkeményedő maszk láttán ijedten kaptam el
tekintetem, szenvedéséhez sem volt közöm, salakpályán
vágattak cipői, szemembe port rúgtak, dühvel
löktem el, álláig horpadt a konzervdoboz.

A Thököly úton járt
a villamos, a hetvenes évek;

újra látnom most
nem kellett volna, a fájdalomból az arc kimenekült,
hidegre hűlt; ha nyersvas-ököllel orrba vágnak
se hőkölök vissza riadtabban, mi ez a lepedék?
Átváltoztatni egy olyan arcot... Kijfordítani
vigyorgó glasszékesztyűként.

NÉMETH JÓZSEF: LEGELTETÉS HOLDFÉNYNÉL

...eleitől fogva

KATONARUHÁBAN

10.

Nem tudhatom, a mi rajunkon kívül volt-e még (bizonyára akadt) olyan alakulat, amely pontosan, szó szerint értelmezve is teljesítette Raus tábornok parancsát: őrt kell állni a Kárpátok gerincén. Hát a mi híres rajunk pontosan teljesítette ezt a parancsot: épp a gerincre telepedett. Hogy jól megértsük helyzetünket, tudni kell, hogy az északi lejtőn húzódott a nevezetes Hunyadi-állás, vagyis az első vonal, a gerinc tetején meg a Szent László-erődítmény. A második vonal. Ahogy Galícia — a Hunyadi-állás felől — jövet átbillenünk a Toronyai-hágón, jobbról az első bunkerbe mi szállásoltunk be. Hegyoldalba vájt, fagerendákkal bélelt, földtetejű verem volt ez inkább, engem már az első percben a halápi vákácncosok domboldalba mélyített földkunyhóira emlékeztetett. Berendezése nincs. Első dolog: valami tűzhelyfét beleszerkeszteni, amire csajkáinkat téve valamiféle kosztot főzhetünk, vagy akár felmelegíthetjük azt, amit a konyháról hozunk, ha majd lesz konyha. Most derült ki, mekkora szerencse, hogy oly sokfelől jöttünk és sokféle mesterséget űzünk: van köztünk még kályhásmeister is, Propszt Lajos, Pécsről. Nyersanyagunk kimeríthetetlen: maga az egész Kárpát hegység. Kődarabokból, agyagból összerakva-tapasztva órák alatt elkészült a tűzhely. A füstcső elkészítése sem okozott különösebb gondot, mert mint Felföldi Laci — művésznevén Fifi — szokta mondogatni: a hadak útját üres konzervdobozok és ürülékcsomók szegélyezik. A konzervdobozok fenekét kiütöttük, megfelelő bővítések és összekalapálások révén — ehhez már az én fémiparista szakképzettségem kellett — a dobozokat összedugdostuk, a bunker tetejét kifúrtuk, másnap már füstölgött is a jó huzatú kémény.

A Kárpátok gerince — ezúttal a Szent László-szállás — mint a földrajzból tudjuk, „vízválasztó”. Ezt úgy kell érteni, hogy a gerinc kívülre eső oldalán fakadó vizek észak felé folynak, a belső oldaliak meg délnek. Nemsokára magunk is megtapasztaltuk, ez mennyire igaz. Naponta szórtuk átkainkat arra a nem tudom milyen rangú parancsnokra, aki úgy intézkedett, hogy a tábori konyhát a hegygerinc túlsó oldalára kell telepíteni. Emiatt a mi rajunk koszthordozói naponta háromszor feibaktattak a hegygerincre, onnan lefelé bukdácsolva juthattak el a konyháig. Így keletkezett az a soha nem álmodott alkalom, hogy naponta háromszor oda is meg vissza is áthaladtunk az ezeréves határokon. A határvonal valóságosan is észlelhető volt: a hegygerinc legtetején körülbelül száz méteres sávon kopár, de már bokrosodni kezdő csík: itt kivágták a fákat, ez a csík volt még pár évvel ezelőtt is, Lengyelország határa. Először csehszlovák—lengyel határ, Ruszinszko idecsatolása után, a három hétig tartó német—lengyel háború befejeztéig magyar—lengyel közös határ. Nohát, ezt követelve tüntettünk mi, füstölgő fáklyáinkat a debreceni Piac utcán meg a Nagytemplom előtt, Kossuth Lajos szobra körül lóbálva, a már-már ködbe veszett bolondos diákevekben. Most aztán vödreinket zörgetve, járhatunk rajta át — szabadon! — a bunkerből a konyhához, a konyhától vissza a bunkerig naponta akár háromszor is. Van-e szó, amely ezt a groteszk állapotot kifejezi? Szerintem nincs. A tény azonban pontos, szállásunk magyar, a konyhánk lengyel oldalon van. A szakácsok a főzéshez olyan patak vizét használják, amelyik a Dnyeszter felé csörgedez, a mi csajkaöblítő vizünk meg olyan patakba jut, amelyik a Tisza felé iparkodik, onnan

meg a Dunába. Végül is azonban a két patak vize a Fekete tengerben egybekeveredik, mert a Dnyeszter is, meg a Duna is abba torkollik bele.

Az itt töltött hetekről nincs beszámolni valóm, mert nem történt velünk semmi. Még azt sem mondhatom, hogy élveztük a hegyi levegőt: azt szívtuk, lélegeztük be, nem vitás — de helyzetünk mondható-e élvezetesnek? Maga a kérdés is mélységesen balga. Velem azonban még itt is történt olyan nevezetes, fényes eset, amiről hallgatni nem tudok, sőt lelkendezve kell róla beszámolnom.

Azon az augusztusi napon arra figyelek fel, hogy a nevemet kiáltozza valaki. Heverészem? Fa tövében üldögéltem? — nem tudom. Mit akarsz, hé? — kérdezem a nevemet kiáltozó, engem kereső katonától. — Mióta kiabálok már, az istenedet — válaszol dühösen — azt mondják, itt van a rajotok ebben a bunkerben. — Itt hát, mi bajod velem?

Az efféle kötekedő, ingerült hangváltás nem volt ott szokatlan, mindannyian ingerültek, idegesek voltunk. Egy délután például a pécsi kályhámester nyitott bicskával kergette a fák között Haring Lacit, a soproni tizedest, az volt a szerencséje Lacinak, hogy Propszt Lajos felbukott egy fagyőkerben, a bicska kiröpült a kezéből, este már ők sem tudták, min marakodtak össze annyira, hogy egyik a másiknak ki akarta ontani a belét.

— Mit hülyéskedsz — vág vissza a cimbora —, inkább szaladj le az útra, ott áll egy szekér, annak a kocsisa napok óta keres téged, azt mondja, ő a te bátyád.

Óh, te szerelmes atyaúristen, rohanok az útra, hát ott áll a szekér, az ülésen az én Lajos bátyám, akit én már elveszettnek hittem az után az eszeveszett menekülés után. Visszaadhatom-e a találkozás örömét? Dehogyan adhatom. Kiderült aztán, hogy ő naponta ott jár el alattunk az úton, hajnalban indul a hegy túlsó oldaláról, elszekerezik valami hátsó rak-tárhoz, onnan szállít ezt-azt, mikor mit — a konyhára! A mi konyhánkra! Képzeltető, mily reménykedőn vártuk minden délután! Attól kezdve vígan bodorodott kifelé a füst a bunkerunk tetején, el voltunk látva rendesen krumplival, káposztával, meg amivel Lajos bátyám — lopva, a zsákot óvatosan, menet közben csúsztatva ki a szekérből — el tudott látni bennünket.

Azért sem beszélek sokat ezekről az itt töltött időkről, mert minél hamarabb ott szeretnék lenni, ahol majd a nagyon nagy dolgok történnek: országunkra, hadseregünkre egyaránt végzetesek.

Husztról beszélek. Ennek a városnak a neve, úgy látszik, most már, amíg élek, beégetődik emlékezetembe. Ott tudtuk meg — kifelé menet — hogy a németek megszállták az országot. Ugyancsak Huszton hallottuk meg — visszafelé jövet — rádiónkban Horthy október 15-i szerencsétlen proklamációját: mindkét esemény az országra nézve is, a hadra kelt sereg számára is, meg a magam életútját tekintve is sorsfordítónak mondható.

A Toronyai-hágó tövében töltött heteket nem zavarta meg — mint odakint Galiciában — harci dübörgés. Amikor eljöttünk onnan, nem kiűztek minket, hanem jószántunkból, megfontoltan hagytuk ott már-már megszokott, otthonosan berendezett bunkerunkat. Úgy látszik a mi nevezetes 1. hadseregünket, nemcsak az elhagyott haza, az otthoni kormány és hadvezetés „írta le”, hanem a szovjet ellenfél is úgy kezelte minket, mintha nem is lettünk volna; nem sokat törődött velünk. Más irányokba indította hallatlan erővel támadásait, tőlünk északra dúltak az elkeseredett küzdelmek. Meg délkeletre.

Gondoljuk el: amikor mi augusztus első felében kezdtük „belakni”, berendezni bunkerunkat, az északi frontvonal a Baltikumtól, a rigai öböltől a Duklai-hágóig húzható vonalon dübörgött, a szovjet csapatok néhány ponton eljutottak a Visztuláig! Hol van mitőlünk toronyaiaktól a Duklai hágó! Hány száz kilométerre — nyugatra? Tapasztalt és bölcs előrelátásból egyszer már kitűnőre vizsgázott rajunk alighanem elgondolkodva járogatta volna körül a fenyőfák közé bekormányzott öreg Polszinkat, van-e benne még annyi szufla, hogy majd ki-menekítsen bennünket ebből a megint szűk szájrú hűzódó zsákból, ha lett volna tudomásunk róla: zsák csücskébe kerültünk megint. De nem volt erről tudomásunk. Sőt! Semmiről sem volt tudomásunk. Készülékünket a sűrű fenyvesben, szakadékos, csúszkálós hegyoldalban

még vétele sem tudtuk üzembe állítani, nemhogy Moszkvát, de még Budapestet sem foghatuk, csak a külső jelekre figyelhettünk. Azok pedig rendkívül biztatóak voltak.

Megint a konyháról jöttek olyan hírek, hogy hadosztályunkat hazulról jött friss alakulatokkal feltöltötték, vadonatúj rohamlövegek, Turán harckocsik csikorogtak, dübörögtek a bunker előtti úton kifelé a hágón. S most, hogy a már sokszor emlegetett müncheni emlékezőseket olvasom, azokból is az derül ki, hogy a magyar hadvezetést sem érintették meg baljós sejtelmek, sőt! Augusztus 12-én maga a hadseregparancsnok, Dálnoki Miklós Béla látogatta meg hadosztályunkat. Kiment a ludwikowkai első vonalig, a Hunyadi-állásba. Kíséretében már ott volt az új hadosztályparancsnok, Vasváry József vezérőrnagy is. Másnap elfoglalta posztját, beosztását a hadsereg új vezérkari főnöke, Kéri Kálmán vezérkari ezredes. Megújult vezetés, megújult remények. Augusztus 14-én az új főnökök ellátogattak Ungvárra a magassabb német parancsnokságra, hogy megbeszéljék a szükséges erő-átcsoportosításokat. Természetesen parancs a németek óhaja, akik úgy találják, hogy „... a szovjetnek a Kárpát-medence elfoglalására alkalmazott erőinek támadását a duklai horpadás területén kell várni, és így a védelem súlyát is oda kell helyezni. Havonta egy hadosztály átfegyverzését helyezték kilátásba. Ez eddig csak részben vált be, és különböző okokból, főleg azért, mert a saját német alakulatok fegyverzetvesztéseinek pótlására használták fel elsősorban, a magyar alakulatoknak nem sok jutott” — írja Jolsvai Ferenc, aki nemsokára, egy hónap múlva Kéri Kálmán helyébe lép, ő lesz hadseregünk vezérkari főnöke.

Sok a dolga az átszerkezéssel, erő-átcsoportosítással elfoglalt hadsereg-parancsnokságnak. Augusztus 18-án — a müncheni iratokból tudom a pontos dátumot — hosszú gépkocsisor duruzsolása csal le bennünket az út széléhez bámészkodni és katonásan tisztelegni: maga a honvédelmi miniszter, Csataj Lajos jön kíséretével frontnézőbe épp a mi hadosztályunkhoz. Átsuhan a gépkocsisor a hágón, kimegy a miniszter Ludwikowkára, megszemléli a Hunyadi-vonalat, ahol majdnem bajba kerül. „Érdekes véletlen — írja a müncheni krónikás —, hogy a szovjet erre a napra tervezett egy vállalkozást Ludwikowka ellen. Alacsony légitámadás után a támadás 17 órakor megindult, de azt a 16. hadosztály saját erejéből felszámolta. A honvédelmi miniszter már a légitámadás előtt elhagyta Ludwikowkát.”

Bizonyára meg volt elégedve a látottakkal. Jó tanácsokkal is elláthatta hadseregünk, hadosztályunk parancsnokait, minek bizonyítéka és következménye, hogy harmadnap minden illetékes egybegyülekezett Dálnoki Miklós Bélánál, hogy megbeszéljék a téli — tessék jól odafigyelni! — a téli előkészületeket! „A hitleri vezetés ismeretében — amely területet önként nem ad fel — a legnehezebb mozzanat, ellátási és utanszállítási helyzettel, vagyis a jelenlegi védőállással kell számolni” — olvasom. Továbbá: „A Kárpátok zord téli időjárása, nagyon magas hóval, hófúvással, nagy és tartós hideggel, gyakran még a hágókon való közlekedést is lehetlenné teszi. A közlekedési vonalak (utak, vasutak szabadon tartása, a csapatok mozgatása, az utánpótlás és ellátás) biztosítása, csak nagyon sok nagy teljesítményű hókotrógép, hóeke, szán, sí- és hótalp, valamint nagyszámú műszaki és munkásszázd tervszerű bevetése árán látszott megoldhatónak. Ezekon felül a gerincen túl legalább egy havi lőszer, élelmezési, üzemanyag stb. tárolása volt szükséges. A Kárpátokon innen is mindenből nagyobb készleteket kellett tárolni, figyelembe véve azt a lehetőséget is, hogy a túloldali anyagok vagy azok egy része az ellenség kezébe kerülhet. Ezek a készletek több száz tonna súlyt képviselnek, és vasúton, keskenyvágányú vasúton drótkötélpályán, gépkocsin, kocsin, sőt málhással-oszlopon kell szállítani s azt a havazás megindulása előtt el kell végezni.”

Szó esett még a bunkerek fűthetővé tételéről — ez, mint tudjuk, a mi rajunkra nem érvényes, ezt mi idejében megoldottuk —, továbbá arról is, hogy hadosztályonként egy sízászlóalj kell felállítani. Minden előkészület példaszerűen megtörtént tehát a téltre. Ha a mi hadseregünkre, hadvezetésünkre lett volna bízva a dolgok menete, nem is lett volna semmi baj, s talán még maga Hannibál sem talált volna hibát az előkészületekben, holott ő, ami a hágókkal kapcsolatos téli hadászati eljárásokat illeti, hozzáértő személynek minősül ama nevezetes hadjárata óta. Hadseregünk alaposan felkészült tehát a következő téli, hegyi állóháborúra, oly-

annyira, hogy a müncheni emlékezésből kiugrik egy mondat: „Erők szempontjából az 1. hds. soha ilyen jól nem állt.” Soha ilyen jól nem állt! Kulcsmondat ez, fogok még rá hivatkozni!

„Amíg a hadseregnél ezek a tervezések, a felváltások és a télre való előgondoskodások folyamatosan voltak, a D. [déli] szomszéd Hds. SU-nál [a német déli hadseregcsoportnál] megindult a szovjet főtámadás, nagy túlerővel és hadászatiilag helyes irányban, végzetes eredménnyel és következményekkel. Erről persze a hadsereg-parancsnokság — a hitleri vezetés ama elve alapján, hogy minden parancsnokság csak az őt közvetlenül érintő eseményekről kapjon tájékoztatást — csak augusztus 23-án éjjel a rádió útján értesült.”

Mi volt az a végzetes eredmény és következmény, amelyről a hadsereg-parancsnokság a rádióból augusztus 23-án éjjel értesült? Természetesen az, hogy a románok, I. Mihály király vezetésével kiugrottak a háborúból, és fegyvereiket a németek ellen fordították. Az a rádió pedig, amely ezt a hírt bementa, természetesen nem a budapesti, nem is valamelyik német adóállomás, hanem az angol rádió volt. A román kiugrás — átállás — rövid és pontos leírását azért érdemes idézni egy magyarországi hadtörténetész könyvéből, hogy majd később, a huszti napokról szólva elgondolkodtató párhuzamokat vonhassunk a mi országvezetésünk és a román államvezetés eljárása között.

Azt olvastuk az imént, hogy a szovjet támadás végzetes következményekkel járt. Íme: „A német—román csapatok vereségének hatására Bukarestben politikai válság robbant ki, és kedvező feltételek keletkeztek a fasiszta diktatúra megdöntéséhez, Romániának a háborúból való kilépéséhez... A román uralkodó osztályoknak a hadihelyzetet reálisan értékelő része — I. Mihály királlyal az élen, a menteni, ami menthető elgondolás alapján — elfogadta a kommunista párt, illetve Antihitlerista Hazafias Arcvonal Romániának a háborúból és a fasiszta blokkból való kilépésére irányuló javaslatát. A király a két Antonescut és a kormány többi vezető tagját az udvarba hívatta, hogy megtárgyalja velük a Focani—Namoloasa—Galati—Duna vonalára tervezett visszavonulással kapcsolatos kérdéseket. A megbeszélés végén — a tervnek megfelelően — a fasiszta vezéreket őrizetbe vetette. A letartóztatás az antifasiszta népi fegyveres felkelésnek lökést adott. Romániában új kormány alakult. Ez szakított Németországgal, fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, és a főváros elleni német légi támadásra válaszulva augusztus 25-én hadat üzent Németországnak.”

Az augusztus 23-i események hírét maga a kormányzó is az angol rádióból tudta meg. Jellemző, hogy a román „kiugrás”-ról a miniszterelnököt, Sztójay Dömét is, meg a külügyminiszter helyettesét, Arnóti-Jungertet — mindketten ágyban fekvő betegek voltak — maga a kormányzó értesítette. Vörös Jánost nem tudta riadóztatni, kiugrasztani az ágyból, mert a magyar vezérkar főnöke azon a napon a német főhadiszálláson tartózkodott. Naplójában (amely más vezérkari iratokkal együtt nyugatra került, s amelyet Münchenben Halmaji Bor Jenő altábornagy, a Honvédelmi Minisztérium volt Anyagi Csoport Főnöke tett közzé és kommentált igen érdekes szempontokból megítélve Münchenben 1973-ban) erről a napról a következő szöveg olvasható: „1944. augusztus 23. A német főhadiszálláson tárgyalás Guderian vezds-el, továbbá a hadműveleti és anyagi osztályok szakközegeivel. A tárgyalások a legszívélyesebb mederben folytak és lényegében mindent elértünk, amire súlyt helyezhetünk.” Ez magyarázza, hogy Vörös János csak hazatérte után, 24-én értesült a bukaresti eseményekről.

Ugyanebből a vkf.-naplóból tudom meg — gyarló emlékezetem minő megköszönhetetlenül értékes megtámogatása! —, hogy meddig tartottak toronyai-hágóbeli csöndes napjaink. „Tekintettel arra — olvasható a szeptember 22-i feljegyzésben —, hogy a beigért német erősítések mindeddig nem érkeztek meg, az ország biztonsága érdekében szükségesnek láttam a megfelelő ellenintézkedéseket megtenni. Ennek lényege az, hogy északon az 1. hadsereget az Árpád-állásba, illetve a Szent László-állásba veszem vissza, s az így megtakarított erőket a hadsereg balszárnyára, a duklai irány fedezésére tartalékba helyezem.”

Igen ám, de másnap Guderian táviratban tiltakozott a tervbe vett intézkedés, a hadműveletekbe való beavatkozás ellen. „A német katonai vezetés csak akkor fordíthatja teljes figyelmét az orosz ellenségre, ha biztos afelől, hogy a magyar politika fenntartás nélkül, őszintén ki-

tart a szövetség mellett és ennek megfelelően a magyar katonai vezetés Nagyméltóságod által az én hozzájárulásom nélkül nem avatkozik be a hadseregcsoport vezetésébe.”

Komoly beszéd, kemény hang — csak éppen fedezete nincs. A szovjet hang, amely közbeszólt, még keményebb és fellebbezhetetlen: a Duklai-hágónál, tőlünk nyugatra támadást indított s ezáltal olyan súlyos helyzet keletkezett, hogy Guderian épp azon a napon, amikor dörmedelmét a magyar vkf.-nek elküldte, kénytelen volt engedélyezni, hogy az 1. hadsereg a Kárpátok északi előteréből, a Hunyadi-állásból vonuljon vissza a Szent László-állásba, vagyis a Kárpátok gerincére. Szedhetjük tehát a motyóinkat, pakolhatunk a Pólszkira, I. Mag Pali kipróbálhatja, jár-e a motor. Elmegyünk innen, hogy meghitt bunkerunkba első vonalbeli katonák bújjanak be. Nem hagyunk számukra egyéb emléket, mint tetvekkel teli, fenyőtűkkel, Lajos bátyám hozta szalmával bélelt fekhelyeinket.

Ne gondoljuk ám, hogy „hátramozgásunk” összehasonlítható ama rémületes, fejvesztett galíciai meneküléssel. Kényelmesen, egy-egy éjszakára meg-megállva haladgattunk visszafelé. Egy nem tudom milyen nevű apró falucskában igen kellemes helyre szállásoltunk: a helybeli görögkeleti pópa utcai szobájába. Szép nagy faház, szép nagy utcai szoba, tele szentképekkel, ferde nyakú ismeretlen szentek ábrázolataival, ikonokkal, Szűz Mária-szobrocskákkal, az én kálvinista szemem számára oly idegen tárgyak, hogy szinte szemlesütve, óvatosan settenkedtem közöttük. Azt hiszem, két napig maradtunk itt. Az időt arra használtuk ki — talán mert mégsem akartuk teljesen eltetvesíteni a szentek eme áhítatos hajlékát —, hogy fehérműűinket este levetettük, kivittük a patakhoz. Nem kimosni — ilyesmivel rajunk nem bíbelődött. A mosást rábíztuk magára a fürge patakra. Kiválasztottunk egy-egy nehéz, simára koptatott követ, azt a patakba belenyomott ingünk, gatyánk ujjára, szárára rátettük. Majd meggyőződve róla, hogy a víz sodra nem ragadja el mosásba adott fehérműűinket, otthagytuk éjszakára, abban reménykedve, hogy tetveink reggelre vagy vízbe fűlnak, vagy fuldokolva eleresztik a cérnaszálat, s leviszi őket a Nagyág a Tiszába, a Tisza a Dunába, az meg a Fekete-tengerbe. Mosási módszerünket ajánlom gyors folyású patakok partján élő, vagy ilyen helyre kiránduló, lusta asszonyágok figyelmébe.

Lassú, komótos haladással végül is Husztra érkeztünk. A város ismerős, s bár tömve magyar katonasággal — itt székel maga a hadsereg-parancsnokság is! —, végre civilekkel is gyűlhetünk, társaloghatunk. Nem tudom miféle iskola lehetett békeidőben az, ahova minket beszállásoltak. Nagy, tágas udvara van, az udvar közepén terebélyes eperfa. Kiállunk a kapuba, nemcsak nézelődni, hanem tájékozódni is: ki mit tudott, hallott az otthoni ügyekről, a hadihelyzetéről, mert miként már említettem, mi, épp mi, a harcoló alakulatok tudunk a legkevésbé az efféle dolgokról, hiszen a magasabb hadvezetésnek már említett alapelve szerint „minden parancsnokság csak az őt közvetlenül érintő eseményekről” kaphat tájékoztatást. A legénység pedig még ezekről sem tud semmit.

A Husztra érkezés pontos dátumát nem tudom megjelölni, de már októbert írhattunk, mert egy kézről kézre járó újságpéldányból a következő lélekdermesztő hivatalos jelentést olvashattuk a front helyzetéről: „A határ mentén, Nagyvárad—Nagyszalonta—Gyula—Szeged térségében heves harcokban visszavetették az ellenséget...” — a mieink. Nagyvárad! Nagyszalonta! Gyula! Szeged!

De hát ez képtelenül hihetetlen. A háború után, már jóval később olvastam valahol olyasmit, hogy volt olyan szovjet alakulat, amelyik a román átállás után Iassinál vonatra ült és a Déli-Kárpátokat a Havasalföldön, Bukaresten át megkerülve Temesvárig meg sem állt. Lehet, hogy így igaz, de mit tudtunk mi a fordulatról és következményeiről? Háborodottan szaladgálunk hírek után, nem akarjuk elhinni, hogy a hadijelentésekben magyarországi városnevek vitértanak. Meg vannak ezek örülve? Tudják ezek ott az újságnál, miféle híreket nyomtatnak ki? Makó! Gyula! Szeged! Te jóisten! Most aztán elő az R 7/a-val, akármilyen ramaty készülék is, hallgassunk bele általa a világba.

Arra bizonyosan és pontosan emlékszem, hogy kezem remegni kezdett, arcom, ahogy a többiek mondták, falféhr lett, ereimből mintha minden vér kiszaladt volna, amikor a moszk-

vai adásból azt a két szót hallom: „...Debrecen térségében...” Meg azt, hogy „Debrecentől nyugatra...” — Atyaúristen, a mi tanyánk a Halápon Debrecentől keletre van — Vajon a mama... Vajon a mama... mi lehet most otthon?! I. Mag Pali szótlánul járkál, az ő faluja, Kevermes már „odaát” van, Marton bátyánk, az öreg viharsarki öklével a levegőbe vagdosott, vadul káromkodott, „ez tudnivaló vót... ez tudnivaló vót... ezt előre lehetett tudni” — dőlt belőle a káromkodás, szidott mindenkit, de legfőképpen az istent, meg a németeket, meg az egész kurva háborút, hiszen a faluja, Nagyszénás hol van Debrecentől! Az a vidék sík, mint a tenyerem, ott aztán, ha a T 34-esek megindulnak...

Nem biztos, hogy negyven év múltán mindenre biztosan emlékszem, de annak az októberi vasárnapnak, azoknak a délutáni óráknak az érzelmi emlékezetemből kitörölhetetlenek. Az iskola udvarán hallgattuk szorongva és lélegzetünket visszafojtva — némelyek feledve katonamivoltukat, könnyeiket törülgették, örömkönnyekek voltak ezek, a megkönnyebbülés, a szorongás feloldásának könnyei — amikor Horthy proklamációját hallgattuk: vége a háborúnak! Mehetünk haza! — Ez volt az első s máris mondjuk meg, naiv és csalóka érzés. Jó, jó, tudom én, hogy otthon a hátsóországban is mekkora megrendülést okozott Horthy proklamációja: „Elhatároztam, hogy a magyar nemzet becsületét megőrzöm a volt szövetségessel szemben is, midőn az a kilátásba helyezett megfelelő katonai segítség helyett a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől, függetlenségétől akarja végleg megfosztani. Ezért közöltem a Német Birodalom itteni képviselőjével, hogy eddigi ellenfeleinkkel előzetes fegyverszünetet kötünk, és velük szemben minden ellenségeskedést beszüntetek...” És az utolsó mondat: „Minden becsületesen gondolkodó magyar embert pedig felhívok, hogy kövessen a magyarság megmentésének áldozatos útján.”

Otthon is voltak drámai érzelmi kitörések, a megkönnyebbülésnek, a feszültség feloldásának tömegrianásai. Marosán György Tüzes kemence című emlékezéséből idézek:

„Valaki feltépi a szoba ajtaját. Félelmetes arcú ember ordítja:

— Kiugrottunk a háborúból! Horthy beszél a rádióban!

— Mit mond? — ugrom fel.

— Kiléptünk a háborúból! Vége! Végre béke lesz — Zokogva elrohan.

A folyosón sokan állnak: a sárga csillagos emberek örömkönnyekekben sikongatnak.

— Kiugrani a háborúból? — dadogom aztán magam elé. — Hogyan? ...Hogyan képzelik?... Lehetséges volna?... Az ország megszállva, a hadszíntér utolsó lépcsője itt, se Árpád-vonal, se Siegfried-vonal, csak embervonal! Vagy talán van valamiféle megállapodás, és itt vége szakad a fasiszták ellenállásának?

— Mi lesz most? A nők is hisztérikusan követelik tőlem a választ.

— Nem tudom. Semmit sem tudok.

Lerohanok az utcára. Feleségem rémüldöző tekintetét viszem magammal. Hová rohanok? Magam sem tudom.”

Darvas József a Város az ingoványon című könyvében a maga higgadtabb módján adja vissza annak a néhány percnak budapesti hangulatát.

„Éppen kint járok az utcán s a nyitott ablakokon keresztül úgy hallok minden szót, mint ha otthon ülnék a lakásban, a rádió mellett. Az ünneplő, vasárnapozó tömegtől teli utca egyszerre olyan lesz, mint a falánk apróhalakkal teli tó, ha kenyérmorzst szórnak a vízbe. Az előbbi nagy nyüzsgés már végtelen, megüledett nyugalomnak tetszik ahhoz az izgatott sürgés-forgáshoz és futkosáshoz képest, ami most kezdődik. A nyitott ablakok alatt, ahonnan — a földszintről vagy az emeletekről — leszóródik a rádió hangja, hirtelen tömegek verődnek össze s halálos csendben, szinte rápisszegve a hátul ágaskodókra, a most érkező kíváncsiszókra, ünnepélyesre simult arccal hallgatják a kormányzó szövegét...”

Nem bírok egy helyben állni, érzem, tudom már, hogy mi történt, hogy mit mondanak a következő diplomatikusan megszerkesztett mondatok: a végét, az utolsó szót szeretném hallani. Azt, hogy »béke!« »Fegyverszünet!« S mintha ezzel előbb odaérnék, az utolsó szóhoz,

megyek, sietek tovább, hajt az izgalom, a történelmi pillanat mámora, gőze. De mindenütt szól a rádió s a kiáltvány — mint meg-megszakadó fonál — végig kísér.”

Ezek a visszaemlékezések — később íródtak: a következmények ismeretében. És mint-hogy mindkét szerző már akkor is aktívan és érzékenyen politizált — félig illegáltságban —, a proklamáció hallatára természetesen és ösztönszerűen érezték — a pillanatnyira felbuzgó öröm és lelkesültség ellenére is, hiszen a fővárosban szemükkel láthatták a gyülekező és csoportosuló ellenerőket — az aggodalmat: félig kimondott szavak ezek, az igazi, a végső és visszavonhatatlanul döntő szó nem hangzott még el. De mi, ott, kint a fronton, Huszton! Mit tudhattunk a hátunk mögött kavargó, s a kulisszák mögött zajló manőverekről? Mi csak a sipkáinkat dobáltuk az égnek, s minthogy rádiósok lévén, híradás a kötelességünk, beszalagáltuk a közeli utcákat, bekiabáltunk a katonák szállásaira: „Fegyverszünet! Fegyverszünet! Vége a háborúnak... Hazamegyünk! Fegyverszünet! Vége a háborúnak!”

Kirohantunk a városom áthaladó országútra, a fő utcára. A szemtanú hitelességével állítom, amit mondok: a proklamáció elhangzása után két-három órával a huszti főutcán német teherautók dübörögtek — visszafelé. Rakva katonákkal. Minden gépkocsin befűzött géppuska, jobbra-balra, hátra irányzott csővel. A német katonák — ha nagyritkán láttuk őket — azelőtt sapka nélkül, lezser, eleresztett tartással, vidáman integetve haladtak el a magyar alakulatok között. Azért mondom, hogy ritkán láttuk őket, mert a Duklai-hágótól a Keleti Kárpátok arcvonala voltaképpen összefüggő magyar seregtestek tartották a frontot, német főparancsnok alá rendelt s német alakulatokkal itt-ott megerősítve, de a frontvonal a magyaroké volt. Ezek a most szemünk előtt hátrafelé tartó német gépkocsik valamiféle parancsnoki törzs járművei lehettek s a katonák, akik rajtuk ültek, teljes harci készségben, fejükön sisak — döbbsen és zavart, dühös tekintettel méregettek minket, vidám magyarokat. Vonulásuk — a szemtanú hitelességével állítom — határozottan a visszavonulás, majdnem a menekülés képét mutatta: észre veszi az illet egy visszavonulás látványát már megrögzítő és őrző katonaszem.

És most hadd idézzem azt a mondatot, amelyről korábban azt mondtam: kulcsmondat. Aki leírta, ismerte a hadsereg állapotát. Ezt írta: „Erők szempontjából az 1. hds. soha ilyen jól nem állt.” Ez a mondat mint valami röntgensugár, majd a következményeket is átvilágítja: ne feledkezzünk meg róla.

11.

Óráról órára, azt is mondhatnám, percről percre ismerjük, — de jól ismerjük-e? — az október 15-én Budapesten, főképpen Horthy rezidenciáján, a Várban történt események krónikáját. Hogy egy korai írásos dokumentumot említsek, közvetlenül a háború után, a Szálasi-perben, az akkor még kézre keríthető, avagy beidézhető, még friss emlékezetű tanúk hol egymást kiegészítő, hol egymásnak ellentmondó vallomásaiból is nagyjából nyomon követhetők az akkori események. A per teljes jegyzőkönyvét ugyan nem nyomtatták ki, de egy rövidített beszámoló már 1946-ban megjelent, ezt használta fel (egyéb dokumentumok mellett) Kovács András filmrendező Ötlettől a filmig című könyvében (ez talán még hozzáférhető, én egy antikváriumban vettem meg), tanulságos olvasmány. Az azóta elmúlt években pedig történészek, visszaemlékezők keleten is, nyugaton is, itthon is felsorolhatatlanul bőséges visszaemlékezései, tanulmányai dokumentumértékű adatokkal hitelesítetten tudósítanak az októberi két nap — 15- és 16-a — eseményeiről. Vigh Károly történész Ugrás a sötétbe című könyve bizonyára a leghitelesebb összefoglaló mű: második, bővített kiadása e sorok írásának évében, 1984-ben jelent meg a Magvető Könyvkiadónál, akit érdekel, elolvashatja.

Azt talán mondanom sem kell, hogy különösen a személyes visszaemlékezések, vallomások erős fenntartással olvasandók, sőt, még a tudományos feldolgozásokban is minduntalan ellentmondásokra bukkanunk. Elfogultságok az események megítélésében, a szereplők szemé-

lyével szemben avagy iránt: egyik menteget, a másik vádol bizonyos résztvevőket, de főként a kormányzó, az államfő Horthy személye és szerepe körül sok a bizonytalanság, az ellentmondás, a vita ma is. Egy dolog azonban, maga a tragikus fordulat és következmény mindenki számára egyértelmű: Szálasi hatalomra került és a nyilas rémuralom elkezdődött.

A fővárosi eseményekről persze mi, Huszton mit sem tudtunk, ott csak annyit láttunk, amit az imént elmondtam: néhány — talán öt-hat — német teherautón a németek csőre töltött, befűzött géppuskákat meresztve jobbra-balra-hátra, arcukon tanácstalan rémülettel, szinte menekülnek közülünk. Azt is láttuk, hallottuk, hogy magyar helikopter berreg a város fölött. De annak vajon hogyan terjedt el köztünk a híre — mert ez terjedt el —, hogy hadseregünk parancsnoka, maga Dálnoki Miklós Béla ül abban a helikopterben és azért köröz feletünk, hogy elbúcsúzzék hadseregétől, mert azzal a helikopterrel megy át a szovjetekhez tárgyalni. Még integettünk is neki. Bevallom: én még a hadifogságból visszatérve is, még évek múltán is abban a hitben éltem, hogy jól tudom: Miklós Béla helikopteren ment át. Azóta már jól tudom, hogy akkor rosszul tudtam, nem helikopteren, hanem gépkocsin hagyta el a hadseregét. A lényeg azonban igaz: átment. Ott is maradt. S nagyon érdekes, hogy nagyon sok memoár és történelmi tanulmány ebben a kérdésben egyetért: Miklós Béla átmenetelét, némelyek szerint átszökését súlyos és megbocsáthatatlan hibának minősíti. Gazdátlanul hagyta hadseregét, kiszolgáltatta kétszázezer — némelyek szerint negyedmillió vagy annál is több — magyar katonát a másnap bekövetkezett Szálasi-féle puccs következményeinek: széthullásra, erkölcsi zűllésre ítélve azt az akkor még ütőképes hadsereget. Sokan azt sem értik: miért válhatott ebből az amúgy cukorbeteg, döntésre képtelen, még közvetlen vezérkari társaival szemben is bizalmatlan, szinte kiismerhetetlen jellemű, érthetetlen magatartású hadsereg-parancsnokból 1944 decemberében Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke — a szovjetek jóváhagyásával.

De engem innen most, az utókorból nem is annyira az akkor még ismeretlen, de azóta úgy-ahogy megismert részletek érdekelnek, hanem a megtörtént események, valójában az októberi fordulat jellegének utólagos megítélése. Én magam egy előző fejezetben sorsfordító eseménynek neveztem a Szálasi-féle hatalomátvételt, a németek segítségével végrehajtott nyilas puccsot — ismervén szörnyű következményeit — s most egy kicsit tanácstalan vagyok. Van olyan történész meg publicista, nem is egy, aki nem tekinti annak. Közülük egyet hadd idézzek, nemcsak azért, mert ő fogalmaz a legsarkosabban, hanem azért is, mert roppant bőséges iratanyag ismeretében tárgyalja Magyarországnak a II. világháborúbeli szerepét, történetét, külső és belső viszonyait. Ráadásul könyve — Magyarország a II. világháborúban címmel —, rendkívül fontos fórumon jelent meg: a Szovjetunióban, a Nauka (Tudomány) kiadónál, 1966-ban. Több mint a felével megrövidítve magyarul is megjelent 1971-ben, a Kossuth Könyvkiadónál. Nos, a szerző, A. I. Puskás ezt írja: „A nyugati irodalomban 1944. október 15-e úgy szerepel, mint határkő Magyarország történetében. Valójában azonban nem történt más, mint hogy az egyik magyar fasiszta tábor, a horthysta, a közelgő számonkéréstől tartva, átengedte a helyét egy másik fasiszta csoportosulásnak, amelyet Berlin 1944 utolsó hónapjaiban alkalmasabbnak talált arra, hogy segítségével Magyarországot a háború folytatására készítse.”

Már azon is lehetne vitatkozni, hogy a Horthy-rendszer a kezdetétől a csúfos végig vajon fasiszta rendszer volt-e — vitatkoznak ezen még hazai történészek, politológusok is, anatómiai vizsgálat alá bocsátva a fasiszta diktatúrák, általában mindenféle diktatúrák „természetrajzát” — de ami a hatalom „átengedését” illeti, anélkül, hogy az imént említett vitába belebocsátóznék, azt mondom, nem ilyen egyszerű a dolog. Nincs okom attól tartani, hogy véleményemet valakik azonosítani merészelnék a nyugati irodalomban megjelent nézetekkel, én mégis azt mondom: bizony sorsfordító események zajlottak akkor a fővárosban. Meg Huszton is. Velem is, a rajommal is, meg a hadsereggel is — s ha Szálasi rémuralmára gondolok —, bizony-bizony jó néhány százezer magyarral, zsidóval, katonával, civillel egyaránt. Jósízzvel

azt sem mondhatom: aki átélte, tudja, mert rettenetesen sokan nem élték át — ők tehát nem tanúsíthatják: igazat mondok, amikor sorsfordító napokról beszélek.

Engem elsősorban az a kérdés nyugtalanít: mi az oka, hogy minden úgy történt, ahogy történt s miért nem úgy, ahogy történhetett volna? Ennél naivabb és tudománytalanabb kérdés — történeti eseményekről szólva s a tudományosság szemszögéből nézve — nincs. Ha mégis azt feszegetem, miért úgy történt, ami történt s miért nem másképp történt, annak azért — az én egyéni tekintetemmel felmérve — van oka is, magyarázata is. Én ezt a kérdést, az egykori közkatonából lett író, tudománytalanul bár, de jogosan feltehetem. Mert ha elfogadjuk azt a szentenciát — és miért ne fogadnánk el? —, hogy a történelem az élet tanító mestere, akkor el kell fogadnunk azt a feltételezést is, hogy válságosra éleződött történelmi pillanatokban, amikor egy ország politikai vezetői döntésre kényszerülnek, egy-egy politikust (vagy akár hadvezért is ütközet közben) nemcsak az minősíti, amit megtett, hanem az is, amit elmulasztott. A lehetőségek elmulasztásából, a „kihagyásokból” is lehet tanulni. Azt mondják: a „mi lett volna ha?” kérdésfeltevés történetietlen gondolkodásmódra vall s ez a kérdés a történettudomány számára használhatatlan. Igen ám, de épp e néhány háborús év történeti feldolgoásaiban, tanulmányokban, memoárookban is minduntalan felbukkan a kritikus író közbeiktatott minősítés: „ahelyett hogy...”, „elmulasztotta...” „...megfeledezett arról, hogy...” — mi ez, ha nem a „mi történt volna, ha...” megfogalmazása, más szavakkal?

Az elmúlt történelemnek valóban nincsen alternatívája, de gondoljuk meg: a jelen, amit most élünk, egyszer majd múlttá, történelemmé kövül. Azt viszont senki sem tagadhatja, hogy a jelennek mindig vannak alternatívái, döntési lehetőségei — akár kényszerei — s egyszer, amikor majd jelenünk történelemmé válik, az utókor igenis számon kérheti és számon is kéri majd tőlünk: miért döntöttünk úgy, ahogy döntöttünk — akár kényszernek engedve is — s miért nem másként döntöttünk? Mindezt végig gondolva mondom, van létjoga az én kérdésemnek: miért történt úgy, ahogy történt s miért nem másképp történt? De ha már egy latin eredetű mondat idéztem a történelem tanítói mesterségéről, íme, kezem ügyébe perdül egy könyvlap — latin szállóigék és aforizmák olvashatók a könyvben — s mint-ha az én logikámat támogatná meg a nagyon régi, nagyon okos és bölcs Ovidius, amikor azt mondja: „Ki hallott volna Hektorról, ha szerencsés lett volna Trója?” Nemde ő is azt kérdezi: „Mi lett volna, ha?”. Vagy inkább: „Mi nem lett volna, ha?” Ami végeredményben egyre megy.

De elvont logikázgatásunkból térjünk vissza a konkrét helyszínre, Husztra, lássuk a konkrét helyzetet. Helyzetünket. Hadseregünk akkori állapotát. Igaz, hogy ez a hadsereg a galíciai hadjáratból tökéletesen szétverve, megfogyatkozva, erejét veszítve tántorgott vissza, de a nyugalmas nyári hetekben-hónapokban emberanyaggal, hadfelszereléssel egyaránt feltöltötték s ahogy már olvastuk: „Erők szempontjából az 1. hds. soha ilyen jól nem állt.” Vörös János, a vezérkar akkori főnöke a Szálasi-perben mint tanú kijelentette: „Az 1. hadsereg színmagyar, a csatlakozó egységek is magyarok, úgyhogy Uzsoktól Dornavátraig egységes magyar arcvonal áll.”

Dornavára ma Vatra Dornei néven Románia térképén a Máramarosi havasoktól délre található. Uzsok meg Ungvártól északra. Nézzünk a térképre: a köztük levő távolság elég tekintélyes hosszúságú ahhoz, hogy azt mondhassuk: nagy kiterjedésű, összefüggő, igen erős magyar arcvonal áll a Kárpátok gerincén. 1944. augusztus közepére bekövetkezett tehát az az állapot, amelyet Horthy február 24-i, Hitlerhez írott levelében elérni óhajtott. Még több is. Akkor még arról volt szó, hogy a német csapatok mögött csupán megszálló és rendészeti feladatokat ellátó, gyengén felfegyverzett néhány hadosztályt kívánt Horthy a Kárpátok előterébe visszahozni, mert attól tartott, az egymással nem is érintkező hadosztályokat ott északon „teljesen szétverik és szétszórják”. Most pedig egy komplett, erős, összefüggő arcvonalon álló hadsereg — sőt hadseregek! — állnak a Kárpátok előterében és végig a gerincen. A hadseregek vezetése Horthy szempontjából végre megbízható kezekben van. A román kiugrás után újra megalakított és védelmi harcra küldött 2. hadsereg parancsnoka Dálnoki Veress Lajos

vezérezredes, a kormányzó feltétlen híve, a legbizalmasabb dolgokba is beavatott tábornok. Az 1. hadseregé pedig Dálnoki Miklós Béla. Ő is Horthy mindenbe beavatott bizalmasa.

A hadsereg oldaláról tehát rendben is lennének a dolgok, ha nem következett volna be a háború váratlan fordulata: a román kiugrás miatt mindkét magyar hadsereg észak felől — a Duklai-hágó irányából — és délről, — Temesvár, Arad felől a bekerítés fenyegette. Simonffy-Tóth Ernő, akkori vezérkari őrnagy később úgy beszélt el író fiának, Andrásnak, — aki ezt Kompország katonái című könyvébe beleírta, — hogy „Malinovszkij hadserege Iasitól, a szovjet—román határtól harc nélkül, vonaton tehette meg az utat a magyar határig, Aradig.” Lehet, hogy ez a menet nem volt ennyire egyszerű és kényelmes, de a lényeget tekintve igaz. De miért kell ezeken a hadseregbeli dolgokon szemlélni, amikor — ez köztudott — az október 15—16-i események nem a hadseregeknél, hanem a fővárosban, pontosabban a Várban zajlottak, bontakoztak ki és fordultak tragédiába.

Nos — szerintem — épp az a baj, hogy az események, ügyefogyott manőverek, kiugrási kísérletek épp Budapesten, a Várban történtek. Az is érthetetlen számomra, hogy még a mi tudós történéseink is az ott történtek okait keresik, vélt vagy igaz magyarázataik az ott történetekkel foglalkoznak. Alig találok nyomát annak, hogy tekintetüket a hadseregekre vetnék. Jól mondom én: bizony elfelejtett hadsereg volt a miénk — mintha nem is létezett volna.

Sok mindent nem értek én. Még a nyugati emlékiratok szerzői is azon vitatkoznak, veszekednek, hogy vajon miért sikerült olyan könnyen, néhány óra alatt a németeknek — s a hónuk alatt lappangó nyilasoknak — Horthyt a proklamációjával együtt semlegesíteni, kiiktatni, lemondásra kényszeríteni, a hatalmat Szálasi kezébe átragadni. Hennyey Gusztáv vezérezredes, Horthy kormányzatának azokban a napokban külügyminisztere úgy véli, azért, mert kevés volt Budapesten a magyar katonai erő, túlsúlyban voltak a németek. „Budapesten csak gyenge őralakulatok álltak az erős német páncélos egységekkel szemben.” Koszorús Ferenc volt vk. ezredes egy tanulmányában ezt az állítást dokumentumokkal cáfolja. Felsorolja a bevezethető magyar alakulatokat, bizonyítja a magyar erőfölényt és megállapítja: „Csak a vezető és a vezető-akarat hiányzott.”

Dehogyan hiányzott! Volt és kellő pillanatban kellő eréllyel cselekedett is. Az alakulatok létszámának, fegyverzetének felsorolása, szembeállítása, szerintem, játék a számokkal. Ha Budapesten volt is magyar túlerő, ha voltak is Horthyhoz hű parancsnokok, az árulók, a németbarát erők gyorsabbak voltak, határozottan és a kellő pillanatban lecsaptak. Persze hogy hű volt Horthyhoz Aggteleky Béla altábornagy, a budapesti helyőrség parancsnoka, csak hát, amikor a kormányzói proklamáció elhangzott, nem ő tartóztatta le adminisztratív helyettesét és annak nyilas barátait, hanem helyettese, Hindy Iván vezérőrnagy és néhány nyilas tisztvárosa tartóztatta le tanácstalan, tájékozatlan és tehetetlen saját parancsnokát.

A 2. hadsereg parancsnokának, Dálnoki Veress Lajosnak az esete még különösebb. Olyannyira bizalmasa volt a kormányzónak, hogy — amikor már biztos forrásból lehetett tudni, hogy a németek a kiugrásra készülő Horthyt el akarják az útból valamiképpen távolítani — a kormányzó Veress Lajost kinevezte „homo regius”-sá, azaz helyettesévé, mintegy utódjává. A kinevezési okmány így szólt: „Az esetben, ha én, vagy kormányom alkotmányos jogaink és kötelességeink szabad gyakorlásában külső hatalmak által korlátozva lennénk, meghatalmazom Önt a kormány és a Kormányzó hivatalos ügyeinek folytatólagos ellátásával. Horthy sk.”

Ezt az okmányt a kormányzó kabinetirodájának főnökétől biztonság okából két külön futár egyszerre vitte Erdélybe Veress Lajoshoz azzal a kiegészítéssel, hogy a Kolozsvártól épp visszavonulóban lévő 2. hadsereg vonuljon vissza az 1938-as határokig — ez volt ugyanis az előzetes fegyverszünet-szerződés egyik követelménye. Az egyik futárnak, Geréb alezredesnek azonban elindulás előtt volt még annyi ideje, hogy az okmányokat bemutassa a németeknek.

Veress hadseregparancsnok meghallotta ugyan a rádióban Vörös János vezérkari főnök — állítólag kényszerrel kicsikart — parancsát, amely szerint nincs szó fegyverletételről, hanem minden katona és alakulat a harcot bármely oldalról jövő támadás ellen folytatni köteles, de Veress Lajos ezt a különös parancsot joggal vélhette félrevezető taktikai manővernek, hiszen

ő mindennel tisztában volt. Az ő parancsnoki rádióállomása közvetítette ugyanis a fegyverszüneti tárgyalásokkal kapcsolatos táviratokat a budai Vár és a moszkvai Kreml között. Tudta tehát azt, amit Horthy a proklamációban elhallgatott, illetve másként mondott: tudta, hogy az előzetes fegyverszüneti szerződést Moszkvában Horthy jóváhagyásával már négy nappal ezelőtt alá is írták, s ennek egyik pontja: a németek ellen kell fordulni. Ennek tudatában személyesen felkereste a parancsnoksága alá rendelt seregtestek parancsnokait, hogy tájékoztassa őket a helyzetről, a teendőkről — beavassa őket a titokba. Azám, csakhogy megszólalt benne a bajtársi kötelesség szava s úgy találta jónak, hogy nemcsak saját tábormarkait avatja bele a titokba, hanem a lovagiasság szabályait betartva (!) — a németeket is! Elküldte hadseregének vezérkari főnökét, Kozár Elemér vezérkari ezredest — akiről bizonyára nem sejtette, hogy nyilas szimpatizáns — meg a német összekötő tisztet, Eisman ezredest a fölöttes német parancsnokhoz, hogy általuk bejelentse: ő német tiltakozás ellenére is a visszavonulási parancsot fogja végrehajtani.

Másnap délelőtt újra elindult a csapatokhoz s bizonyára maga sem akart hinni a szemének: a Máriapócs—Nyíregyháza közötti országúton egy német fegyveres csoport megállította, s Reinhardt német tábormark a „homo regiust” — aki továbbra sem volt hajlandó a visszavonulási parancsot visszavonni — egyszerűen letartóztatta. Fegyveres őrizettel Budapestre vitték és átadták a Gestapónak. 1944. decemberében a nyilas hadbíróóság Sopronkőhidán 15 évre elítélte — ebből a fogságból 1945 március végén megszökött — s természetesen amerikai fogságba esett. Tudomásom szerint Veress Lajos roppant tanulságos esetét, az akkori időkre, a Horthyhoz hű tábormarkok magatartására is, általában a határozatlanságra, a dönteni képtelen vezetésre, tulajdonképpen csak látszatcselekvésre, a formaságok bűvöletében élő országvezetés tehetetlenségére jellemző történetét itthon még nem írta meg senki — én magam is Halmaji Bor Jenő altábornagy szintén nyugaton megjelent emlékezésében olvastam részleteiben erről a ma már képtelennek ható, a kort jellemző históriáról.

Hogy mi volt az a titok, amibe Veress Lajos az alája rendelt seregtestek parancsnokait beavatta, nem tudható. Az azonban bizonyos: nem adta ki azt a parancsot, amit ki kellett volna adnia: szembe kell fordulnia a németekkel. Pedig jól tudta — tudnia kellett —, hogy ezt kellett volna cselekednie. Nem a mostani, megcsontosodott öreg fejemmel gondolkozva írom le, bizonyára egykori közemberi eszemmel végiggondolva sem mondanám másként: nehéz megérteni ezt a — nem tudom másként megfogalmazni — „vezérkari észjárását”. Nyugati emlékiratok olvasása közben (1974-ben jelentek meg!) a Szálasit hatalomra juttató kormányzati felelőtlenség métségére Halmaji Bor Jenő altábornagy szerint „két körülményt kell felhozni. Az egyik a nyugati hatalmak vak politikája a feltétel nélküli megadás követelésével... A másik (és most figyeljünk!) az oroszoknak az a becstelen követelése, ami mind a tisztikart, mind a csapatokat megbotránkozttatta, hogy a magyar katona hátba támadja német harctéri bajtársait. Könnyen érthető, hogy a becstelenség helyett a magyar honvédség egy része a harc folytatása mellett tartott ki... Az ellenségnek ez a követelése, lealázó szégyent jelentett a Honvédségnek” — írja Halmaji Bor Jenő. Emlékeztessen-e az olvasót egy korábbi fejezetre, hogy meggyőzzem: nem az „oroszok” követelése volt, hogy a magyar fegyvereket a németek ellen kell fordítani? Emlékeztetem. Arra a jelenetre is, amikor a Márvány-tengeren, egy angol hajón a törökországi angol nagykövet átadja a magyar kormány megbízottjának a fegyverszünet előzetes feltételeit — már 1943 nyarán! —, amely szerint „...a magyar hadsereg vezetését újjá kell szervezni, hogy ily módon a magyar hadsereg képes legyen a németektől visszavonulni és megtámadni őket.” Ezt nem az „oroszok”, hanem a nyugati szövetségesek követelték először — s a magyar kormány ezt a feltételt elfogadta, az erre vonatkozó előzetes egyezményt — a szembefordulást is tartalmazót — akkor Moszkvában már alá is írták!

A „vezérkari észjárásra” még egy példát. Halmaji Bor azt is megírja, hogy a 2. hadsereg a letartóztatott Dálnoki Veress Lajos helyett Kovács Gyula altábornagy személyében új parancsnokot kapott. Az új parancsnok első cselekedete: visszavonta a visszavonulási parancsot. De a 2. hadsereg sorsán ez nem segített. Folyton hátráló hadmozdulatok után: „A hds. a

Tisza vonalát csak töredékeivel érte el és nemsokára mind a hds.-et mind a pság-ot feloszlaták.” Feloszlatták? A hadsereget? Képtelen és csakis a vezérkari észjárással magyarázható állítás: lehet, hogy a pság. főtisztjeit más beosztásokba irányították, de a 2. hadsereg katonái, közemberei nem oszolhattak szét. Az alakulatokat szétszedték, és akárcsak a mi hadseregünket, német parancsnokság alá rendelték. Majd egy következő fejezetben idézni fogok egy 2. hadseregbeli katona leveléből, aki 45 tavaszán került amerikai fogságba: megrendítő olvasmány lesz, előre megigérhetem.

Roppant mód jellemző az is, hogy Halmaji Bor még 1974-ben is leírja — az októberi napok magyarázatának szánva — ezt a mondatot: „A kormányzó lovagias eljárása időt és alkalmat adott a németeknek, hogy szándékát keresztvezzék.” Lovagias eljárás: Hitlerrel szemben! A német „szövetségessel” szemben!

Azon a napon, október 15-én ennek a „szövetésnek” a vezérkari főnöke, Guderian vezérezredes ultimátumot küldött magyar kollegájához, Vörös Jánoshoz. A szöveg: „Az egész magyar térség hadműveleti terület. Parancsok kiadására csak a német főparancsnokság jogosult. Az 1. és 2. hadseregnek adott visszavonulási parancsot azonnal vissza kell vonni, és tizenkét órán belül érvényteleníteni kell. Guderian v. ezr.”

Ezt az ultimátumot a délelőtti koronatanácson, amelyen Horthy elnökölt, Vörös János felolvasta. A kormányzó hosszan fejtegette, miért kell fegyverszünetet kérni az ellenségtől. Három mondat a beszédéből: „Mi egy megszállott ország vagyunk. A németek falvainkat kifosztják, visszavonulásuk alkalmával mindent, ami érték, elvisznek, épületeket levegőbe röpitének... A most hozzánk intézett ultimátumuk olyan, hogy szövetségnek nem lehet neveznünk azt, aki egy ilyen hangnemben tartott és egy ország függetlenségét, állami szuverenitását semmibe vevő ultimátumot intéz hozzánk...”

Ezek a szavak titkos tanácskozáson hangzottak el, de így beszélt Horthy ország-világ előtt is, a rádióban többször is elhangzott proklamációjában is. „...amint azt a nagy német államférfi, Bismarck mondotta: egy nép sem áldozhatja fel magát a szövetségi hűség oltárán. Olyan nép, amely egy már elvesztett háborúban szolgálkúséggel, idegen érdekek védelmében utóvédharcok színterévé engedné tenni apától örökölt földjét, elveszteni a világ közvéleménye előtt megbecsültetését. Szomorúan kell megállapítanom, hogy a Német Birodalom a szövetségi hűséget a maga részéről velünk szemben már régen megszegte.” És így tovább, és így tovább. Mint már mondtam, ezeket a mondatokat Huszton magunk is hallottuk. Egy ilyen szövetségi iránt lovagiasságot érezni, tanúsítani?

Pedig valami ilyesféleléről van szó valóban, ha ugyan nem teljes országvezetői dilettantizmusról, de ha pontosabbak akarunk lenni, Horthy szavaival azt mondhatjuk: szolgálkúségről.

Egy példa a dilettantizmusról. Október 15-én, egy órakor, abban a percben, amikor a rádió már épp ismertette a proklamációt, Ribbentrop különmegbízottja, a nagy tapasztalatú, okos diplomata, Rudolf Rahn belépett Horthy dolgozószobájába. Visszaemlékezésében leírja, hogy nem volt semmiféle bizonyíték a kezükben arról, hogy a magyar kormányzó titokban fegyverszünetről tárgyal, arról sem tudtak, hogy az előzetes szerződést már október 11-én Moszkvában aláírták. A beszélgetés azzal kezdődött, hogy Horthy „felsorolta Németország politikai, katonai mulasztásait és bűneit ebben a háborúban.” Amikor Rahn megkérdezte: miben látja a kormányzó most a politikai kibontakozást, Horthy így felelt: „A fegyverszünet azonnali megkötésében.” Hosszadalmas tárgyalás, alkudozás kezdődött, nem érdemes részletezni, az lett a vége, hogy Horthy idegesen megkérdezte: „Nem vonulhatnának el a német csapatok nyugatra, sorsunkra hagyva minket?”

Rahn szeme megrebbent: nem várt fordulat. Őt azért küldte Ribbentrop, hogy kemény kézzel rendet teremtsen Magyarországon, „az ellenzék vezéreivel együtt menjünk haladéktalanul Esztergomba, Serédy magyar püspök székhelyére, tartsunk ott egy nemzetgyűlést, Horthyt és kormányát fosszuk meg hivatalától, és a nyilaskeresztes szervezet vezérét, Szálasit ne-

vezessük ki államfőnek”. Rahn nem volt híve az efféle durva, kemény megoldásnak, ehelyett azt kérte Ribbentroptól, beszélhessen előbb Horthyval, hátha megy vele valamire. És most Horthy — a félreállítandó, a hivatalától megfosztásra ítélt magyar kormányzó — azzal a kívánsággal áll elő, hogy a németek álljanak félre, vonuljanak ki az országból, önként.

Önként! Magyarországból! Mintha a magyar államfő nem ismerné a térképet, Magyarország földrajzi helyét Európában. Mintha nem tudná, a nyugati magyar határ után mi következik. Bécs! Német föld. Magyarország a végső terep a védekezésre. Rahn nem akart hinni a fülének: komolyan beszélt a kormányzó? „...öszönösen így szóltam: igen, ezt támogatni fogom a birodalmi kormányznál, feltéve, ha a javaslat komoly. A kérdésre, hogy ezt hogyan értem, azt válaszoltam, hogy a csapatok nyugatra irányítása természetesen lehetetlen, ha a magyar hadosztályok a fegyverletétel értelmében megnyitják a frontot, vagy akár az ellenséggel közös akcióba lépnek. Horthy tanácskoznai akart erről kabinetjével, és megbízta Lakatos miniszterelnököt, hogy délután lépjen kapcsolatba velem...” — írja Rahn. Aki nagyon jól tudta, hogy „Hitler bizonyosan nem megy bele a magyar javaslatba” — viszont a német hadvezetés időt nyer, lélegzetvételhez, ellencsapáshoz épp elegendőt. Amíg lehet, tárgyalások ürügyével húzni kell az időt, mert aki időt nyer...

Délután aztán olyan jelenet sor játszódott le a német követség várbeli Üri utcai épületében, amelyet minden átköltés, átírás nélkül, ahogy mondani szoktuk, „egy az egyben” színpadra lehetne állítani. Nem kommentálok, nem minősítek, Rahn szavaival rekonstruálom a színpadra illő jelenetet. Rahn és Veesenmayer, a hivatalos német követ ül a fogadószobában és várja a magyar miniszterelnököt és külügyminisztert. „Néhány perccel a két úr érkezése előtt — írja Rahn — egy fiatal tiszt jelentette, hogy a vár egész területe, ahol a német követség is áll, el van zárva a város többi részétől, és alá van aknázva. Csapdában ültünk. Tűz mivoltunk új tapasztalat volt számunkra. A ház bejárata felől már hallatszott a látogatók hangja. Gyorsan kitudszkoltam a tisztet. Nem kelthettünk olyan benyomást, hogy hajlandók vagyunk kényszer hatása alatt tárgyalni. Egy adott jelre, mintha a tiszt épp most érkezne a hírrel, besiet majd a szobánkba, és tekintet nélkül a vendégekre, jelenti az esetet.”

Belép a két úr. A magyar miniszterelnök meg a külügyminiszter. Jól értjük meg: nem ők hivatják magukhoz Rahnt, hanem ők keresik fel szállásán a német diplomatát. Elmondják jövetelük okát: bár a fegyverszüneti kérelemtől már nem tudnak visszalépni, viszont „a magyar hadsereg parancsot kapott, hogy a helyzet további tisztázásáig tartsa a frontot és minden támadást hárítson el. Ez döntő volt számunkra” — írja Rahn. Lakatos megismételte a kormányzói javaslatot: a német csapatok vonuljanak vissza a határig. Erre Rahn, az okos diplomata, aki ismeri az idő értékét, arra kéri Lakatost, lenne szíves mindezt írásban előterjeszteni. A fogalmazással, legépeléssel is telik az idő. Ebben a pillanatban lép be — adott jelre — a már látott fiatal tiszt („Jól és meggyőzően játszotta a szerepét”, írja utólag Rahn), és jelenti, hogy a Vár alá van aknázva, a német követség el van zárva a külvilágtól. Rahn felugrik: „Akkor fölösleges minden további beszéd; nem szoktam nyomás alatt tárgyalni.” Nem én írom, gúnyolódva, hanem maga Rahn: „Lakatos dadogott valamit »félreértésről« és »azonnali tisztázásról«”. Aztán elment, hogy megfogalmazza írásban is a megállapodást — a németek önkéntes kivonulásának módozatairól.

Most következik a színpadra illő tragikomédia második felvonása. Ebben kiderül, hogy a német követségen „itt ül bezárva” elrejtve Szálasi, „akit Horthy utált, mint a bűnt” — írja Rahn. „Ezáltal pártja vezér nélkül maradt, és a követség mint diplomáciai intézmény meg volt terhelve a jelenlétével. Valahogy ki kellett tervelnünk, hogy miként visszük ki feltűnés nélkül az aknazárból. Szerencsére a magyar rendőrség elmulasztotta kikapcsolni a telefont, így fel tudtuk venni az összeköttetést a városban levő német szervekkel.”

Fel is vették. Zavartalanul megbeszélhették a teendőket. Például azt, hogy ultimátumot kell küldeni a magyar kormányhoz, amelyben követelik az aknazár eltávolítását, mert ha 16-án reggel hat óráig ez nem következik be, megindulnak a német tankok a Vár ellen.

Este nyolckor csengett a telefon. Nem a városbeli németek telefonáltak, hanem Lakatos miniszterelnök. Közölte, hogy ultimátumot kaptak a városbeli német katonai szervektől. Amiről persze Rahn előbb tudott, mint a magyar miniszterelnök. „Miközben beszélt, egy ötletem támadt. Suttogva odaszóltam egy mellettem álló hivatalnoknak: Öltöztessék Szálasit német egyenruhába, gyorsan, gyorsan! Lakatos könyörgő hangon folytatta: Nem tudná befolyását érvényre juttatni?” Rahn tétovázva válaszolta: megkísérli. De az ilyesmit nem lehet telefonon elintézni. „Küldjön ide egy összekötő tisztet, aki átsegít az aknazáron. Ajánlom, intézkedjék gyorsan, míg nem késő.” Lakatos némi tétovázás után megígérte, küld egy segédtisztet.

Következik a felvonásvég. A hatásos kivonulás. Megjött a segédtiszt, kocsi nélkül, mert az aláaknázott utak miatt csak gyalog lehetett a Várból kiemenni. „Ez bajos lesz — mondtam erre —, tökéletesen vak vagyok a sötétben.” A segédtiszt ezt elhitte. Szolgálatkészen a karját nyújtotta, mire Rahn visszaszólt: „Jöjjön még valaki kísérornek a sötétben. Itt van Schneider? Tegye föl a sapkáját, és azonnal jöjjön!” Szálasí — mert hisz ő volt Schneider — sapkáját mélyen a szemére húzta, ő is belekarolt Rahnba, az őrség tisztelgett, kiballagtak a Várból. „Néhány perc múlva taxiban ültünk — szabadon!”

A harmadik felvonás: a foglyul ejtett „Horthy admirális utolsó hivatalos ténykedéseként Szálasit megbízta kormányalakítással”, a megbízhatatlan hadseregparancsnokokat leváltották, újakat nevezett ki a hadügyminiszter, immár Beregfy Károly.

De miért foglalkoztam ilyen terjengősen Rudolf Rahn „Nyugtalan élet” című memoárjának ezzel a részletével? Részint azért, mert nem sokan ismerik Magyarországon, részint azért, mert ez a részlet példázatszerűen sűríti azt a képtelenül dilettáns országvezetést, amely épp a legkritikusabb napon bizonyította be: hogyan ássa önmaga sírját, szakadékba zuhintva nemcsak önmagát, hanem az általa kormányzott országot; saját jól felszerelt, akkor még Horthyt legfőbb hadurának tekintő s neki engedelmességek hadseregét pedig hogyan hagyta szétzúlleni.

Lakatos Géza vezérezredest — hadseregünk volt parancsnokát — azért sikerült Horthynak kormányelnöknek kineveznie, mert a román kiugrás után elbizonytalanodott Hitler ebbe beleegyezett: Hitler nyilván abban bízott, hogy egy katonakormány jobban engedelmességek majd neki, mint valamely megbízhatatlan és katonai ügyekben járatlan civil kormány. Horthy viszont épp ellenkezőleg, azért állított katonát a kormány élére, hogy a már eltervezett kiugrási szándékának kormányzati szinten is legyen hozzáértő tábornok támogatója. De hát kell-e az akkori Magyarországon tábornoknak lennie valakinek ahhoz, hogy megítélhesse: a németek semmiképpen sem lesznek hajlandók az országból önként kivonulni. Finnországban ezt — hosszú alkudozások és kölcsönös engedmények árán — megtették, de mennyivel más Finnország földrajzi, stratégiai helyzete, mint Magyarorszáé! Finnország messze van Németországtól, Magyarország pedig a hitleri hatalom közvetlen előtere, nem kell erről sokat elmélkedni. És Lakatos, az idő, tapasztalt tábornok hogyan kecsegtethette magát azzal, hogy a németek önként kimennek, ahogy Finnországból kimentek? Tárgyalt Rahnna, alkudozott vele, ahelyett, hogy letartóztatta volna védencével, Szálasival együtt. Ez itt a képtelenség. Kell-e a dilettantizmusról, az országvezetés méltatlan mivoltáról ennél világosabb és beszédesebb példát említeni?

A nyilas hatalomátvétel, valójában az igazi történelmi tragédia szeléből mi ott, kint, Huszton semmit sem éreztünk. A pesti rádió hol ezt mondja, hol mást mond. Egyre gyakrabban: „Beregfy Károly vezérezredest azonnal jöjjön Budapestre.” Szinte ötpercenként. Beregfy is volt a mi hadseregünk parancsnoka, vajon hol lehet, ha nincs Budapesten? Nehéz ezt, jól tudom, ma már, az elmúlt dolgok ismeretében megérteni — de képzelje magát a mai olvasó a mi akkori helyzetünkbe.

Ma már mindannyian okosabbak vagyunk. Tudjuk, hogy Beregfy Budapestre érkezett. Szálasí kinevezte hadügyminiszternek. Beregfy pedig a mi hadseregünk „élére” a lelépett Mik-

lós Béla helyébe kinevezte parancsnoknak azt a László Dezsőt, aki — megint egy képtelenség — egy nyugati emlékező, Halmaji Bor szerint a koronatanács üléséről visszaérkező vezérkari főnököt — saját parancsnokát! — Vörös Jánost „árulás vádjával letartóztatta” és a kormányzói proklamációt megmásító hadparancs kiadására kényszerítette. Ismerős a képlet: nem a parancsnok tartóztatja le a lázadó és áruló helyettesét, hanem megfordítva. Országvezetés ez? Hadvezetés ez? Nem Lakatos Géza, a tábornok-miniszterelnök tartóztatja le a hit-szegő „szövetséges” megbízottját (aki maga is bevallja, hogy csapdában ül az Úri utcai német követségen, túsznak érzi magát), hanem megfordítva: a Lakatos-kormány kiiktatására, Horthy eltávolítására küldött német diplomata épp a kiugrásra készülő Lakatos Géza segítségével jut abba a cselekvőképes pozícióba, hogy küldetését zavartalanul elvégezhesse, kicsempészhesse a Várból Szálasit, aki aztán másnap estére átvette a hatalmat s megkezdhette — a németek kezéből — rémuralmát.

Foglalkoznom kellett továbbá azért is a budapesti, októberi, vadul zavaros eseményekkel, mert jól tudom, velem egykorú akkori katonák, de még civilek körében is, még ma is (!) él valamifajta illúzió Horthy akkori bátorságáról, „kiállásáról”, épp a proklamációra emlékezve. Még nem is nagyon régen, a 80-as évek elején is kaptam egy akkoriban megjelent írásomra reflektáló olvasói levelet, melynek írója (dr. volt a névalírása előtt, nem valami oktondi ember írta tehát) azt reklamálta, vajon miért nem merik nyilvánosságra hozni Horthy október 15-i, bátor és hazafias rádióbeli proklamációját? Hogy-hogy nem merik? — kérdeztem válaszelemben. Hiszen — írtam neki — Nagybacsoni Nagy Vilmos egykori honvédelmi miniszter „Végzetes esztendőök” című emlékiratában már közvetlenül a háború után, 1947-ben olvasható volt a kiáltvány s azóta számos történelmi tanulmányban is olvashatta, ha olyannyira érdekelte volna!

Mi tagadás, bennem is, de nagyon sokunkban — ne feledkezzünk meg róla, Huszton vagyunk, katonák vagyunk! — örökké emlékezetes marad az a nap, az a hangulat. De lássunk — ha az anyém nem elég — egy másik írói beszámolót. Kolozsvári Grandpierre Emil épp akkor ugyancsak katonaként szolgált kint a fronton. Hullámtörök című könyvében pompás érzékletességgel írja le azt a jelenetet, amikor épp lélekvidámító falatozás közben értesült a kormányzói kiáltványról. Berobban a falatozó tisztek közé egy karpaszományos tizedes. A legmagasabb rangú tiszt, L. L. vezérkari százados elé sietett, „...szabályszerűen tisztelgett, aztán harsány hangon, csillogó szemmel, vöröslő fülekkel jelentette a nagy újságot:

— Százados úr, alázatosan jelentem, vége a háborúnak!”

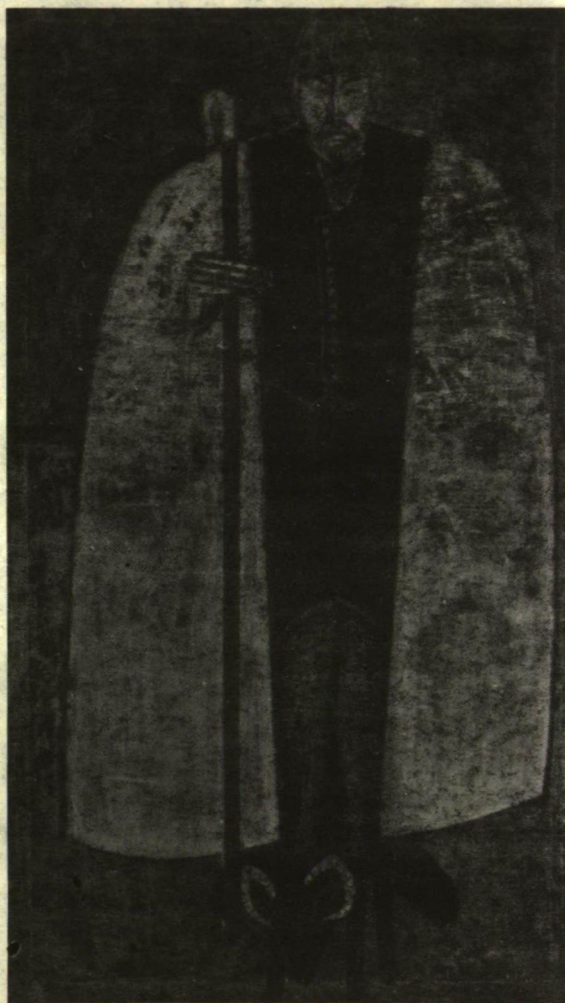
A pontos látású és biztos ítéletű író tisztí környezetből idézi elő akkori emlékeit, benyomásait. Azt írja: „Horthy egész hosszú életében nem volt olyan népszerű, mint abban a nyúlfarknyi időben, amennyi a proklamáció elhangzása és a nyilas bemondó színre lépése között eltelt. Hát mégis katona a kormányzó? Mégsem nyugodott bele abba a megalázó állapotba, hogy a németek lakájaként végezze napjait? Hát mégis volt politikai érzeke, esze?”

Mit mondjak én a közemberek hangulatáról? Idézzem vissza a huszti iskola udvarának képét, ahol az örömtől megmámorosodott katonák az ég felé dobálták, vagy éppenséggel a földhöz verdesték sípkáikat? Említsem a még mindig sántikáló egykori századparancsnokunkat, a szétálló fülű hadnagyot, aki botra támaszkodva táncolta körül, botladozva ugyan, de körültáncolta, pörögte a proklamációt hirdető rádiót? Igen, ilyen volt a hangulat abban a hadseregben, akkor, Huszton — s bizonyára máshol is a csapatoknál. Kolozsvári Grandpierre-ék a nyilas bemondó hangját, meg a szapora felhívást — „Beregfy vezérezredes azonnal jöjjön Budapestre! — meghallva, azonnal megsejtették, „hogy a nyilasok katonai akciót szerveznek”. Vezérkari tiszt is volt a társaságukban, az összefüggéseket világosan felmérték s az író szavai továbbra is hitelesek: „Jóindulatú föltevésünk s vele együtt reményeink félelmetes gyorsasággal elenyésztek.”

De mit törődünk mi, tájékozatlan katonák a rádió bemondójával? Az ott dumál Pesten,

mi pedig itt vagyunk Huszton, egy ép és komplett hadsereg legközepén! Annak hittünk, amit láttunk. A németek arcán komor félelem: menekülnek! Oda is kiabáltuk nekik: „be vagytok szarva, ugye friccek?” Fejünk fölött a helikopter és tudtuk, megy át a hadseregparancsnok az oroszokhoz, fegyverszünetről tárgyalni! Vége a háborúnak!

(Folytatjuk.)

NÉMETH JÓZSEF: PÁSZTOR

Szülőföld

*Házak gyümölcsfák öreg udvarok ahol rongylabdánk
 fölszállt a magasba és vissza nem hullt hiába is
 vártuk percekig vártuk azután meguntuk és ismét
 vártuk most már évekig azóta fényes csillag lett
 belőle ó aranyföldünk rongyos csillaga aztán az
 ajtó utána veszett addig nyitottuk csuktuk és nyi-
 tottuk amíg a semmit fogtuk már kilincsként de még-
 sem tudtuk a semmit lenyomni pedig kezünkben átmele-
 gedett ó meleg semmi otthon semmije miért nem nyitod
 eltűnt kapuinkat melyek mögött a tavasz hoz virágot
 nyarak cséplőgép-mormogása hangzik mindent befed a
 tél fehér irtalma porrá esővé jéggé vált kapuk szülő-
 földünk kitérült semmije innen indulnak igaz útjaink
 ismerős utak messzire kanyargók de ki letért már tol-
 vajútra tévedt ha az is elfogy az utas megáll ő az
 utas és ő az útonálló útonálló az úttalanságában mert
 aki hűtlen kifosztja magát vezessetek hát hűséges utak
 hogy őrizhessék féltett kincseinket életünk bérét ne-
 szesemmijét ismerős utak ismerős kövek kemények mint a
 ledöntött igazság egyik kődarab bástyánk omladéka mási-
 kat árvíz sodorta a hegyből kikerüljük az ismerős sötét-
 ben rátalálunk ha építésre kell omló falak és születő
 falak örök omlás és örök építés vártemplomok fehér búbos
 kemencék százados gonddal megácsolts faházak bennük idők
 végtelen oszlopa százezer tömbház beton pagodája csikor-
 gó kútgém távoli harangszó kémények felkiáltójelei utak
 pora fájdalom gyógyítója katedrális és visszhangos
 homály a kőszószékbe befalazott ördög kárhozott ar-
 cán megkövesült könnyek mint vén turista néz le rá a
 sors nem rebbenő háromszögletű szemmel ki látott egy
 s mást nevezetesen a tereken élet és fiatalság boldog
 szerelmek vidám pillantása egymás szemében lesnek üd-
 vösségre vígságunk legyen arcunkon komollyá a sátán
 kínján pedig földelülünk eleven arcok kőbe meredt
 arcok hirdessék mindig földünk igazságát érénynek üdv
 jár bűnnek kárhozat szülőföld béke és türelem földje
 fiaid munkája és parolája általunk él mint mi termő
 porából más föld kivethet úzhet kitagadhat de ebből
 lettünk ezé fogunk lenni miénk a múltja és a jövődjé
 pörölhetetlen birtok a világban szülőföldünk öröklött
 kötelesség féltett semmink elherdált mindenünk.*

Anyanyelv

Gyermekdal amit régen elfeledtünk siratóénekek létünk siratása ha lesz még aki fennhangon sirassa a vak és végképp süketült világban ringó bölcsőnk imbolygó ladikunk menyegzőruhánk és halotti ingünk lelkünk egyetlen uniformisa ha átcseréljük lelket is cserélünk miként is váltunk másik emberséget mikor formája végképp ránk szabott megcsodált dísz szálnalmas meztelenség évezredek fájdalmas tűi varrták hozzánk öltötték sorsunk fonalával hogy sajogjon a sajtás legyen édes ha rejtőzünk változzék pőreséggé de a világban ékesség legyen anyanyelvünk himnuszunk szisszenésünk nyomasztó jog gyönyörű kötelesség jajszó vigasz szerelmi vallomás testvériségünk örök hiszekegye érdes szólam a világ dallamában sorsvállalás szabadságszeretet anyanyelvünk kincsünk és tartozásunk belőle vesszük ritka aranyunkat amivel egyre többel tartozunk anyanyelvünk eltékozolt megőrzött szilárd pontunk és életünk köre míg forgásából plánéták születtek fénylő napokból végtelen világok mi világának lakói vagyunk vele forgunk a kozmikus terekben bolygó igén melléknév űrhajón mert egy a szó és egy a végtelenség egyként értelmes és fölfoghatatlan úgy tud a születő is megszületni ha életére rátalál a szó az anyanyelv szent káosz és teremtés olyan világos milyen a világ fohászzkodás és ősz blaszfémia üdvösségünk és parázsló gyehennánk diadalívünk és botránykövünk anyanyelvünk őseink nehéz lépte amíg köveit rendületlen hordták dűlásokban és elnyomattatásban emelkedjék ki rettentő özönből tűzözönből és örök vérözönből szavakból égbe nyúló Ararát sziklát mégis mindig kell cipelni egyre csak föl az örök meredeknek ahogy a hitregéknek kárhózatja úgy hordjuk önként megnyert szabadságban jogával él ha görnyed Sziszüphosz visszük a sziklát ami tán legördül rajta az idők bevésett jelével szavakkal még ha közben megkopottak vagy egyre inkább értelmetlenebbek és a magasból úgymint lezuhannak de hátha mégis megállnak a csúcson hogy új sziklákat még fönnebb cipeljük az emberségünk kényszerű jelének mert átkozott mind aki megtagadja szabadságát vagy örök büntetését az anyanyelv a sosem kész magasság Babel tornyának ránk mért omladéka Kelet és Nyugat siratófala Észak és Délnek siratófala hogy örülhessünk annak ami elmúlt és keseregessünk az eljövendő mint minden nyelven minden építő anyanyelvünk igazunk hazugságunk sok nyelv miénk ha tudunk rajta szólni de hallgatni csak konok anyanyelven örökre elnémulni így tudunk mindegy nekünk ha töredék ha emlék pusztult betűk a kidőlt sírkövön melyről az idő nevünk is letörli és mindegy ha a jövő hirdetője boldog

*világról égő jeladás küzdünk anyanyelvünkbe öltözötten
emberségünknek uniformisában ha egyszer volt is mégis
véglegesség halotti ingünk menyegzőruhánk*

TOLNAI OTTÓ

Kétsoros

*ordasgyűrűben
kistál kocsonya*

Tolsztoj

*gróf tolsztoj leo nagy életművéből
egy kis jasznajapoljana-i naplóbejegyzés foglalkoztat leginkább
úgy is mondhatnám az az idő-tér-személyiség nélküli
kis álomjelenet az én tolsztoj leóm
az én színházam/filmszínházam
el akarja kergetni a fiát
s aztán restelli hogy erőszakot alkalmazott
de azt is hogy ha már erőszakkal élt miért nem ért célt
és akkor következik az a bizonyos szék-jelenet
„A fiam pedig egyszerre csak fogja magát, és megpróbál
a fenekével leszorítani a székről, amelyen ülök.
Sokáig tűröm, azután felugrok, és a széket ütésre lendítem.
Fiam futásnak ered. Még jobban resteltem magam.”
egy történelmi kisfilm (scifi a múlttól ahogy bertolucci mondaná)
forgolódott bennem az elmúlt évtizedek folyamán
egy történelmi kisfilm amelyben semmi sem történik
csak a csizmás gróf és a fia végtelen tusája a széken
ülnek a széken és fenekükkel próbálják leszorítani egymást
milliméter ide
milliméter oda
hol az egyiknek sikerül
hol a másiknak egy kis területet szereznie
az arcuk mozdulatlan
csak ülnek a széken és fenekükkel próbálják leszorítani egymást
és ez így végtelen*

A szellem kész (kész-e) de a hús még gyenge (rózsaszín nulla)

*kockás vászonszatyorban
10 kilogram mócsingot viszek a buszon (liferálok)
az emberek azonnal észreveszik
pedig nem hiszem hogy átvérik még a szatyor
az emberek azonnal megérik a nyers hús édeskés illatát
10 évig inkognitóban (félálomban) utazgattam
ezen a vonalon míg egyszer (két éve tán)
egyik ismerősünk akitől a fűszénát vásároljuk
így köszönt el tőlem a járványkórházi megállónál
üdvözlöm uram majd beugrok megnézni felesége bikáit
a busz hangosan felnevetett
most a rózsaszín hús édeskés illata nem vidítja fel őket
hidegen nézik a körmeim alá száradt vért
kolléganőm meséli a mélyhűtőbe szortírozott hús
nyak vesepecsenye szegy vignettáira az én nevemet írta
illetve egy o-betűt egy nullát
míg meséjét hallgattam kerényi szavait mormoltam magamban
a szellem kész (kész-e) de a hús még gyenge (rózsaszín nulla)
a szellem kész (kész-e) de a hús még gyenge (rózsaszín nulla)
leszálltam a buszról de szégyelltem becsöngetni a hússal
mint kisgyerekkoromban ha apámnak liferáltam az árut
sírtam pedig akkor szalicilt vittem vagy falfestéket
és egész nap le-föl sétáltam a vászonszatyorral
nagy véres tócsákat hagyva a könyvkiadások előtt
a szellem kész (kész-e) de a hús még gyenge (rózsaszín nulla)*

Wilhelm a pecsétpárnán

*bele
bele léptem
a GREIFESTEIN-ék pecsétpárnájába
bele végre a nagy LEONHARDI-ba
hol a jobbal csicsegtetem
hol a ballal csicsegtetem
hol a jobbal csicsegtetem
meleg mint a friss tehénlepény
lila
mint a legyekkel lepett pokla
hol a jobbal csicsegtetem
hol a ballal csicsegtetem
hol a jobbal csicsegtetem
félek*

*jönnek és fejbe vernek a rézbélyegzővel
és akkor búbomon a pecséttel
a pokolban is polkázhatok
lőszbabámat is ráfektethetem szépen a párnára
s leshetem hogy lilul a lábaköze
hol a jobbal csicsegtetem
hol a ballal csicsegtetem
hol a jobbal csicsegtetem
félek lelépni
mert most már mindörökre lila nyomot hagyok
megittam a pecséttintát
ultraviola nyolcasokat hugyozok a szűz hóra
ultraviola nyolcasokat hugyozok a szűz hóra*

Ollókat

*ollókat gyűjt nem késeket
omlatag selymeken rózsaszín
selyemzsinórokon demonstrálja
mint a lányok lábászára
(csatt)*

NÉMETH JÓZSEF: LEÁNY ÉS BIVALY

Tengercsepp

AFORIZMÁK, GONDOLATI FUTAMOK, ÍRÓI NOTESZLAPOK

II.

POLITIKA

Mindig többféle zászló lobog — szemben is egymással —, mint ahány jelszót föl lehet rájuk írni.

*

Nincsen olyan zár, amelynek nem lehet több kulcsa egynél.

*

Tanulságok egy nemzedék tapasztalatából:

- Nem tűrhetjük, hogy helyettünk mások politizáljanak.
- Még kevésbé szabad eltűnnünk, hogy mi politizáljunk mások helyett.

*

Minden párttag — született pártonkívüli.

*

Ha a cél nem képes szentesíteni az eszközt, akkor az eszköz bizonyosan megszensteleníti a célt.

*

Nem sokat bízhatunk olyan katonákra, akik málhájukban hurcolják a civil ruhát.

*

Azokat is válogassa meg az ember, akikhez semmi köze sincs.

*

Ő csak aláfeküdt.

Mire az illető megerőszkolta.

*

Nem ellenfeleivel nehéz betartatni a törvényeket az uralkodó pártnak, hanem híveivel.

*

Üsd a vasat — bemelegszik.

*

Erősnek erőszak nem kenyere.

*

Egy ismerős disszidensre:

Így is igaz: pandúrból lesz a legnagyobb zsvány.

*

Akinek isten a barátja, egy pokolrakomány ördög az ellensége.

*

Nálunk — így van ez másutt is? —, mióta az eszemet tudom, sokkal többen „politizálnak”, mint ahányan *csinálják* a politikát. Mennyivel egészségesebb lenne, ha kiki a saját portáján, lehetőségeihez mérten több időt, energiát s szenvedélyt fordítana a politikai *tettek*re, mint a „politikus” szavakra.

*

Győzelemnek azt szokás tekinteni, ami a győztes személyes hiúságát is kielégítheti. Viszont akinek az *ügy* a fontos, nem a személyes tündöklés, lemond a triumfálásról — hátha így a legyőzöttet is megnyerheti az *ügynek*.

*

Ha egyszer az *ügy* fontosabb, mint a szerep, a bajnoki tündöklés, a személyes presztízs, akkor politikában, közügyekben, közéleti tusakodásokban nincs helye a hiúságnak, az önértékesedésnek.

Mínthogy a sértődésnek sincs helye.

*

A lényegében egyet akarók széthúzása, perpatvarai, viaskodásai — „magyar betegség”?

Lehet azért valami ebben.

De akkor csak *tünete* annak a mélyebben rejtőző kórnak, hogy nálunk a szerepforradalmiságnak kedveznek a — kuruc-rebellis — hagyományok is, a hazai viszonyok is, a népi „elvárások” is. A szolgálat forradalmiságával szemben.

Márpedig a szerepforradalmárok vetélytársak a rivalda előtt akkor is, ha akár ugyanazt akarják.

*

Szél ellen csak cikcakkban lehet vitorlázni.

Ámde a cikcakkért nem a hajós — a szél a felelős.

Sokan a cikcakkban a hajós elbizonytalanodását vélik felfedezni. Holott épp a szívósságát igazolja.

S mi van akkor, ha az ellenszél fúj cikcakkban? Hol jobb felől, hol bal felől?

Akkor úgy is lehet kormányozni a vitorlákat, hogy a hajó zsinóregyenesen haladjon célja felé?

*

A pákász *tapogató* kézhezálló eszköz minden létező politikai *lápon*. És minden létező politikai haladás útját ingoványos mély árkok szegélyezik. És nem megbízható irányzékkal osztogatják „jobboldali” és „baloldali” minősítéseiket azok, akik az árkokban közlekednek.

Ösztönné vált már bennünk: keresni a járható utat az ingoványos mély árkok között, a lehetőséget a lehetetlenségek között, s ha ez a tapogatózás „harmadik utas”, magamat is rajta kell kapnom akárhányszor.

Ha jól értem: a politikában a *kétfrontos harc* ennek a módszernek a legalizált változata.

*

Tarthatatlan s járhatatlan a „harmadik út”, ha kísérlet a polarizálódást megelőző állapot fenntartására, ha ennek az állapotnak a konzerválását célozza.

De a leginkább járható út is lehet a „harmadik”, ha a polarizációt szükségképpen követő és túlhaladó *szintézis* megalapozása.

*

Jobboldal? — Baloldal?

Szélsőjobb? — Szélsőbal?

Ne tévesszen meg senkit, hogy a politikai szélsőségek néha egy kanál vízbe belefojtanák egymást a látványos gyűlölködésben. Hiszen egyik a másiktól él!

Olyanok, mint a rossz házaspár: üti, veri, marja egymást, de azért *egymástól szaporodik*.

*

Aki fél szemére vak, fél fülére süket, fél karjára béna — az legalábbis *untauglich* frontszolgálatra a politika hadszínterein.

*

Mi címen lehet akárcsak idézőjel közt is „baloldali” a munkásmozgalom tory-frakciója? A vaskalap — vaskalap. Sosem a cselekvésre-változtatásra törekvés, mindig a maradáság jelképe volt.

*

A jó vezető meghallgatja az ellentétes véleményeket, s úgy dönt.

A rossz vezető kiirtja az ellentéteket — annyi, mintha bekötött szemmel ülne a volánhoz.

*

Az indulatok nem tűrik az érveket. A politikában erősebb tényező — legalábbis a rövid távon ható tényezők közt — a beállítódás irányítása, a feltöltés indulatokkal, mint az igazság, a tények, az okos érvek képviselete. Nemzeti, faji stb. indulatokkal ha már a feltöltés megtörtént, a külsős mechanizmusa kioltja a bármilyen fényes igazságokat is.

*

Manipulációs vezérfonal:

A számukra kellemes hazugságot készségesen és hálásan elhiszik az emberek. A számukra kellemetlen igazság feldühíti őket, s annál kevésbé hiszek el.

*

Bármennyire szükségszerű lépcsőfok a fejlődésben a konszolidáció — a változás, a mozgás megszilárdítása? —, eleve magában rejt olyan feszültségeket, ellentmondásokat, amelyekből történelmi, százados méretű hazugságok sarjadhatnak ki.

*

A közösségre alapozunk a politikában *vagy* az egyénre?

A közösség érdekeit helyezük előtérbe *vagy* az egyén érdekeit?

A közösségi normákat tegyük kötelezővé azoknak is, akik másként szeretnének élni, *vagy* az egyén szabadságjogait terjesszük ki olyan esetekre is, amikor törekvése eltér a közösség érdekeitől-normáitól?

Hogyan kell lemérni a kígyót: a fejtől a farkáig *vagy* inkább a farkától a fejéig?

És mi van akkor, ha megmérjük innen is, onnan is, de nem egyezik az eredmény? Vajon a mérőeszközben keressük a hibát? A módszerben? A kígyóban? Vagy magunkban?

*

A sebes víz is partot mos. Méghozzá sokkal hamarabb.

*

Minél előbb!

Vagy legalább később. De hamarabb, mint soha.

*

Tempóérzék kell a politikához. A vastörvények érvényesülése vonalán minden elérhető (amit a történelem már napirendre tűzött, s voltaképp spontán is érvényesülne) — de segíthetjük a törvény érvényesülését, gyorsíthatjuk. Módjával, mert nagyobb veszély a türelmetlenség, mint az értetlenség.

*

„A tett halála az okoskodás” — mégpedig a természetes halása.

Gyilkosa viszont — a hebehurgya türelmetlenség.

*

Az okoskodó jól meg szokott félni az erőszakoskodóval.

*

Megalkuvás? Reálpolitika?

Házat épít az ember a disznónak, egész disznóéletében gondozza, ellátja, a legjobb disznófalatokkal eteti. S aztán egy téli hajnalon benyújtja neki a számlát.

Ha a disznó vagy a birka, vagy a tyúk gondolkozó lény volna, vajon mit választana szívesebben: beleszületni a vad természetbe, naponta küszködve megszerezni az ételmet, télben, fagyban, nyári forróságban és folyamatos életveszedelemben az erdők-mezők vérszomjas ragadozói között? Vagy gond nélküli élet, ingyen koszt-kvartély, míg a gazda a kést a kezébe nem veszi?

*

A bátor egereket kedvelik a macskák.

*

Lehetséges, éltek valaha a földön bátor egerek és vakmerő nyulak is. Írماغjuk sem maradt.

*

Hallottam valakitől:

A macska elszundikálhat — az egér nem.

*

Türelmét veszve belenyávogott a macska az egérlyukba:

— Gyáva, lapító, gerinctelen népség! Hát egyikben sincs annyi tisztesség, hogy élém álljon, és nyíltan, őszintén, becsületesen a szemembe mondja, ha valami kifogása van?!

*

Hamarabb jelzi a gyenge nádszál a közelgő vihart, mint a rendíthetetlen vasbeton oszlopok.

*

Könnyű a nádznak, merre hajoljon. Sosem fújja a szél egyszerre kétfelől.

*

A bármilyen jó szándékkal, tiszta szenvedéllyel, őszinte meggyőződéssel *erőszakolt* izlés, *erőszakolt* hit, *erőszakolt* szemlélet sűrűn beoltja ellenmérgeit a lélekbe, s előbb-utóbb nemcsak természetes vonzását veszíti el — már-már taszít. Azok is eltávolodnak tőle, akik valamikor szerették.

A minden más hangot elnyomó hangerő, s minden más árnyalatot kioltó szín, a minden más irányzatot megsemmisíteni akaró irányzat végtére önmagát oltja ki, nyomja el, semmisíti meg, legalábbis egy emberöltőnyi időre.

*

Jóból is megárt az erőszak.

*

Mosolygós gazdának de sokszor harapósak az ebei!

*

Bújj vissza a bárány bőrébe, farkas, ha csakugyan ijesztgetni akarsz. Farkasnak úgy mi már jobban ismerünk.

*

Aki, míg küzd — nincs megalázva.

*

Semmi sem lehet annyira *igen*, hogy a *nem*-re ne hagyjon némi esélyt a tolmácsoknak, a kommentátoroknak, a magyarázóknak, az értelmezőknek.

*

Kvazi-szocializmus.

Kvazi-demokrácia.

Kvazi-önkormányzat.

Kvazi-gazdaságirányítási rendszer.

Kvazi-stb. stb.

— Vigyázat! elkvázisodunk!

*

A politikai hatalom nem utolsósorban attól hatalom, hogy ő *minősít*; jogot formál rá, és többnyire él is a jogával, hogy a hatókörében eseményeket, jelenségeket, szándékokat, törekvéseket ő minősíthessen, így a szellemi megnyilvánulásokat is. Ez a minősítés ugyan jelen érvényű és egyben önminősítés, de mint önminősítés, a jövőben nyer végső értelmet.

*

Széljegyzet:

Nem árt az a Napnak, ha az ő fényéért a Holdat dicsérik a költők.

*

Kis ember nagyobb emelvényre vágyik.

*

Ha már kakas, maga alá tud kaparni annyi dombocskát, ahol ő kukorékolhat.

*

A téridő egysége, a négy dimenzió, felfogható úgy is, mint politikai, társadalmi, világnézeti probléma...

A ma-centrikus és a haza-centrikus szemlélet hasonló torzulásokhoz vezethet, mint az idő és a tér fogalmának abszolutizálása. Holott: sehol annyi *relativitás*, mint éppen az emberi társadalomban! A fogalmak, a törekvések, a korszellem — minden relatív. A „világűrben” elhelyezkedő — külső — szemlélőnek... Ám az adott helyzetben, a valóságos embereknek mégis abszolútnak tetsző kategória, illetve: dolgozhatnak vele, élhetnek vele, mint *abszolút* kategóriával, s annál biztonságosabban élhetnek vele, minél inkább tudják, hogy — *relatív*.

*

Megszokjuk a fogalmak sablonjait. Az erősebb, ugye, erősebb, a gyengébb — gyengébb. Abszolút értéket helyettesítünk be a nagyon is relatív fogalmakba. Holott szó sincs arról, hogy az erősebb minden helyzetben erősebb volna, s a gyengébb minden helyzetben gyengébb.

Kezemben a töltött pisztoly, és erősebb vagyok a világ legerősebb emberénél, ha az illető fegyvertelen. Szemtől szemben erősebb vagyok. Mert hiába kezembem a pisztoly, akár egy hússággal elintézhet az ellenfél, ha jól rejtőzködik.

Minden hatalom csak viszonylagos. S ugyanígy csak viszonylagos minden gyengeség.

A bika, ha a pulit szarvára kaphatná, keresztülrepíthetné a kútgémén is. De a puli, anélkül, hogy leállna öklelőzni, szigorúan beterele a karámba a bikát.

*

Madarat tolláról, *kisembert* barátjáról,
híres-neves nagyembert — ellenségeiről.

*

Végig a történelemben csak a rangbéli, a hivatalbéli embert volt szokás *felfüggeszteni*.

Parasztot, munkást, *kisembert* sohasem függesztettek fel. Legfeljebb úgy, hogy kirúgták a talpa alól a sámlit.

*

Az *osztály* voltaképp a *hatalomhoz* — valamilyen *hatalomhoz* — való viszony társadalmi tükrére, képlete?

A termelőeszközökhöz való viszony csak abban az esetben meghatározó, ha ez a viszony egyben valamilyen — általában gazdasági — *hatalom* kifejezője?

Az *uralkodó osztály*, sematikusan: a politikai, gazdasági, fegyveres, kulturális, közigazgatási *hatalom* birtokosa, részese?

Az elnyomott rétegek, *osztályok*: a — mindennemű *hatalomból* — *kirekesztettek*?

Eszerint a műveltség birtoklót nem lehet elnyomni, kirekeszteni, lévén a műveltség is — *hatalom*?

*

A „létező szocializmus” társadalmában nem lévén egymással szemben álló *osztályok*, a mindennapos élmények, érdekviszonyok sem nevelik-erősítik az egyén kötődését *osztályához*. Így az *osztály* vonzata egyre inkább nemzetközivé tágu, s ezzel együtt: *eszmévé finomul*.

A tömeget azonban — meggyőződése — a *mindennapos érdekviszonyok* formálják-nevelik a leghatásosabban. Illúzió arra számítani, s veszedelmes illúzió arra *építeni*, hogy *eszmévé finomult vonzatok áramkörébe* — túl a *szűkebb mozgalmi rétegeken* — a *nép tömegestül bevonható*.

A szocialista nemzet „ragasztóanyaga” — kohéziója — nélkül úgy tetszik, könnyen föl-lazulnak az *eszmévé finomult kötelékek* — a nemzetközivé szerveződő *osztályhoz* is.

*

Meglehet, a kő nem ugyanaz, csak a botladozás.

*

Az elvakult személy csak kivételesen lehet hasznos, de a politikában mindig, *kivétel nélkül* kártékony.

*

Haladni a kívánatos tempóban, erős ellenállással szemben — nehéz.

De van ennél sokkal nehezebb is: *csak a kívánatos* tempóban haladni, ha nincs ellenállás, sőt még ösztökélnek, lökdösnek is előre az elmaradhatatlan ingyenbátrak, szerepforradalmárok. S provokátorok.

*

Két-három lépés elég volna ahhoz bármilyen helyzetben, bármely sakkmasternek, hogy a maga javára döntse el a játszmát.

De közben a partnere is lép.

*

A politika sosem csak az adott történelmi pillanatért, tragédiáért felelős, hanem azért a folyamatért végig, amely — egyre inkább elkerülhetetlenül — az ilyen tragédiákhoz vezet.

*

Verekedsz, barátom, de kell az a világ, amelyért verekszel?

Nyisd ki azt az ábrándos szemed, és nézz csak jól körül, hogy nyüzsögnek a szolgálattelkek mindenütt. A *homo serviens*, aki épp attól akar vastagra hízni, hogy kiszolgáltatott. Akinek a kiszolgáltatottság természetes, sőt kívánatos állapota: ha nincs parancsolója, ura, kenyéradó gazdája, sürgősen keres — csinál — magának.

Nem oktanul. Mert ha elég hatalmas urat választ, békén hagyják a többiek. És mert a lerágott csontok közt azért neki is jut egy-egy cubák. A lakáj, az inas, a szobalány, a magántitkár, a tisztii pucér, az irodai altiszt, a kegyelmes úr sofőrje, a főkapitány kurvája félig-meddig már maga is hatalom.

*

Ahol sok a birka — odatalál a farkas előbb-utóbb.

*

Minél szervezettebb egy társadalom, a hatalmi posztra törekvőnek annál kitartóbban kell engedelmeskednie ahhoz, hogy ő is minél többnek parancsolhasson.

*

Taktika? — Egyszerre a ló sem rúg kétfelé.

*

Úgy tesz néha a kappan is tyúk körökben — mintha kakas volna.

*

Nehéz a szajhát megerőszkolni.

De minek?

*

Fortuna szekerének is jót tesz, ha kenik.

*

A szekértoló csakis olyan szekeret tol, amelyen maga is rajta ül.

*

A jó ügyvédnek természetesen ismernie kell a paragrafusok labirintusát, hogy bármely pontjáról biztosan eljusson — a hátsó ajtóhoz.

*

Sírfelirat:

Úgy félt a tüztől — vízbe fült.

*

Könnyű azoknak, akiknek már sokszor volt nehéz.

Nehéz azoknak, akiknek könnyű volt idáig.

*

Az ő koponyája fölött már nem függ Damoklesz kardja.

Ráejtették és eltört.

*

Százezer évvel ezelőtti ősapám ki volt szolgáltatva a természet kénye-kedvének — éhségnek, hidegnek, vadállatoknak —, de megtanult tüzet gyújtani, kőbaltát, hajítófegyvert készített, s a természet nem volt többé fölötte olyan iszonyatos hatalom.

A rabszolgá ki volt szolgáltatva urának, még az életével is korlátlanul rendelkeztek; a jobbágy ki volt szolgáltatva a földesúrnak, egy engedetlen szóért deresre húzhatták; a proletár a tőkének, a munkaerőpiacnak — az emberi haladás legnagyobb vívmányai közt tartjuk számon, hogy ezek az elnyomott osztályok szabadultak a kiszolgáltatottságtól.

És a fasizmus? A pusztító háború?

Vagy éppen a kolera? A tüdőbaj?

Mind, mind a végletes kiszolgáltatottságot jelentette az embernek, és szabadulni tőlük: a haladás világraszóló diadala volt.

Lehetséges, hogy *ez a közös vonás az emberi haladásban*? Amely az ember létezése óta minden történelmi korban érvényes maradt: *szabadulni a természeti és a társadalmi kiszolgáltatottságtól*?

A természet vak erőitől, szeszélyeitől; rabszolgasorttól, jobbágyorsortól, proletársortól, éhségtől, nyomortól, elnyomatástól, jogfosztottságtól, tömegpusztító járványoktól, kórokozóktól, testet-lelket-idegzetet gyilkoló nehéz munkától, háborúktól, tömegpusztító fegyverektől, szennyezett víztől, levegőtől, mérgezett közgondolkozástól, anarchiától, műveletlenségtől, tájékozatlanságtól — *minden létező kiszolgáltatottságtól szabadulni*?

*

Képzeljünk el olyan világot, ahol már nem lenne érdemleges tennivaló. Ahol nincsenek szegények, proletárok, a munkában, a társadalomban kiszolgáltatottak. Mindenki ehét, ihat, amennyi jólesik, írhat, mondhat, ami jólesik, szidhat, akit akar, vallhat olyan eszmét, amelyet akar, imádkozhat azt az istent, amelyik a leginkább a kedvére való. Nincsenek diktátorok, kiskirályok, hatalmaskodók, nincsenek elsőrendű és másodrendű állampolgárok, sem osztály, sem vallás, sem nemzetiség, sem pártállás, sem rang szerint. Nincs kiszolgáltatottság, nemcsak a szokásos változataiban, de semmilyen modern társadalmi kiszolgáltatottság sincs.

Hát nem borzalmas volna azzal a tudattal élni, hogy: semmi érdemleges tennivalóm a világon?

Szerzek még valamit a családi vagyomhoz, bankbetéthez; fél méterrel hosszabb autót tartok, mint az apámé volt; beutazom a világot, végigkóstolom a sülteket, a borokat, a nőket — no igen, ez szórakoztató valameddig. A csömörig. Az unalomig.

Érdemes volna ezért embernek születni?
Még szerencse, hogy nem fenyeget egyelőre ez az összkomfortos világ.
Mit — *egyelőre!* Sohasem fenyeget.

*

Egy ember előtt fölkel a fűszál is — milliók előtt ledűl az ég.

*

Pápa, császár, csendőr soha nem tévedhet.
Legfeljebb is az elődei.

ZSARNOKSÁG

Kerül a szolganépnek zsarnoka.

*

Ősidők óta tudja minden rosszfajta hatalom: a latrok közé vegyítve kell a krisztusokat fölfeszíteni.

*

Legyőzni csak azt lehet, aki lélekben is megadja magát.

*

Ha a zsarnokok uralkodhatnának a gondolon is, sosem vesznének ki a világból.

Am, ha uralkodhatnának az érzelmeken is: a gondolat el sem érne odáig, hogy ők — zsarnokok.

*

Ugyanaz a dolog egyik oldaláról nézve: istentől, néptől, nagy elődöktől örökölt — rendelt — hatalom.

A másik oldaláról: becstelen elnyomás, gyalázatos szolgaság.

De hányan látják ugyanazt a dolgot egyszerre mind a két oldaláról?

*

Bűvös kör:

Minél rosszabb egy rendszer, annál nagyobb az esély arra, hogy gonoszabbakká válnak benne az emberek.

Minél gonoszabbak az emberek, annál elviselhetlenebb maga a rendszer.

*

A paraszt gyürkőzött a természettel, hogy táplálhassa magát és családját, de — akarva-akaratlan — táplálnia kellett a grófjait is meg a rabőreit is, meg azt a tábornokot is, aki majd a fiát a kellő időben, a többi hatszázézerrel együtt a tömegsírba vezényli. A bányász fejtette a szenet a kohónak, a munkás öntötte az acélt, s a társa golyót gyártott belőle a sortüzekhez, a mérnök erős hidakat tervezett, hogy a tankok átkelhessenek a folyón, a nyomdász rakta egymás mellé a türelmes betűt, a tanár tanította a hazugságot, a pap imádkozott a poklok diadaláért. A rossz rendszerben mindenki felelős a közbűnökért, és lehetséges, minél jobb munkát végez, annál nagyobb a felelőssége, mert annál több lánc, kötél és golyó jut embertársainak. A rossz rendszer mindenkit besároz, ha mód van rá, legnagyobb ellenfeleit is — a nyilaske-

resztes főművésznő azzal a Petőfi-verssel, mely a nemzet feltámadásáért íródott, szívesen biztatta a közönségét nemzethalálra.

Kivétel az orvos. Gyógyítja az embereket, s noha a gazembereket is gyógyítja, a tetteikért már nem ő a felelős.

*

Panoptikum:

Diktátor: Rombolkozom, tehát vagyok.

Diplomata: Fondorkodom, tehát vagyok.

Főnök: Zordonkodom, tehát vagyok.

Hivatalnok: Fontoskodom, tehát vagyok.

Író: Zsoldoskodom, tehát vagyok.

Koldus: Rongyoskodom, tehát vagyok.

Paraszt: Szorgoskodom, tehát vagyok.

Szajha: Gombolkozom, tehát vagyok.

Filozófus: Nem gondolkozom, tehát vagyok.

*

Meghallani a hallgatást is, de nem mindenkiét.

*

Az egyéniség mindennapi kenere: akarom s meglesz. Meglesz, mert elég erős vagyok ahhoz, hogy az anyag, az állat, az ember ellenállását, más szándékú akarátát megtörjem. Vagy akár a magamét, vágynakat, indulatokat magamba fojtva — lásd „önuralom” —; hatalmi élmények nélkül nincs egyéniség.

Már a gyerek próbálgatja hatalmát. Játékain, a kiscicán, az engedelmes tárgyakon, a dörögölöző felnőtteken. A szép nő érzi hatalmát a férfin, sőt még szép nőnek sem kell lenni, még fiatalnak sem, csak okosnak, frigidnek, gátlástalannak; férfi mindig kerül, kiszolgáltatott. Viszont az asszony is ki van szolgáltatva, ha már gyerekekkel körülaggatták. A hajdani szolgálégyény a lónak adta vissza, amit a gazdájának szánt, a szobalány oldalba rúgta a méltósága kedvelt mopszliját — a hatalom élménye nélkül, legalább morzsányi kéje nélkül nem képes az ember elviselni a kiszolgáltatottságot; azt hiszem, ez minden rosszfajta társadalom alaptörvénye. Hamarább kifejthetnéd egy korhatag fatörzsből a gombok micéliumait, mint a korhatag társadalomból a hatalmi viszonyok mindent behálózó szövetét.

*

Minden rosszfajta hatalom legfőbb — sőt egyetlen — *elve*: a fennmaradás.

*

Zsarnoki hatalomnak a szakbarbár az ideálja. Könnyen alattvalóvá, szolgává manipulálható, a szellem hatalmát kártékony politikai akarattal szemben nem képviselheti.

Viszont alattvalókból, szolgálókból csak olyan zsoldos hadsereg szervezhető, amely frontszolgálatra alkalmatlan ma már; nem hogy az emberi haladásnak, de még a civilizációs fejlődésnek sem törheti az utat.

*

A zsarnoki hatalom bűne, ha erőszakkal megalázza az embereket, ámde főbűne, hogy arra készíti őket: önként alázzák meg magukat.

*

A rákra emlékeztet menetirányban is, burjánzásában is: a hegyen-völgyön *hivatalnokosítás*. Ha ez — az inkább gyakorlat, mint elv — diadalmaskodhatna, egyetlen kényelmes Hivatallá válna az ország, a Státus egyistenhitében körmeit piszkáló Hivatallá, melyben az elért eredmény csak zavarná a biztos egzisztenciát, melyet eleve megadott az elért Státus; hivatalnokok mérnék a pultoknál — hivatalnoki hatalomtudattal — a kelkáposztát, a pertlit, a gépzsírt, hivatalnokok okítanak az ifjúságot a katedrákon, s hivatalnokok játszanak a színpadon a *Hamletet* és természetesen a *Csárdáskirálynőt*. És fölremlik a hivatalnoktudós pályája, amint diplomájával együtt megkapja a tudományos Státust, és — óvakodva a veszélyes önálló gondolatoktól — szorgalmasan hágja a tudományos fokozatok számléltárját várva várt nyugdíjaztatásáig. Még költői és írói Státus is elképzelhető, csupán a sportolók okoznának gondot, mint-hogy belföldre akkreditált hivatali rangjukat kevés eséllyel érvényesíthetnék nemzetközi versenyeken.

Mily könnyen áttekinthető, szélcsendes, mindennemű meglepetéstől mentes, a magánemberig s a titkos gondolatokig *lebontva* konszolidált-konzervált világ! •

*

A bürokrata apparátus mindig rafináltabb, mint ügyfeleinek egyik — nagyobbik — fele. És mindig korlátoltabb, mint a maradék.

*

Az öncélú hatalom már csak azért sem adhat igazat ellenfeleinek, mert a saját szempontjából mindig neki van igaza.

De az öncélú hatalomnak csak saját szempontjai vannak.

*

A zsarnokság a felejtésre épít. Bármilyen aljasságra képes abban a reményben — sőt meggyőződésben —, hogy ha nem is sikerülne titokban tartani — majd elfelejtik.

Már csak azért is gyűlöli az irodalmat (nem a szórakoztató lektúrt), mert az irodalom a közösségi emlékek örök ébresztgetője.

*

A hatalom tiszta képlete: a zsarnoki.

Az „igazságos hatalom” a vég kezdete. Noha azt is a hatalom minősíti, mi az *igazság*, föl-kelti mégis az igényt az alattvalókban az igazság keresésére, és ez az igény előbb-utóbb túlnő a hatalmon.

A régi zsarnokok tudták ezt: igazságtalanoknak kell lenniök, hogy féljenek tőlük (ők meg is teheték, a korabeli alattvalók beletörődtek). Mert ha az igazságot akár csak üres jel-szónak használják is, a szembeszegüléshez éppen a bátraknak adnak fegyvert, s éppen a bátrakat szerveznék táborrá így, trónjuk ledöntésére.

*

Zsarnoki hatalomnak a félelem olyan ikerpárja, mint fénynek az árnyék.

*

Kiirtani a zsarnokokat a világból? — Mit érnék vele?

Míg ki nem irtjuk a lelkekből a szolgaságot, mely a zsarnokokat évezredek óta újratermeli.

DOGMÁK, DOKTRÍNÁK

Jelszó, transzparens, zászlófóliat:

Éljen az ESZME — döögöljön a nép!

*

Mi hát a jobb: a gőzősen irracionális, vagy a gőgősen racionális?

— Mi hát a rosszabb?

*

Káderjellemzés:

Valósággal vasember. Könnyen berozsdál.

*

A doktrinérek nagyon hasznos emberek, amíg téziseikkel, ábrándjaikkal, merész képzelgéseikkel ébresztgetik, provokálják a gondolatot. Ám, ha a doktrinát az állampolitika felkarolja, trónra segíti, hatalomhoz juttatja — kész pokol.

*

A politikus doktrinér a legveszedelmesebb fajta hívő. Az egyházak dogmatikusai és vakbuzgó inkvizitorai ma már kevésbé öntevékenyek, s a túlvilági ítélőszékre, a purgatóriumra, a poklora, a mennyországra bízzák a különösen bonyolult s kényelmetlen ügyekben a döntést. De a politikus doktrinér nem hisz a túlvilágban, tehát a poklot, a mennyországot, az ítélőszéket *itt alant, e sártekén* kívánja berendezni, és súlyt helyez rá, hogy mindeme szektorokat élő kortársai-val népesítse be.

*

A doktrinérnek is megvan a maga *kályhája*: az ügyeletes Nagykönyv, az ügyeletes Istenség, az ügyeletes Tézis. Eme bútordarabokat sem általában evilági, sem különösen honi talajhoz nem köti gravitáció; testetlenül lebegnek az űrben, a forma, a fazon, a kivitelezés — minden tetszőleges. Anélkül, hogy téglához, kőhöz, habarcsához nyúlna, a doktrinér tételekből, rögeszmékből, hipotézisekből épít magának lombikvilágot, így aztán őt nem kötik-kötelezik a szurtos valóság tényei; ha valaki, hát ő lehet vakmerő forradalmár-dália.

*

Nehezen fogy azoknak a serege, akik sosem a konkrét helyzetet elemzik, csupán a hittételeket — jobb esetben az elemzéseket. Akiknek az értékrendjében első és mindenekfölötti valamely trónra emelt Tétel, a beszentelt, örökös kiindulási pont. Ebben a lombikvilágban minden, ami tény, való, igaz, csakis annyiban nyer polgárjogot, amennyiben az uralkodó Tétel istenségét igazolja.

Egyetlen *önkiszolgáló* boltta egyszerűsödik a való világ. A teljesség-valóság milliányi színekből, darabkájából bárki válogathat kedvére annyit-amennyit — *önigazolásnak*.

A gombhoz varrt kabát — az „alkalmazott valóság” — elmélete és gyakorlata imponálón forradalminak tetszik, akár gőzősen irracionális, akár mélyhűtött ráció; akár felszögezi a szentképeket a falra, akár leveri onnan. Akár az állami-társadalmi totalitás épülésére gyűjtöget, akár fordítva, az *über*-egyén, a szubjektív abszolútizmus javára: az önkiszolgáló kosárka bizonyosan megtelik ízig-vérig tényekkel — voltaképp mindegy, melyik bal kézzel gyűjtötték a bevalót.

*

A megracionalizált irracionizmus korát éljük. Vagy inkább a *megirracionizált racionalizmus* korát?

A féleszű racionalizmusét?

Végső soron a vulgár-racionalizmus legtermészetesebben irracionizmusba torkollik. A ráció dogmatikusai, a doktrínérek, végtére a legkorszerűbb irracionalisták.

*

Féleszű — remek telitalálata a nyelvnek. Nem az ostoba, az esztelen az igazi őrült, hanem a *féleszű*.

Fél-ráció, fél-racionalizmus?

*

Két féleszű nem tesz ki egy eszest.

*

A dogmatizmus, a doktrínák kritikátlan tisztelete folyamatosan megalázza az ideológiát, minthogy az értelmes emberek önkéntelenül a valósághoz mérik a dogmákat, s így minduntalan híjával találhatnak a szent textusok.

Idővel — éppen az értelmiség s a fiatalság körében — valamiféle ideológia-undor hatalmasodik el.

És elhatalmasodik a tévhit: az ideológia mind hazug, nincs szükség elméletre, eszmékre, világnézetre, ideológiára. Holott csak hazugságokra nincs szükség.

*

Már-már feledésbe merül — nyugodjék békében! — az az idő, amikor a katedrákat a citátumok liturgiája uralta; nemhogy szónoklat vagy vezércikk, de valamirevaló hozzászólás sem nélkülözhetett egy-két textust a közkézen forgó szapura bibliákból.

Csodálatos az idézetek — a textusok — szuggesztiója. Valószínű, az emberiség vallásos előiskolája miatt.

Szavak, csak közönséges — legfeljebb is percnyi hatósugarú — szavak a magunkszőrű halandók szájából, de egyszeriben földöntúli fényt sugároznak s különös erőt ugyanazok a szavak, ha hitelesíti őket a nagy egyéniség fémjele-márkája.

Veszedelmes szuggesztió. „Minden absztrakt igazság frázis lesz, ha bármely *tetszőleges, konkrét* helyzetre alkalmazzák” — így Lenin, aki sokat tett azért, hogy megóvja utódait a textusok igézetétől.

Mint tudjuk, nem sikerült megóvnia utód-bennünket.

Saját fejjel gondolkozni — ez persze minden szellemi teljesítmények, erőfeszítések között talán a legnagyobb. Kivált, ha még sokkal kockázatosabb is, mint a más fejével gondolkozni.

*

A legnagyobb kártevők egyike a kisebbségi érzés: hogy szólhatnék én ehhez hozzá! annyi az okos ember! ha még azok sem tudják! világlenség! Nyugaton is ez van!... stb. stb. Holott a világ, a politika, az emberi gondolkozás, a közvélemény, a sajtó, a művészet — helyel-közzel a tudomány is, kivált, ha társadalmi — tele van ostobaságokkal, félreértésekkel, helytelen értékelésekkel, aránytévesztésekkel. Az ostobaságok olykor szívósan tartják magukat, öröklődnek évtizedekig, érvényben maradnak, míg aztán az idő végképp le nem járhatja őket. S attól fogva senki sem képes megérteni, hogyan szerezhettek olyan feltétlen és általános hitelt annak idején, hogyan vesztették el büvkörükben józan ítéletüket az emberek. Holott „józan paraszti ésszel” bizony ezek az ostobaságok triumfálásuk idején is áttekinthetők, megítélhetők, helyre tehetők.

Mi, idősebbek, megértünk már néhány olyan korszakot, amikor bármely villamosmeg-

álló alkalmi közönségéből értelmesebb, a való helyzetet jobban áttekintő, a tennivalókat inkább felismerő együtttest lehetett volna összehozni, mint a hatalmat gyakorlók együttese volt.

*

Úgy tetszik, az uralkodó szellemi irányzat rangjára tör minálunk egyfajta vulgáris racionalizmus, mondhatnám: *kisracionálizmus*. Demitizál, deheroizál, deromantizál, dezilluzionál. Mindezt a trónra emelt értelem göggyével, pedig hát a trón előbb-utóbb mindenkit elhülyít — ez alól a törvény alól még a ráció sem kivétel.

Ez a kisracionálizmus helyettesíti be a műveltséget a szaktudással, ez irtogatja szívósan a humán tárgyakat — minden emberközpontút, társadalomközpontút — a tananyagokból. Ez gondoskodott középiskolás fokon, sőt diplomás szinten is a *szociális analfabétizmus* vészesen bővülő utánpótlásáról.

A hamis romantika elleni harc ürügyén ez a vulgárracionalizmus vezet irtóhadjáratot a nemes romantika ellen; ez tölti meg racionális ricinussal — a felnőttek számára is megemészthetetlen fűrészpórral — már általános iskolai történelemkönyveinket is; ez oltogatja bele a nemzet, a nép szeretete helyett a nemzet, a nép iránti közönyt — sőt utálatot — gyerekeinkbe. (Újságlevélből, 11 éves kislánytól: „Először még szerettem a történelmet, de aztán úgy megutáltam, különösen a magyarokat... Azok csak mászkáltak erre-arra... Nem tudtak semmit.”)

*

Érzelmi világunk tele illúziókkal; a szerelem, a hit, a művészet, a szépség, az eszmény — mennyi illúzió!

Mint a délibáb vagy a szivárvány.

Mint a napkelte vagy a napnyugta.

Valóságnak tetsző látszat. (Értelmező Szótár.) Megvizsgálók nagyítóval egy Csontváry-képet, s látom a vászonra fölcent festék ragyait, rücskeket, repedéseit — illúziók nélkül látom. A vászon, a festék mind vitathatatlan tárgyi valóság, maga a kép — tömény illúzió.

A szerelem is egészen más illúziók nélkül. Költők, írók könyvtárakat írtak össze róla, pedig lám csak, ha illúziótlanítjuk, a biológiai tankönyv egyetlen kurta fejezetében összefoglalható, értelemszerűen körülírható.

A zászló is más. Csak bot és vászon.

Van itt dolog, ha az életünkből az illúziókat ki akarjuk irtani!

Sajnálatos, hogy nem annyira a tudatból, a tudományból irtogatjuk. Ahol pedig valóban gyomnak számít az illúzió, mint a vetésben a pipacs. De mintha sokkal elszántabban irtogatnánk az érzelmekből s a művészetekből az illúziót — a virágoskertből a virágot. Ahol is viszont a lapos okoskodások krumplibokrai számítanak gyomnak, a kiirtott virágok helyére telepítve, a virággyak közepén.

Melyik a rosszabb? A valóságot mímelő illúzió a tudatban, vagy az illúzióktól végképp megkopasztott valóság — az érzelmekben?

*

Nem túlzottan korán, erőltetett ütemben és fölös arányban terhelünk mi rá minden leckésített a még zsenge értelemre? A tapasztalatot még nélkülöző tudásra? A még képlékeny fogalmakra? Minél szárazabban, tárgyilagosabban, tudományosabban?

Hiszen ez még a matematikában sem az ő nyelvük! Hátha még ha az élet zöld aranyfáját is elsárgult préselményekben kapják!

Vajon meg lehet egyáltalán alapozni a történeti szemléletet-műveltséget ennyire *csak* a ráció nyelvén? S a szociális kultúrát?

Nem válik így nyögvenyelős, megemészthetetlen *tananyag*gá még a *Toldi* is? 1848 márciusa is? A valamikor legkedvesebb tantárgyak közé számító történelem, irodalom?

Hová sikkad a vonzó, *nemes* romantika a történelemből? A mozgalomból? A jelenből, a jövőből? Hová a torokszorító szépség a versből, regényből, filmből, művészeti alkotásokból, ha tananyagként szinte csak egy dimenzióban közvetítjük: megracionalizálva?

*

Nem csupán a tömegeknek, még az intellektueleknek is többnyire fügefalevél a ráció. Afféle szolgál, lakáj, cseléd: a primitív indulatok, érzelmek, szenvedélyek, szándékok igazolására készséggel gyártja az ideológiákat. Avagy a már beszentelt ideológiákat készséggel magyarázza, alkalmazza, szabja át méretre, divatosra, kényelmesre. Ehhez még csak varázsszókat sem kell kimondania, sőt a szándék is elmaradhat, tudat alatt képződnek az „alkalmazott ideológiák”, többnyire el sem jut a tudat felszínéig, hogy ezek rendelésre — öngazolásra — készültek.

*

Mindinkább az derül ki: nem bízhatunk a rációban az ösztönök rovására. A vak ösztönök a társadalmi és a magánéletben olykor sokkal-sokkal előrelátóbbnak bizonyulnak, mint a gőgös ráció.

*

Elveinket ne szabjuk a körülményekhez. De vegyük számba: a körülményeket, a lehetőségeket sem igen lehet elveinkhez szabni.

Marad nekünk a hídépítés elvek és lehetőségek közt.

*

Az irracionális (olykor éppen racionalizmusnak álcázva) akkor hódít legerőteljesebben a köz- és magánéletben, a köz- és magángondolkozásban, amikor a pillanatnyi és partikuláris érdekek szembe kerülnek a közösség távlati érdekeivel.

Ilyenkor irracionálisba menekülnek a legtisztább, a legvilágosabb érvek elől is az érdekeltek, ott keresnek menedéket, öngazoló ideológiát. Leginkább a gyengébb jelleme, a nyitottságra, a tárgyilagosságra, az önálló ítéletre képtelenek. Minél vitathatatlanabb a tény, az érv, amely életfelfogásuknak ellentmond — annál inkább fejüket vesztik.

*

A türelmetlen szerepforradalmár megbocsáthatatlanul sokat árt az emberi haladásnak azzal, hogy a megvalósításra még félérett eszményeket sorra bemocskolja — kompromittálja — a nép előtt. Voltaképp a legostobább reakciónak szállítja a municiót, az ellenérveket. Megtöri, újra meg újra évtizedekkel visszaveti a társadalmi-gondolati-érzelmi fejlődést, minthogy az önmotogató produktív közben bemocskolt eszmények nemcsak vonzásukat veszítik el, de éppenséggel taszítanak.

*

A doktréner eleve irtózik a tömegetől, tehát demokrata sem lehet. Eleve nem tájolja be magát a kor valóságára, tehát a kor valóságát igyekszik rákényszeríteni — kivált ha van hozzá hatalma is —, hogy tájolja be magát az ügyeletes Tézisre, a torony gombjára. Eleve irtózik a vitától, nem lévén az „elmaradott tömeget” meggyőző érvei, tehát — mihelyt van annyi hatalma — befogja ellenfelei száját.

*

Egy politika margójára:

Kifordítom, befordítom — rongyos fuszeklinek a visszája sem új.

*

Feltűnő, milyen törvényszerűen zsákutcába viszi a tömérdek költséggel, nagy reményekkel indított vállalkozásainkat is az *egyszempontúság*. S elmaradhatatlan szövegménye — így nevezhetném — a *csőlátás*, amikor a vállalkozás — a koncepció, a doktrína — hívei, szerelmesei, rajongói csak azt hajlandók észrevenni, számon tartani, ami őket igazolja, de kiesik a látószövegből minden érv, tény, veszejel, ami ellentük bizonyít.

*

Nem tudom komolyan venni azokat az elméleteket, amelyek az érdekviszonyok roppant sok rétegű, sokszínű, sok szálú szövetéből egyetlen szálát kifejtve, minden eseményt arra fűznek föl: az osztályérdekre — pontosabban: az utólag, évszázadok távlatából elképzelt osztályérdekre.

Dimenzióitól megfosztott, laposra spekulált világ ez.

*

Kitűnő terepe, bő termőtalaja a doktrínáknak: a *jövő*.

Mint minden olyan terep, melyen az elmélet nem találkozhat szemközt a valósággal, nem ütközhet belé, nem karambolozhat vele, amelyen tehát nincs alávetve a gyakorlat próbájának. Az ide fölépített Tétel mintegy a területenkívüliség jogait élvezi. Bírálhatatlan istenséggé fölgloriázható, beszentelhető.

*

Kedvelik a doktrinérek az *extrapolációt*. Ha idézünk egy-két tény, valószerűsítünk egy irányzatot — „trendet” —, utána egy sikkes mozdulat, máris az *ellenőrizhetetlen* imaginárius mesevilágban vagyunk. Az elmélet, a gondolati kísérletek főztjeit ott nem minősítheti a gyakorlat próbája. Lehet főzőcskézni — kétes sikerű kóstolóktól menten —, akár sosemvolt receptek szerint is biztos a siker.

*

A doktrinér tézisek közös jellemzője, hogy a valósággal, a gyakorlattal *nem szembesíthetők*.

Legtermészetesebben a doktrinér a — sosemlesz — holnaputánra apellál. Cáfolat nem lévén, ténynek veszi a hipotézist, s úgy következtet belőle a *jelenbe* — visszafelé.

Ha netán a mában helyezi el a hipotézisek láncsorát, bizonyos, hogy a gyakorlatban ellenőrizhetetlen.

Avagy megtesz egy — elvben talán elfogadható — tételt, viszonyítási pontnak. Nem tagadja, hogy ez a tétel „ma még” messze esik a valóságtól, mégis úgy építi rá koncepcióit — lásd: női emancipáció —, mintha valóság volna.

*

Mármost miből induljunk ki: az *eszményi* feltételekből vagy a *valóságosakból*?

Félelmes gyakorlatunk van abban, hogy a torony építését mindig a torony gombjánál kezdjük el, magasröptű terveink, reményeink, ábrándjaink csúcsein — sohasem az alapozásnál, a szilárd talajon. Holott csakis onnan lehet eljutni — ha egyáltalán el lehet jutni — a torony gombjáig.

Tamási Áron angyali jókívánságai

Betegágán feleségének, Ágotának tollba mondott Vadrózsa ága című poétikus emlékezésében idézi fel „jókedvű” karácsonyi cikkét. Harmincnyolc esztendő távolából említi, hogy az ő angyalkája miféle kaján ajándékot kívánt például Inczedy Joksmán Ödönnek, a Magyar Párt alelnökének, Paál Árpádnak, Udvarhely megye egykori alispánjának, Gyárfás Elemér bankigazgatónak, gr. Bethlen Györgynek, a Magyar Párt elnökének. Tamási némi magyarázattal is szolgál abban, hogy „égi szárnyasa” minő meggondolással és okkal osztogatta ünnepi pakkocskáit. Nemigen képzelhetünk boldogságos áhítatot ama 1928-as nagy képeletbeni erdélyi fenyő körül, mert a kaján ajándékozó évtizedek múltán is úgy emlékeznek, hogy „jellemző módon mégsem az angyalra nehezteltek, hanem reám prüszköltek. Jámbor és békés természet lévén, borzoló indulataikat nem viszonztam.”

Mind ez idáig Tamási Áron írását nem ismertük. A Szépirodalmi Könyvkiadónál Tamási Ágota és Z. Szalai Sándor gyűjtésében és gondozásában közreadott Jégtörő gondolatok című, közírásait, publicisztikáit tartalmazó kétkötetes gyűjteményben sem olvashatjuk. S nem tartalmazza a Tiszta beszéd címmel, a bukaresti Kriterionnál Bernáth Ernő által összegyűjtött, Dávid Gyula jegyzeteivel közreadott publicisztikai könyv sem. Alapos feltáró filológiai munka végére még nem ért az irodalomtudomány Tamási Áronnal kapcsolatban sem — erre utal az a tény, hogy a közelmúltban Tamási Ágota rábukkant a Vadrózsa ágában említett cikkre. Kolozsvárott, 1928. december 25-én jelent meg a Mai Világ című lapban, Gazdag erdélyi karácsony címmel.

Kemény hangvételő közírás. Korábbi szelid-ironikus nézőpontjával hasonlítva Tamási most szarkasztikus tekintettel címezi üdvözlő kártyáit intézményeknek és személyeknek. Nem előzmény nélküli a Gazdag erdélyi karácsony. Kacsó Sándor Fogy a virág, gyűl az iszap című emlékiratában szól arról, hogy milyen hullámot kavart Szabó Dezső írása, amely Tamási Szűzmáriás királyfi című regényét zivataros erővel támadta meg. A Brassói lapokban Benedek Elek válaszáat még számos író társ és újságíró jegyzete követte. Majd Tamási is válaszolt. Egy éjszaka Dózsa Györggyel címen egy álomba foglalva az irodalmi csata gunyoros táborrajzát adta úgy, „hogy erdélyi okozóiba csapjon a kigúnyolás néhány csipős vesszője”, ahogyan Kacsó írja. S mint emlékeznek, az írás ereje meggondolkodtatta a szerkesztőséget, érdemes-e az írást közölni, s netán újabb háborúságot kirobbantani? A cikk végül 1928 őszén megjelent. (Szabad pályán címmel novellái között olvasható.) Hogy Tamásinak erős fájdalmat okozott Szabó Dezső írása, az a Gazdag erdélyi karácsonyból is kitűnik. Noha hazai címekre postázza jókívánságait, cikkzáró gondolata (poénja) Szabó Dezsőt célozza újójog, miután az Egy éjszaka Dózsa Györggyel című írásában Szapolyai Dezsőként szerepelteti.

Tamási a székely írókkal budapesti, magyarországi irodalmi körútra utazott, nem sokkal hazaérkezése után írt publicisztikája már tágabb horizontban, immár az általános közéletre tekint. Tán a Romániában erősödő országos és helyi pártharcok, politikai változások is hegyezték karácsonyi jókívánságait. A messianisztikus, felhevült Szűzmáriás királyfi, s a körötte habzó irodalmi, politikai vélekedések és e most említett satirikus publicisztikák tán alkotói, lélektani motivációt is szolgálnak Tamási írói pályáján. Mert szigorú, az írói pálya talán legtöbbit vitatott műve születésének közelében vagyunk! A Czimeresekről van szó! Majd barátainak egy része, Kós Károly és a Szépművés Céh is fejcsóválással fogadta; a könyvsorozatba se érdemesítették. Életanyagának némely motívuma mintha a Gazdag erdélyi karácsony nézőpontjából formálódna. Politika-, párt-, vallástörténet, írói monográfiák mikrofilológiai vizsgálódásai talán majd tisztázzák Tamási némely utalását. Olyanokat, amelyek a Vadrózsa ágában nem olvashatók.

De addig is egy-két adalékot. Ugyancsak feleségének köszönhetően. Mielőtt a Vadrózsa ágához kezdett volna, előtte való hetekben, talán a maga emlékező s méginkább különös írói

feladványát — hiszen diktálásformán sohasem dolgozott — kipróbálandó, Tamási lassan-lassan ereszkedett le az Időnek kútjába: megírt s eddig fel nem idézett történeteket mesélt Ágotának, aki finom tapintattal férjének engedélyét kérte. Az író meg nem komponált, s ide-oda csapongó, de csaknem nyomdába küldhető fogalmazásban idézte főképpen az udvarhelyi iskolás éveket és a húszas évek irodalmi életét. Ezek között, az 1966. március 17-én, csütörtökön feljegyzett emlékezésfüzérben megtalálható néhány olyan utalás, amely majd a néhány héttel később tollba mondott Vadrózsa ágában nem szerepel. Idézzünk most ebből, híven követve feleségének jegyzését.

Miért hozott az angyal önműködő rózsafüzért Gyárfás Elemérnek? „Gyárfás Elemér elment a püspökhöz és szándékosan a zsebkendőjébe rózsafüzért tett. A zsebébe nyúlva kiesett: »Bocsánatot kérek, de útközben imádkoztam.« Meghatotta a püspököt.” A Kristóf Györgynek szóló jókívánság az emlékezetnek érdekes módosulását mutatja. „Kristóf György egyetemi tanár magyar nyelvet tanított. Mondták a fiúk, hogy micsoda tanítást visz véghez. Csuda, miket mond. Például azt mondta az utolsó órán: Petőfi középtermetű volt, dióbarna, egy foga hibás. Én írtam erre: Kristóf Györgynek hozott egy csodálatos gondolatot, hogy kell írót jellemezni... majd folytattam a cikkben, kitűnő módszer írót jellemezni így, rá is lehetne vonatkoztatni olyan értelemben, hogy egy feje hibás. A tanár megharagudott, a gyerekek nevettek. Suttogták: Nézd, egy feje hibás!” Alább látjuk, Tamási valójában szelidebb volt jókívánságával. Emlékezete a mögöttes motivációt idézte fel. Bizonyára Borbély Istvánnak az 1924—25-ben Kolozsvárott megjelent kétkötetes irodalomtörténetére utalt, amely pozitívizmusában vezetve különös antropológiai, s egyéb „esztétikai” szemponttal zsúfolt könyv, vélhetően Kristóf Györgynek is háziolvasmányként szolgált.

„Rettenő szókimondó voltam, féltek is tőlem” — mondotta feleségének e karácsonyi cikket felidézve. Ekkor már fiatalságának hevét szelíd megértéssel szemlélte. „Mi több, ez alatt az esti séta alatt is ha történetesen találkozom velük, csak mosolygó emberi jóindulatot arathatnának rólam” — mondja a Vadrózsa ágának szerzője.

Vele tartunk a véleményben, miszerint angyali trombitára s feltámadásra nincs óhajtásunk. Így hát elképzeljük, hogy miközben fentről Gondráncolta homlokát reánk fordítja, mennyei sétái közben egy-egy derűs-néma bölintással üdvözlí azokat, akiket oly ark-angyali jókívánságokkal köszöntött 1928 karácsonyán.

ABLONCZY LÁSZLÓ

TAMÁSI ÁRON

Gazdag erdélyi karácsony

Az idő különös szeszélye úgy hozta magával, hogy én legyek az idén a karácsonyi Angyal hűséges krónikása. Az alábbi lehetőleg meleg sorokban el fogom tehát mondani az olvasónak, hogy Erdélyben intézményeknek, újságoknak, főszemélyeknek, íróknak, politikusoknak s más neves embereknek mit is hozott az Angyal.

A karácsony gyermekké változtat közéleti férfiút, gyárost, bankárt, tudóst, politikust, írókat és munkást végig az élet frontján. Csupán a kritikust és a papot hagyja meg hivatásának magaslatán. Minő üde, örvendetes érzés, amikor a gyermekké változott ember hiszi és tudja, hogy az Angyal bizonyosan elhozza, amire legnagyobb a szükség. S ímé, ha hittünk benne,

meg is tette. Mert soha olyan gazdag anyagi áldás nem hullott Erdélyre, mint az idén. Mindenkinek elhozta, amire legjobban szüksége volt, vagy aminek hiányosságát nyugósen érezte ő maga, sőt igen sokszor még az a közösség is, melynek boldogításán serénykedni látszik.

Mindenekelőtt el kell híresztelnem a magam nagy örömét. Mert nekem végre egy töltőtollat hozott az Angyal, hogy azzal az ő útjait és erdélyi ajándék-hordását megírjam. Halljátok tehát, hogy micsoda kincseket hozott Erdélybe az Angyal:

INTÉZMÉNYEINK KÖZÜL:

A református Egyháznak hozott az Angyal egy munkásruhát, amelyben bátran törhesse az öntudatos erdélyi magyarság útját, amíg mások villonganak körülötte.

A katolikus Egyháznak hozott a pápától egy különös készüléket, amellyel igen eredményesen pogányokat és ortodoxokat lehet fogni.

Az unitárius Egyháznak hozott egy színtelen kenőcsöt, amellyel ha békenik a papok és a hívek magukat, olyannak látszanak, mintha reformátusok vagy katolikusok lennének.

Az EMKE-nek hozott egy fiatal, rajongó ügyvezető alelnököt, aki viszont, mint hajdan a fehér galamb az olajágat, a szájában hozta a jóváhagyott alapszabályokat.

A Magyar Színháznak hozott egy nagyszerű darabot. A szerző, akiről azt beszélnek, hogy egy vidéki orvos, azzal a szenzációs trükkel élt, hogy „Pesti” álnéven küldötte be a darabját.

Az Erdélyi Irodalmi Társaságnak nagy-nagy közönséget hozott a Népből. Erről a közönségről azonban, fájdalom, kisült, hogy a felolvasó üléseken csak aludni akar.

A Helikonnak hozott száz új előfizetőt a katolikus papság köréből. Ezek azonban mind egyöntetűen azt kívánták, hogy Nyíró József és én térjünk meg a pogány hitből, az ott található zsidók keresztelkedjenek meg és végül, hogy az egész írói tömörülésnek adjanak a Helikon helyett, egy keresztény nevet.

A Magyar Pártnak hozott három hatalmas fekete csomagot. Amikor azonban bontani kezdték, felrobbant mind a három s megölte az egész vezetőséget. A hatóságok kinyomozták, hogy a három hatalmas csomagban a három székely vármegye panaszai voltak bepakolva, amiért velük csak választások idején törődik a Magyar Párt.

A Minervának hozott egy hatalmas szobrot, amelyen a mellékalakok a főalak ellen vannak lázadásban. A nagy ajándékot megmutatták Kelemen Lajosnak, a tudós professzornak, aki rögtön felismerte, hogy a főalak Gyalui Farkas, a mellékalakok pedig Kolozsvár megboldogult nagyjai.

ÚJSÁGJAINK ÉS FOLYÓIRATAINK KÖZÜL:

A Keleti Újságnak hozott egy új zengzetes trombitát a régi trombita helyett, amely a Monostori út felé volt állandóan irányítva s onnét rozoga volta miatt nem lehetett elmozdítani. Az Angyal azonban kijelentette, hogy az újat bármilyen irányban mozgatni lehet. A nagy elcsüggedésre végül azt is kijelentette, hogy trombitást is hoz a trombitához jövő karácsonyra.

Az Ellenzéknek visszahozta a régi irodalmi mellékletet. Azonkívül demokrata eszméket is hozott, de kijelentette, hogy ezekért az eszmékért cserébe néhány mágnást és dzsentrit a szülőköldő vidékre viszen.

A Mai Világnak pénzt hozott Amerikából. A pénzt Ford küldötte azzal a meghagyással, hogy állítson be végre egy szerkesztőséget, másrészt pedig fedezze a Néppárt kortesútjait. A fennmaradó részt pedig jutalmul adja Ford azért, mert a Mai Világ igyekszik a régi típusú kétlábú motrokat kivonni a forgalomból.

A Helikon című folyóiratnak hozott egy nagyszerű novellát, amelynek tárgya a mai Erdély életéből van merítve. A szerkesztő azonban azt felelte, hogy a legőszintébb sajnálatára sem közölheti, mivel a novellának nincs aktuálitása.

A Pásztortűznek hozott nagyon sok fiatal leány és viruló asszony előfizetőt. Ezek azonban kikötötték, hogy Gyalai Pap Domokos ne írjon a lapba, mert az nekik igen unalmas és mindig elaluszna mellette, hogy Kuncz Aladárt lássák álmukban.

A Hírnöknek hozott egy névjegyzéket, amit azonban nem használhattak, mert a vallási rovat nem volt kitöltve benne. Erre egy székely ballada és mesegyűjteményt adott az Angyal, miről a szerkesztő azt hitte, hogy az egy görög mithológia s mindjárt elhatározta, hogy kitűnő témákat merít belőle.

EGYHÁZI FÉRFIAINK KÖZÜL:

Balázs András státusi referensnek hozott kilenc új pápai és három püspöki kitüntetést, de azzal a meghagyással, hogy legalább kettőt a pápaiak közül adjon át Hirschler József főesperesnek a katolikus lelkekhez illő békesség kedvéért.

Vásárhelyi János református püspökhelyettesnek meghozta azt az örömet, hogy a hóstátiak megválasztották „Hóstáti császár”-nak s kijelentették, hogy a képviselőválasztáson csak azért nem szavaztak rája, mert ő nagyobb címet érdemel.

Kecskeméthy Istvánnak hozott egy olyan köpönyeget, amelyben nem fogja őt a politika. A professzor azonban büszkén eldobta a köpönyeget s a csalódások után kémiai előállított emberekkel kezdett politikát csinálni, azonban a harmadik napon ez a tömeg is zajongani kezdett, mire kiderült, hogy valamennyit *Kós Károly* találmánya alapján csinálták.

Tavaszy Sándor ref. teológiai tanárnak hozott egy olyan álmot, amelyben minden filozófust felraktak az „Ördögsekér”-re csak éppen őt hagyták itt, hogy a legszabadabban érvényesüljön.

Boros György unitárius püspöknek hozott egy olyan csodálatos botot, amely a végével felfelé fordítva gazdája helyett köszön, nyugalmi állapotában pedig hangyasavat ereszt.

A POLITIKUSOK KÖZÜL:

Bethlen György a Magyar Párt elnökének hozott egy nagyon szép Buddha-szobrot a következő felirással: „Ne mozogj és ne gondolkozzál, hogy boldog lehess!”

Gyárfás Elemérnek hozott egy önműködő rózsafüzért.

Willer Józsefnek hozott egy színházat s abban egy kórust, mely mind miniszterekből állott. Azonban az ajtónállóknak meghagyta, hogy mihelyt lejárnak a választások, székelyeket ne engedjenek a színházba, mert azok műveletlen emberek s ha faluról jönnek még szagjuk is van.

Sándor Józsefnek hozott mandulatejet és a könnyzacskóit megtöltötte annyira, hogy a nemzeti bánat fáját kellő időben bármikor öntözhesse.

Paál Árpádnak üzenetet hozott Ázsiából, hogy csak szedje össze bátran az itteni magyar-ságot és Inczedy Joksmán Ödön zene- és énekkísérete mellett vezesse oda vissza.

Sulyok Istvánnak egy levelet hozott, amelyben a mennyei orvosok tanácsa ezt írta neki: „Nem találtuk alkalmasnak a mártír szerepre.”

Zágoni Istvánnak hozott egy motorbiciklit, hogy azon üstökös módjára száguldjon a magyar horizonton és úgy mondogassa közben: „Nézzétek ez vagyok én, akit nem választottatok meg képviselőnek!”

ÍRÓK, ÚJSÁGÍRÓK ÉS KRITIKUSOK KÖZÜL:

Benedek Eleknek hozott egy kéziratot Szabó Dezsőtől a következő sorok kíséretében: „Az erdélyi drága magyar gyerekek sorsa miatt már nagyon régen nem tudok aludni. Kérem, osszuk meg a gondokat és közölje le az írásomat, amely a legjobb, ami szerény tehetségemtől kitelt.”

Gyallay Domokosnak hozott egy nemzetiszínű szalaggal felékesített varázstollat, amely önmagától is megírja a szokott kerek novellákat.

Kós Károlynak Kalotaszeg mellé hozott egy másik szeget, amellyel legjobb barátai az íróasztalhoz akarták szegezni, de ő megnézvén ezt a különös ajándékot, kijelentette, hogy ez lesz az ő új pártjának jövőben a választási jele.

Nyíró Józsefnek hozott egy nagy székely témát és egy szemüveget, hogy jól megnézze azzal mindazokat, akik hízelegnek neki.

Kristóf Györgynek hozott egy új esztétikai becslést, azonkívül meghozta Borbély István-
nak az irodalomtörténetét a következő dedikációval: „Szíves felhasználás végett irodalmi elő-
adásaidon”.

Gyalui Farkasnak hozott egy beszélő társat, akiről azonban huszonnégy órai beszéd után
kiszült, hogy süket.

György Lajosnak hozott egy kitűnő besúgó készüléket, amelyet mindjárt ki is próbált, de
ő azt mondotta, hogy még tökéletesítésre szorul, mivel az általa művelt besúgás az irodalmi
ténykedésnek legdiszkrétebb formája.

Szász Endrének elhozta az erdélyi gondolatot, mitől ő megijedt és annyira futni kezdett,
hogy még a mozi előtt sem állott meg.

Olajos Domokosnak hozott egy okmányt, amely rendőrfőnökké nevezi ki, mire ő min-
den kiadót és minden író-t lefogatott s azokat a malomárókba vetette, ahonnan azonban egy
óvatlan pillanatban gazdag tapasztalatokkal valahányan kiúsztak.

Ligeti Ernőnek elhozta *Pap József* maszkját, amellyel ő rögtön Párisba utazott s ott az
Eifel-torony tetejéről egy gyújtó előadás kíséretében ledobta.

Gaál Gábornak hozott egy díszes iratot, amelyben Erdélyt őt díszpolgárának megválaszt-
ja, jutalmazásául annak a lelkiismeretes munkának, mellyel ő nálunk a nyugati kultúrát meg-
honosította.

Szentimrei Jenőnek hozott egy sereg ellenséget, de ez a sereg mindjárt szétoszlott és kü-
lönböző helyeken kiki beásta magát, hogy alkalmas időben hátulról támadjon.

És végül egész *Erdélynek* elhozta az Angyal *Szabó Dezsőt*, aki azonban kijelentette, hogy
nem fog az éjféle misére menni, mert ő az Élet kacagását és sírását akarja látni. Erre egy
eunuch a „Caesar” című korcsmát ajánlta neki, ahol „Homérosz” álnéven meg is szállott.

Mai Világ (Cluj-Kolozsvár) 1928. dec. 25.

NÉMETH JÓZSEF: ÉVSZAKOK

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

60.

IBRÁNY VI.

Anonymusom mellett észre sem veszem az idő szaladását. Pedig megpitymallott, meghajnalott ránk, s a nap a fa hegyéből néz be az üveges folyosóra.

— A háborús készülődéstől puszkaporossá vált levegőben hadi törvények léptek életbe. A községi hatalom sem veszekedett már velünk, hanem a földosztás kimondásával egyidejűleg minden hadra fogható embert behívott katonának. A felekezeten kívülieknek marékszám jöttek a behívók. Magam, mint katonaköteles, Nyíregyházára vonultam be. Ott is a lófogatolt vonatostaghoz.

1945 márciusáig rólam le nem került az ördög bőr. Majdnem öt éven át, mint a galacsintűró bogár, húztam-vontam a seregek kenyerét, sebesültjeit, ágyúgolyóit, pékfőlszerelését, szennyes ruháit. Jártam Erdélyben, jártam öreg lovaimmal a déli országrészeket, fölvetődtem a lengyel határig.

Egy marékra való emlékérmét hurcoltam már a zsebeimben, de otthon nem fesseleghettem velük, mert engem el nem eresztettek szabadságra. Ha kéredeztem, akkor a ruhám volt a hadseregbe nézve szégyelleni való, máskor a puskámat vették vizitáció alá, s a csövén nem lehetett keresztül látni, mert éppen abban lelt szállásra egy tücsök.

A katonapapiromon rajta állhatott, hogy miféle felekezeten kívüli felekezeten vagyok a sarjadéka, amiért soha nem dicsértek, nem kedveztek. A magam fajta lófaránál szolgáló katonának pedig mindig is hazafelé járt a gondolata.

Parancs a visszafordulásra Dédánál ért bennünket. Ahogy bevagoniroztunk, odajön egy román parancsnok, meg a kísérete.

— Hová indul ez a szerelvény?

Mondják neki. A Debrecennek orral lévő szerelvényt megfordíttatja Bukarestnek. A masinisztnak nem sürgős. Szuszogtak, motyogtak. Hol a vizük volt kevés, hol a tűzrevalójuk, kedvük meg éppenséggel semmi. Több óra hosszát elszutyakoltak, amikor odalovagol egy kancukás kozák csoport. Aranystráfos valakik. A sarzsijukat nem ismertük. Akkor láttunk először életünkben szovjet katonát. Végig rúgtatnak a szerelvény mellett.

Kudá, kudá? — kérdezték parancsszószerű erősséggel. Ki ukránul, ki szerbül, szlovákul válaszolgotott: na, Debrecen! Senki sem mondta, hogy na, Bukarest. A mozdonyunkat elvítették. Két hétig is elvesztegeltünk egy Bihar megyei kis falucska vakvágányán. A menekülő vonatok mentek mellettünk, mint az áradat.

A szovjetekhez szövetségesült román katonák vigyáztak ránk. Puskáinkat, lőszerünket nem szedték el, valahogy mintha ő fölöttük is parancsnokolt volna valaki. Körbe fogva állt a hosszú vonatunk, lovaink már a vagon deszkáit rágták éhükben. December eleje lehetett, amikor ugyanaz a kozák iránytiszi csapat ránk bukkant.

—Hát ti még mindig ácsorogtok?

A tisztjeink mind elszökdöstek már, parancsnokunk egy Brichta nevű szakaszvezető volt.

De nem sok magyarázat kellett oda. A kozák koma látta, nincs mozdony, és egy század erejű högyös sipkás őriz bennünket. Viccelődött:

— Ezalatt kézzel is hazatolhattátok volna a vonatot, hékások! Száz egynéhány kilométerre vagytok Debrecentől. Nemsokára jött egy vegyesszerelvény, Trúman mozdony húzta. Annak a farkához kötöttek bennünket. Két nap alatt beértünk a nagyállomásra. Az meg fölvirágozva, díszkapusan, lózungosan fogad bennünket.

— Sorakozó! A negyven év alattiak lépjenek ki!

Felére csökkent a zászlóalj. Épp csak a személyes motyónkat fogtuk föl, zárt alakulatban vonultunk a Kinizsi-laktanyába. Szokatlanul emberséges hangon mondja egy gyalogos tiszt, hogy hamarosan megalakul az Ideiglenes Nemzeti Kormány, aminek őrzésére a mi alakulatunk legjobbjaiért válogatnak. Mi adjuk a helyőrségi szolgálatot. Érezzük magunkat megtisztelve. Az előkészítő bizottságnak azért esett ránk a választatás, mert tudja, hogy mi nem gázoltunk vérben soha! Amikor megszolgáltuk a Nemzetgyűlést, az őrség felét kéthetes szabadságra engedték. Hol gyalog, hol katonai autókon hazaérek két nappal a Szilyeszter előtt. Éppen öregedett befelé az este, anyámat egyedül kapom otthon.

— A többiek? Apám? — Apás voltam végtelenül.

— A nagykoszmában.

A szemem-szám elállt. Ekkorát tud fordulni a világ? Hát a lábát eszem hordása óta ő oda be nem tette. Ha valakit keresni kellett, akkor is úgy üzent be az illetőért. Most meg a testvéreim is a koszmában vele?

— Ó, fiam, nem pityézni mentek. Most alakítják meg a kommunista pártot!

Le kellett ülnöm, úgy elhültem. Jól értem? A kommunista pártot?

— Azt, azt!

A frontok mögött folyó bakapolitizálás mondott kéket, zöldet. Hivatalos eligazításokon a németek győzelmét harsogták, azt firkálták a közénk szórt újságok. A bakaész nem hitt már semmiben. Csak a hazajutás lehetőségeit latolgatta örökkön örökké. Hogy mit csinálhatnak otthon? Kikeltek már a csirkék, már högyöznek az őszi búzák. Politikailag semmi nyomot nem rajzolt belém az ötesztendei katonáskodás. Szánalmat, szomorúságot hurcoltam a zubony alatt. Hanem a levente koromból való emlékek megütözték az anyám állításával. A kommunistaságról csak szidalmakban hallottam. Ha rendetlenkedett a fapuskás levente szakasz, ha nem állt elég sebesen félraj-oszlopba, s rossz kedve volt az oktatónak, pizkos kommunista csürhének szidott bennünket. Minden ami rossz volt, abban a kommunista rossz működött. Jöttek ki az antibolsevista plakátok. A högyös sipkás, torz arcú bolsevik katona feje fölremlik a Kárpátok mögül, s véres körmű kezeit nyújtja felénk.

Anyám mit sem tudott erről. Ő nem járt leventébe, nem hallgatta a Magyar Futárból leventefoglalkozásokon fölolvastott rémitgetéseket. Nem tudta, hogy a bolsevik azonos a kommunistával. Apám sem tudhatta?

Percekig ültem szótlánul, a tarkapaszulyos, füstölt disznóbőrös, tejfölös levesembe a kanalam se ütöttem bele.

— Ögyél, kisfiam, elhül az étel!

— Ilyen sebesen változik a világ?

— Sok hányattatásunk után most a javunkra fordul, tán! Hát ugye, azért a szétkergetésünk után is összejárógtunk. Különösen az utóbbi hetekben. Éreztük, vége a háborús szenvedésnek. Apádék minden este együtt taglalták az új világ alakulását. Azt, hogy ezután nem kell bujkálni az egy igaz hitért, ügyért. Hogy most az a világ köszönt ránk, amit az emberiség örökké várt. Most érünk haza! Most jutunk a saját hazánkba! Erre szövöttek a kommunista párt. Tudod, a mi urunk Jézus volt az első kommunista, akinek lába nyomában haladunk!

— Bámulom anyámat! Talán maga is beiratkozott már?

— Én, édes gyereke az első között. Hetek óta folyik a szervezkedés. Eddig hatszáz-negyvenkilencen iratkoztak föl az egy igaz hitűek közül. Ma este mondják ki a megalakulást. Eredj apádék után. Most értünk haza, ahogy te is gyermeke. Örüljünk!

Nem ettem én egy falatot sem, eredeztem apámék után. A nagykocma környéke telis-tele emberekkel. A nyitott ablakon keresztül pára tódult ki és magas torokhangok. Katolikus gyerekek kántáltak ilyen hangon karácsonyok böjtjén. Apámék gyülekezetében mindig olyan higgadtan, csöndeskésen, meghittén járt a beszéd folyása, akár a Tisza vize tisztuláskor.

De én csak furakszom mind közelébb, közelébb, apámat akarom a sokaság között föl- lenni. Meg a testvéreimet. Katona nem sok téblábolt még akkor otthon. Rajtam a kormányör- ség zsávolyból való zubbonya, kendergurttriból szövött deréköve és kék lengő vállapja. A tö- meg engedett, ahogy préselem befelé a testem, bár egy gombostűt nem lehetett leejteni, annyian voltak. Az emelvényen ültek vagy tízen, fejük fölött harisnyás gázlámpa adta az éles fehér fényt.

Cifranics Mihály bátyámé volt az a magas torokhang. Mondom, hogy bátyám, pedig alig volt még negyvenéves. Jól ismertük a közösség tagjaként. Nem sok beszédű, tiszta szavú, szándékú világeletében. Mellette Konyha Antal, a két Berecz, azután Imre Ruben, s az én apám leghátul. Cifranics szavát feszült csönd fogta körül. Ha egy szál gyufa megsercen; tán fölrobban a terem. Úgy emlékszem, hogy szó szerint azt mondta, amit anyám egy fél órával előbb. Eljött a mi időnk, nekünk kommunistáknak kell a kezünkbe venni sorsunk irányítását. S többé ember emberre nem szögez puskát, nem üldözi egyik a másikat.

Úgy legyen!

Hangja még egészen el sem fészkelte magát az emberek között, valaki rázendített, s több- száz ember énekelte:

„Te benned bízunk elejétől fogva, Uram! téged tartottunk hajlékunknak...”

Húsz év óta most látom apámat újra énekelni. „Mikor még semmi hegyek nem voltak, Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva, Te voltál és Te vagy erős Isten, ...”

A színpadszerű emelvény előtt katonaruhás ismeretlenek, és ismerősök is, Konyha And- rás, Kovács Zoli, Ivánus Illés és dr. Földi Emil községi orvos.

Amíg levegőt vesznek a zoltáréneklésben, hogy a második versszakba forduljanak, a színpad előtti kis csapat rázendít. „Föl, föl, ti rabjai a földnek, föl, föl, te éhes proletár, a győzelem napjai jönnek, rabságodnak vége már! S ez a harc lesz a végső, csak összefogni hát, és nemzetközivé lesz holnapra a világ!”

Ahogy katolikus lakodalmakban egy-egy új nótát hangosan vélelmeztek az emberek, erre is úgy jött elő a szó.

— Ez is nagyon szép! — szólt a csöndben valaki.

— Attól, hogy igaz — így a másik.

Öt percen belül mindenki énekelte hitfelekezetre való tekintet nélkül. Hatszázan fújták, a folyosókon állók fölverték, az utcai ablakok alatt állók harsogták. A vertfalú rozoga nagy- kocma majdnem szétdőlt a feszültségtől.

Kéthetes szabadságonról nem mentem én vissza üres kézzel a kormány vigyázására. Két kérelmezés is a kezemben. Géczy Gyula községi írnok fogalmazta nálunk a kemencepadkán apámék diktandóját.

Az egyik a földműves miniszternek szólt: most már engedjék az ibrányiaknak, hogy a ki- próbált és bevált, mindenki boldogulását szolgáló termelő közösség törvényesen is az igaz uta- kon járjon. A másik kérelmezés a vallás és közoktatási miniszternek szólt: engedélyezze az örökösen üldözött, soha nem szentesített, mégis jó szolgálatot tévő felekezeten kívüliek tény- béli működését. Az utóbbihoz nem nagyon ragaszkodott már a szeretett vallás néhány kérel- mezője sem, mondván, ha a kommunista párt a mi igaz utakra vezető nagy családunk, minek amellet még egy. Vittem nagy büszkén Debrecenbe a papírokat, jártas voltam a minisztériu- mok házában. Egy-két szobából állt némelyik. Beadom, iktatják, elismervényezik. De választ arra az ibrányiak soha nem kaptak. 1945-ben megújrázták a kérésüket, akkor már Pestre járt a posta. De hát az is elkallódhatott valahol az ország nagy átrendeződésében. A földet osztot- tuk, munkáltuk, a pártot szerveztük, védelmeztük, mert alig egy pár hét múlva arra rebben- nek föl apámék, hogy nem lehet az meg védelem nélkül, hiszen támadják, csökélyítik az egy

igaz hívő kommunisták erejét. A kisgazdák ereje különösen törte apámék akaratát. Régen is ők kormányozták a napszámot, a világot, most megint ők kerekednek fölül.

A régi közigazgatás élt még. Nyíregyházán Erős János főispán tartotta kezében a gyöplőt. A feketézésekért, visszaélésekért, a földosztás lassúságáért, igazságtalan földvisszatartásokért őt tudták bűnösnek. 1946-ban már torkig volt a szegénység a sokféle beszolgáltatási manipulációkkal. Egyszer csak fölkerelkedik Ibrány több száz mezitlábasa, hogy Erős Jánost agyonverje. Mennek, mint a vízár a 18 km-re lévő Nyíregyházára futva. Körülkapják a megyeházát, föl a főispáni hivatalba. Fülöp Pista bátyánk, aki akkor Ibrálynak szegénységből választott főbírója volt, elől.

Erős megneszelte a bajt. Elég gyakran ugrasztották abban az időben. Mindenféle tüntetések folytak. Hadiasszonyok, rokkantak tüntettek ellene, a kisgazdák ellen. Mindig meglépett, ha szorult a hurók. Most is valahol hátul szelelt el. Fülöp Pista a hivatal erkélyére állt, egy nagy füstös vaslábast fogott a kezében a kalapjával. Leszól a tömegnek, hogy szorítsátok, hékások, itt kell ennek az ördögadtnak lenni a közelben, hiszem még sistereg a früstökre sütött kolbász!

A népharag évekig fortyogott. De hát abból nem is lehetett, nem is akartak megélni. Dolgoztunk. A szeretetbeliek leginkább együtt, mert ugyan se engedély, se működési szabály, de hát nem azt kereste a kiéhezett világ, hanem a portékát, a terményt. A háborúban elesettek helyére fölcsöpörődött fiatalok léptek, és eldugdosott traktorok kerültek elő. Műhelyünkben csengtek az ülöök, muzsikáltak a kézi fűrőgépek. Még fűrészelő üzemet is sikerítettünk, mert az új gazdák, házhelyesek nekibodorodtak, hogy megújítsák magukat. Kellott a léc, a gerenda a deszka. Minden kellett. Az évszázados éhség megkordult az emberiség gyomrában.

Termelőszövetkezetet nem engedtek, de földmivest igen. Az inkább kereskedelmi célból hívódott létre országszerte. Az ibrányiak már 47-ben raktak olyan boltokat a faluban, hogy abban mindent árultak. Ruhát, ennivalót, világító olajat. Cseréltünk. Amikor a forint eljött, azzal gurigáztunk. Nem csak a hírünk, de a termékünk is ott volt Pestnek számtalan piacán. Mert kereskedni könnyű, ha van mivel. Mi meg is termeltük, vittük.

A nagy politikának is a szemébe tűnhetett az ibrányiak buzgósa. 1948-ban március tizenötödikén öt falubelinek ítelték oda a Kossuth-díjat. Cifranics Mihály, Géczy Gyula, Cseke Bálint, Németh Sándor, Tar Imre mentek érte a Parlamentbe. Az első Kossuth-díjból országosan 110 ember részelt. Kaptak etyeki parasztok, okányiak, s a mieink. Az ibrányiak java úgy érezte, őt is megsugárolta a dicsőség. Lehet, én is ilyen töltettel indultam el tanulni?

Szakérettségiztem, Ibrányból mentünk vagy tizenhatan. A pesti biológián szereztem diplomát. Vetőmagvakkal foglalkozom azóta is. Megjártam a világot. Voltam Pretóriában, Dániában, Szibériában, Bulgáriában, Angliában. Nem nyaralni. Magot nemesíteni.

A hazaiak ismerik a fajtatulajdonságokat örökítő növényeiket. Biztatnak: hékás, olyan répát teremtsél már, amelyik a maga lábán kijön a földből. Mire a másik: de ne csak ki-másszon, hanem vermelje is el magát! Könnyíts rajtunk, ha már ide nevelt a falud!

NÉZŐ

E számunktól kezdve új rovatcím alatt találják olvasóink azokat a tanulmányokat, rövidebb szemlélő írásokat, illetve a szomszédos népek irodalmából, kultúrájából vett fordításokat és ismertetéseket, amelyeket eddig a Kelet-európai Néző, vagy a Most — Punte — Híd című rovatainkban közöltünk. Szándékaink és törekvéseink nem változtak, a rovatok összevonásával a kitekintés, kapcsolatkeresés céljait szolgáló igyekezet számára kívánunk rugalmasabban mozgó formákat keresni.

A nemzeti irodalmak határai

Ezt a sokfelé ágazó kérdéskört kívánta megvitatni a Modern Filológiai Társaság Interkulturális Szakosztálya 1984. március 27-i kerekasztal-beszélgetésén. A budapesti egyetem bölcsészkarán megrendezett ülésen Vajda György Mihály egyetemi tanár elnökölt, a bevezető előadást Kiss Gy. Csaba tartotta; egy-egy nyelvterület, illetőleg nemzeti irodalom problémáiról szóltak az előre fölkért irodalomtörténészek: Ferenczi László, Pomogáts Béla és Sebestyén Éva. Az elhangzott fölszólalásokat élénk vita követte, újabb nemzeti irodalmak példáival egészítették ki a hozzászólók (Szopori Nagy Lajos, Vajda György Mihály, Masát András, Gyivicsán Anna és Rot Sándor) a körképet. A Modern Filológiai Társaság elnöke, Dobossy László írásban küldte el hozzá szólását.

A kerekasztalvita és a hozzászólások némileg rövidített anyagát közöljük.

KISS GY. CSABA

Az irodalommal foglalkozók — tanárok, szerkesztők, irodalomtörténészek és mások — mindennapi gyakorlatában rendszerint egyértelmű és különös töprengést nem igénylő probléma, hogy egy adott műalkotás melyik nemzeti irodalomba tartozik. Az első pillanatban igen kézenfekvőnek és magától értetődőnek látszanak a nemzeti irodalmak közötti határok; föl sem vetődik bennünk, hova soroljuk például a Don Quijótét vagy a Háború és Békét. Ha viszont fölteszük azt a kérdést: milyen kritériumok alapján húzhatjuk meg egy-egy nemzeti irodalom határát, s ebből a szempontból vesszük sorra akár csak az európai civilizáció irodalmait, szinte minden egyes esetben mérlegelésre van szükség: hogy bizonyos jelenségek beletartoznak-e a szóban forgó nemzeti irodalomba, hogy időben és térben miként cövekelhetjük ki

a határokat. Eltekintve a hosszas fölsorolástól és mélyebb indoklástól, olyan kérdésekre gondolok például, hogy mióta létezik, és milyen elkülönítő jegyek alapján amerikai irodalom (mármint angol nyelvű amerikai irodalom); van-e, és ettől kezdve önálló osztrák irodalom; s ha mondjuk a német nyelvű irodalmakat egységes nemzeti irodalomnak tekintjük, milyen különleges státus illeti meg az osztrák irodalmat; elképzelhető-e, hogy több nyelv irodalma együtt alkot egy nemzeti irodalmat, vagyis nemzeti irodalom-e a három-, illetőleg négynyelvű svájci irodalom; milyen alapon alkot egységet, egyáltalán alkot-e valamilyen egységet Finnország finn és svéd nyelvű irodalma? Tudjuk jól, ezekről a kérdésekről könyvtárnyi szakirodalom született, és egyáltalán nem tekinthetjük a történelmi múlthoz tartozó kérdésnek, hiszen számos példa bizonyítja napjainkban is, hogy mennyire nincs lezárva ez a probléma, és talán nem is lesz soha lezárva.

Ha szemügyre vesszük a *nemzeti irodalom* szóösszetételt, világos, hogy a *nemzeti* jelző egy bizonyos dimenzióban szűkíti az irodalom fogalmát, ha úgy tetszik: térbeli-területi, nyelvi és politikai-földrajzi tekintetben, s valamiképpen faj- és nemfogalom viszonyára emlékeztető módon áll kapcsolatban a világirodalom fogalmával. De a világirodalom fogalmának kérdésköre messze vezetne, megjegyzéseimet szeretném csak a nemzeti irodalom határaival összefüggő problémákra korlátozni. A *nemzeti* mibenléte kétségkívül kérdésünket művelődéstörténeti összefüggésrendszerbe kapcsolja. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egyáltalán nem egyértelmű maga a nemzet fogalma sem, s épp különböző értelmezése rejlik a nemzeti irodalom fogalmának némelykor igen eltérő magyarázata mögött is.

Röviden azt szeretném fölvezolni, mik azok a kérdéskörök, amelyek a nemzeti irodalom határaival függenek össze.

Nem indokolatlan a jelenség genezisével kezdeni. Bármennyire is nemegyszer öröktől létezőnek látjuk a nemzeti irodalmat, időbelileg messze meghosszabbítva kiterjedését, mondjuk a magyar irodalomra gondolva, például az anyanyelvű irodalom létrejöttéig, a XVI. század elejéig, kétségtelen tény, hogy a nemzeti irodalom fogalma újabb keletű, mint ahogy újabb keletűek az egyes nemzeti irodalomtörténetek is. Ha a klasszikus ókor irodalmaira gondolunk, akkor egészen más módon tagolódott például az irodalom, a különböző nyelveken született művek halmaza, azt lehet mondani, talán a nagy civilizációk szabtak határt elsősorban, és persze a hozzájuk kapcsolódó nyelv, semmiképpen nem úgy, mint az európai civilizáció újabb történetében megjelenő nemzetek irodalmi esetében. Az is világos, hogy az európai középkor latinitása vagy bizánci kisugárzása görögösége az egyes korabeli államok, regnumok határain át- és átlépett, irodalmi műfajok, stílusműve terjedésének nem jelentettek gátat — persze késleltethették — olyan tényezők, hogy melyik uralkodóház volt trónon, hogy meddig terjedtek az országhatárok. Nem képez talán vitát, hogy a nemzeti irodalom kérdésköre alapvetően az újkori európai nemzetek kialakulásának, létrejöttének körülményeihez, tényeihez kapcsolódik. Ahhoz a folyamathoz, melynek során a lingua vulgarisok lettek az irodalom nyelvei. Évszázadokon át tartott ez a folyamat, a reneszánsz Itáliájától kezdve, szinte egészen korunkig. Más kérdés, hogy egy-egy nemzeti nyelvű irodalomnak mekkora anyanyelvű előtörténete van, hogy a nemzeti kultúra egész jelrendszere Európában milyen szálakkal kötődik az illető ország területén virágzott középkori latin nyelvű kultúrához.

Az európai civilizáció nemzetvé válási folyamatait említve, föltétlenül szólni kell arról a két fogalmi keretről, amely alapján körül szoktuk határolni azt a jelenséget, amelyet nemzetnek szoktunk nevezni. Egyszerűsítve: az államnemzet és a kultúrnemzet fogalmának, fogalmi dimenziójának különbségéről van szó. Hangsúlyval szeretném mondani, hogy ezt a distinkciót a történelem egyáltalán nem tette talonba, a fejlődés nem lépett rajtuk keresztül. Két lehetséges megközelítésről, meghatározásról van szó, amelyek alapvetően más kritériumok alapján döntenek el, mi a nemzet. Történetek kísérletek is a kétféle megközelítés összeolvasztására, ilyen például a sztálini nemzetfogalom, amelyben állami-intézményi-politikai mozzanatok és kulturális-nyelvi-etnikai összetevők is vannak. Ez azonban *nézetem szerint* mesterséges konstrukció, a két dimenzió alapelvei nem fordíthatók le egymásra; más-más vonatkozási rendszert,

nemzethatárokat jelent, ha kiindulópontunk egy állami-politikai egység (ennek a hagyománynak első markáns kifejtése az európai eszmetörténeti hagyományban a francia Enciklopédia), illetőleg ha az azonos nyelvet beszélők egysége (mint ismeretes a német felvilágosodás és romantika nemzetfogalma, s nyomában a szláv népeké például a múlt században az etnikai közösség, a közös népi kultúra, s a benne kifejeződő népszellem jelenségéből indul ki).

Mindezek a tényezők, a nemzetmeghatározás különféle kritériumai: a terület, az ország, a nyelv, a kultúra és mentalitás közössége — szerepet játszanak a nemzeti irodalom határainak meghúzásakor. Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a tényezők mindégylake más-más konfigurációban szerepet játszott az újkori nemzetek, következésképpen a nemzeti irodalmak létrejöttében. A nemzetmeghatározások lehetőségeit mérlegelve egy szociológus írta le: végül is eljuthatunk a végső székszishez, ahhoz a meggyőződéshez nevezetesen, hogy ahány nemzet, annyi nemzetdefiníció. És ez persze — mutatis mutandis — érvényes a nemzeti irodalomra is. Emlékeztetnék itt Klaniczay Tibor két évtizeddel ezelőtt megjelent, e tárgykört taglaló tanulmányaira (A nemzeti irodalom fogalmáról. Az írók nemzeti hovatartozása. In: A múlt nagy korszakai Bp. 1973), óvatosan jegyzi meg a különféle kritériumokról: „A nemzeti irodalom fogalmának általánosabb meghatározására azonban egyik sem alkalmas.” (I. m. 9. l.).

Hogy egy frappáns konkrét példával világítsam meg, mire gondolok: a lengyelek Amerikában élő nagy költője, a Nobel-díjas Czesław Miłosz mondotta egy alkalommal: „Nem Lengyelországban születtem, nem ott nevelkedtem, és jelenleg nem ott élek, de lengyelül írok.” (In: Prywatne obozwiązki. Paryz 1972. 80. l.) Kétségkívül a legjelentősebb tényezőnek a nyelv látszik. Az irodalom nyelvi művészet. Esztétikai, irodalmi impulzusok terjedési sebessége, átvételének lehetősége jóval nagyobb azonos, mint eltérő nyelv esetében. Evidencia, hogy a nyelvi megformálás módja milyen lényeges része az irodalmiságnak. Számos történeti példát hozhatunk föl a nyelv meghatározó — bár nem kizárólagos — szerepének bizonyítására. Magától értetődő, hogy a múlt században mondjuk Gottfried Keller, a napjainkban pedig Max Frisch művei gyorsabban és nagyobb hatással jutottak — juthatnak — el a német nyelvű olvasókhoz, mint az azonos svájci állampolgárságú francia vagy olasz közönséghez. Ha arra gondolunk, hogy több mint száz éven át nem létezett lengyel állam, a XVIII. századvégi felosztások óta az I. világháború végéig, ugyanakkor ebben az időben is létezett lengyel nemzeti irodalom, akkor érzékelhetjük a nyelvi mozzanatnak a fontosságát. De természetesen van szerepe, és van jelentősége az országnak vagy a terület mozzanatának is, ugyanis a hosszú évszázadokig közös országban élő nemzetek együttélése is produkálhat olyan jelenségeket, amelyet ugyan nem nevezhetünk nemzeti irodalomnak, de kialakíthatnak egy sajátos kulturális képletet. A régi Magyarországot idézném föl például, a nemzetté válás antagonizmusai előtti Magyarországot, Bél Mátyás nevét említeném — a jubileum okán is —, aki egyaránt beleszámít, és joggal, a német, a szlovák és a magyar kultúra hagyományába. De ilyen hasonló, tanulságos és pozitív együttélést mutat például a lengyel—litván állam, a felosztások előtti nemesi köztársaság; a litván nagy fejedelemségben például a nyugatorosz nyelv hivatalosnak számított, és a későbbi belorusz és ukrán nyelvnek a gyökerei tulajdonképpen ehhez az államalakulathoz fűződnek. Nem véletlen, hogy az említett Czesław Miłosz angol nyelvű lengyel irodalomtörténetében van olyan alfejezet, ahol a közös haza más nyelvű íróit, ha úgy tetszik, a nemzet más nyelvű íróit is tárgyalja. De nem érdektelen talán az Osztrák—Magyar Monarchia példája sem, annak a sokrétű kapcsolatrendszernek és egymásrahatásnak a vizsgálata, ami feltétlenül egy közös kulturális jelleget is létrehozott. A következő tényező földrajzinak nevezném, itt elsősorban a földrajzi közelség-távolságra gondolok, arra, hogy egy etnikai terület vagy az azonos nyelvet beszélők közeli szomszédságban vagy távolban élnek-e egymástól. Ez a tényező a nemzeti irodalom kialakulásában, az új nemzeti irodalom létrejöttében fontos szerepet játszhat, itt elsősorban Latin-Amerikára, Franciaországra, Kanadára gondolok. Ehhez a kérdéskörhöz, a nemzeti irodalmak határainak problematikájához feltétlenül hozzátartozik

az a jelenség, amit a többnyelvűség vagy a több nyelvű írók problémájaként foglалhatunk össze. A régi Magyarországon erre számos példát találhatunk, három-, négy nyelvű és kétnyelvű írókra is, szinte a XIX. század végéig. A szlovák Pavol Hviezdoslav, a századvég nagy szlovák költője, aki 1921-ben halt meg, verseket először magyar nyelven írt. Szintén a nemzeti irodalom határainak problémaköre a nyelvváltás, amikor egy író pályájának egy szakasza után másik nyelven ír, napjaink irodalmából, azt hiszem eklatáns példa erre Samuel Beckett angol és francia nyelvű munkássága. Ezzel ezt a vázlatot tulajdonképp be is fejezném azzal az utolsó megjegyzéssel, hogy kérdéseket akartam fölvetni inkább, mintsem végleges definíciókat vagy megfogalmazásokat elmondani.

FERENCZI LÁSZLÓ

Személyes élménnyel szeretném kezdeni. 1976 februárjában egy brüsszeli lakásban, egy új könyv megjelenését ünnepeltük. A házigazda, Jean-Marie Horemans életrajzi esszéjét Robert Goffinról. A társaságban jelen volt Robert Goffin és Roger Foulon is, a Belga Írószövetség elnöke. Hármukat szeretném néhány szóval bemutatni. Jean-Marie Horemans 1976-ban 40 felé járt. Négy vagy öt könyve jelent meg addig, az egyiket André Malraux-ról, a többit belga szerzőkről írta. Már tanult magyarul, és azóta is szenvedélyes szeretettel fordítja franciára a magyar költőket, így Petőfit, Arany Jánost, Babitsot, Kosztolányit, Kassákot, Zelket, Nemes Nagy Ágneszt, Kormost, Rábát és Csoórit. Jeles költő, leginkább neoklasszicistának nevezhető. Mind a magyar költők, mind budapesti és általában magyarországi élményei érezhetően — és bevallottan — befolyásolják költészetét. Roger Foulon, aki ma megközelítően 60 éves, 1976 óta több ízben is járt Magyarországon, nem mint az írószövetség elnöke, hanem mint turisztikai újságíró. Egy versciklus és több esszé őrizi úti benyomásait. A rendkívül termékeny Foulon — több tucatnyi regényt, monográfiát és verseskötetet adott ki — hosszú idő óta a „Le Spantole” című folyóirat szerkesztője. E lap, mely a vallon költők, képzőművészek és zeneszerzők talán legfontosabb orgánuma, kezdeti befeléfordulását fokozatosan feladva, a művészetek nemzetközi szemléjévé vált, albánok, csehek, indiaiak mellett két magyar költő is megjelent hasábjain: Juhász Gyula és Dsida Jenő.

A kis társaság harmadik tagját, Robert Goffint, azt hiszem, fölösleges bemutatni. Három könyve jelent meg magyarul. A párizsi kritika, még Saint-John Perse és Aragon életében a legnagyobb francia nyelvű költők egyikeként emlegette.

A békés, meghittent baráti beszélgetés során ártatlanul mondom: „a belga irodalom...” Ebben a pillanatban kitör a vihar. Jean-Marie Horemans felháborodottan tiltakozik: belga irodalom nincs, nem létezik, csupán francia irodalom. Mi mindnyájan francia írók vagyunk, akik itt, Belgiumban, franciául írunk. Roger Foulon élénken helyesel. Francia nyelvű belga irodalom nem létezik, egységes és osztatlan francia irodalomról kell beszélni. Robert Goffin tiltakozik. Igenis létezik francia nyelvű belga irodalom. A társaságból ő a legidősebb, a múlt század végén született. A szürrealizmus első generációjának nagy alakjaihoz, Éluardhoz, Aragonhoz, Bretonhoz szoros barátság fűzte. És a társaságból ő az egyetlen, akinek Párizsban is jelentek meg könyvei, az egyik Jean Cocteau bevezetőjével. Érdekes és jellemző felállás. A Párizsban is elismert öreg költő szerint tehát van önálló belga irodalom. A jóval fiatalabb és Párizsban ismeretlen költők szerint belga irodalom nem létezik. Egyetlen kritérium fogadható el csupán, és ez a nyelv. Tehát nem szólhatunk francia nyelvű belga irodalomról, hanem csupán belgiumi francia irodalomról. A szenvedélyes, de mindazonáltal rendkívül baráti vita hatására kezdtem tájékozódni a belga irodalom problémájáról.

Mint mindnyájan tudjuk, Belgium, mint önálló politikai egység, 1830-ban a párizsi forradalomra felelő brüsszeli forradalom következményeként jött létre. 1831-ben Talleyrand utolsó nagy diplomáciai sikere volt, hogy Anglia elismerte és garantálta a belga függetlenséget.

A Hollandiától elszakadt új belga királyság megszületését nálunk is, és Európában általában úgy értékelik, mint a reakciós Szent Szövetség egyik első, meghatározó kudarcát. Az újabb, flamand nyelvű történetírás viszont arról beszél, hogy 1830-ban kezdődött a flamandok gyarmatosítása. A flamandot nem ismerték el hivatalos nyelvnek, az oktatás franciául folyt. A nyelvi egyenlőségért évszázados harcot vívtak.

A századforduló legismertebb belga történésze Henri Pirenne a *Belgium története* című munkájának bevezetőjében azt írja, hogy „a grófságok, hercegségek, egyházi fejedelemségek sajátos történetéből minden nagyobb fáradság nélkül kimutathatók a közös történelem fővonalai. Julius Caesar a gall háborúról szóló könyvében a harcias belga törzsekről beszél, és Henri Pirenne Belgium előtörténetét az ókorba vezeti vissza. Hasonló felfogást képvisel Bertrand is, egy szociáldemokrata képviselő és publicista, aki 1906-ban kétkötetes monumentális műben adta ki a belga szocializmus történetét. Hangsúlyozza például, hogy Belgiumban (!) már a 8. században voltak segélyegyletek. Az újabb belga történetírás viszont, elsősorban holland hatásra, csupán a 15. század végéig vezeti vissza a belga „előtörténetet”.

A századforduló a belga irodalom első fénykora. Maeterlinck és Verhaeren művét mindennél olvassák és becsülik. Mindketten franciául író flamandok. 1914 előtt általában mindenki belga irodalomról beszélt, az I. világháborút követően viszont egyre többen emlegették az egyes franciául író irodalmat. 1937-ben, Charles Plisnier, az első Goncourt-díjas belga író és köre kiáltványban tagadta a belga irodalom létét. A vita, mert volt vita is, a hetvenes évek második felére, úgy látszik, eldőlt. Irodalomtörténetek és kézikönyvek a hagyományos francia nyelvű belga irodalom fogalma helyett a belgiumi francia nyelvű irodalom fogalmát használják. A vita történetét Raphael de Smedt foglalta össze nemrégiben, aki egy szerencsésen megválasztott idézettel érzékelteti a mai felfogást:

„A valóban tehetséges fiatal belga írók nem haboznak párizsi kiadóhoz fordulni, a siker teljes reményében. Anélkül, hogy megtagadnák eredetüket vagy gyökértelessé válnának, franciául gondolkodnak, és ez nyelvi szempontból jelentős eredmény. Verhaeren és Georges Eekhoud korában az írók belgául gondolkodtak, és így is írtak”. (Az idézett sorok írója Franz Helens, Jeszenyin fordítója, az első világháború után induló belga költők egyik legjelentősebbike.) Egyes belga kritikusok éppen Helens munkásságára gondolva állítják, hogy az első világháborút követően a belgiumi francia költészet felszabadult a flamand gyámság alól. Robert Frickx és Michel Joiret 1977-ben megjelent költésztörténetükben nem tagadják ugyan Verhaeren nagyságát, de egy Boileau-t megszegyenítő szigorral róják meg nyelve barbárságáért. A vallon—flamand ellentét jegyében írták meg könyvüket, és ennek jegyében értékelnek mozgalmakat, jelenségeket, életműveket. Franz Helens fentebb idézett szavaihoz szeretném kiegészítésül hozzátenni, hogy általános megfigyelés szerint csupán olyan íróknak van Belgiumban közönségük, aki Párizsban publikál.

1976-ban, majd 1979-ben néhány flamand íróval is megismerkedtem. Egyikük, az építészként is kitűnő Albert Bontridder, francia versekkel kezdte pályáját, és aztán tért vissza a flamandhoz. Ha emlékezetem nem csal, belga költőnek mondta magát. Az elmúlt évtizedekben egyébként a flamand irodalmi öntudat rendkívüli mértékben megnőtt, nem utolsósorban olyan világhírű írók hatására is, mint Hugo Claus vagy Louis Paul Boon. És ami ennél is lényegesebb, a flamand írók büszkén hangsúlyozzák, hogy ma már Hollandiában is elismerik a flamand irodalmat az egyéves németalföldi irodalom részeként.

Beszélgetéseim és olvasmányaim alapján konklúzió helyett elmondhatom, hogy a flamand-vallon ellentét alakulása határozza meg, hogy egy-egy adott pillanatban vagy évtizedben miként értékelik történelmüket és francia, illetve flamand nyelvű irodalmukat a belga királyság lakói.

A beszélgetés elhangzása óta 1984. június 27-én 86 éves korában elhunyt Robert Goffin. A magyar irodalom egyik legjobb és legönzettelenebb barátját veszítette el személyében. Kevesen tudják, hogy az 1960-as évek elején Goffinnek, mint a Belga PEN elnökének felbecsülhetetlen szerepe volt abban, hogy helyreálltak, sőt megerősödtek a magyar—belga és a magyar—

francia irodalmi kapcsolatok. Önéletrajza második, 1980-ban megjelent Souvenirs avant l'Adieu című kötetében így összegezi a magyar költéssel és költőkkel való találkozását: „meghatott emléket őrzök Magyarországról, e teljesen eredeti országról, ahol mindaz, ami az ember nagyságát teszi, élő hagyomány maradt”. Nálunk, többek közt, nemzedéktársa, Illyés Gyula méltatta munkásságát magyar nyelvű verseskötete, a Márványvágatás utószavában. Valószínű, hogy Robert Goffin terjedelmes és változatos életműve a 20. századi francia nyelvű irodalom egyik maradandó értékének bizonyul.

POMOGÁTS BÉLA

Napi gondjainkba vágnak azok a tények, azok a fejlemények, amelyekről számot kell adnom. Először is lássuk a fogalmakat. Ha a magyar irodalomról beszélünk, a mai megkülönböztetés szerint legalább négy fogalommal kell számolnunk. Van a magyarországi magyar irodalom, a magyar nemzeti irodalom, mint az egyik fogalom. Szerepel szótárunkban a nemzetiségi magyar irodalomnak a fogalma, tehát a romániai, a csehszlovákiai, a jugoszláviai és újabban a kárpát-ukrajnai magyar irodalom, és egy harmadik fogalom, a diaszpórának, a szétszóródásban levő magyar csoportoknak az irodalma, amelyet az elmúlt fél évtizedben kezdett el integrálni a magyarországi szellemi élet. Ez a nyugat-európai és a tengeren túli magyar irodalom. Ezt a három fogalmat szokás egybefogni újabban az úgynevezett egyetemes magyar irodalomnak a fogalmával. Ez a felfogás, tehát ez a hármas, illetve négyes fogalomrendszer, az elmúlt néhány év vitáiban alakult ki. Külön kell beszélünk a magyar nemzetiségi irodalmak helyzetéről, arról, hogy hová is tartoznak ezek. Több felfogás érvényesült ezen a téren. Közismert az a felfogás, amely a magyar nemzetiségi irodalmak képviselőit a többségi államalkotó nemzet irodalmának a képviselői között helyezi el. Olvashatunk például romániai közleményeket, amelyek a romániai magyar irodalom ismertebb egyéniségeit egyszerűen betagozták a román irodalomba, azon a címen, hogy ezek magyar nyelvű román írók. Ez egyébként nem elszigetelt kísérlet volt, hanem a történelem során többször is megismétlődött. Már a két világháború közötti korszakban is voltak a román kultúrpolitika részéről olyan elképzelések, amelyek az erdélyi magyar irodalomnak a jellemzését ezen a módon vélték elvégezni. Olyan, az állampolitika szintjére emelt törekvés volt ez, amely bizonyos adott helyzetekben ismételt, mindig újra és újra előtérbe került. Pontosabban akkor, amikor a romániai magyarság beolvadására irányuló stratégia bizonyos taktikai előnyökhöz jutott, és ezeket a taktikai előnyöket kihasználva törekedett ennek a fogalomnak a keresztülvitelére. Egy következő elképzelés az, amit Szeli István fejtett ki talán a legpregnansabban és a legnagyobb megalapozottsággal, és amely vitázva az iménti elképzeléssel, egy önálló jugoszláviai, illetve romániai, szlovákiai magyar irodalmat tételez fel, szinte egy önálló nemzetiségi irodalmi fejlődésnek a lehetőségét veti fel. Végül a Magyarországon a legáltalánosabban elfogadott, a különféle irodalompublicisztikai írásokban a legtöbbit szereplő gondolat, az úgynevezett „kettős kötődésnek” a gondolata, amelyet 1968 tavaszán egy írószövetségi vita vetett fel. Mint köztudott, ez a vita próbálta először tisztázni a szomszédos országok magyar nemzetiségi irodalmainak és a magyarországi irodalomnak az egymáshoz való viszonyát, és ennek a tisztázási kísérletnek a során vetette fel azt a gondolatot, hogy ezek az irodalmak kettős kötésben, kettős kötődésben élnek. Egyfelől kötődnek az egyetemes magyar nemzeti irodalomhoz, nyelvüket, a mögöttük levő nemzetiség etnikumát, kultúráját, történelmi hagyományait tekintve, másfelől pedig kötődnek annak az államnak a kultúrájához és irodalmához, amelynek a területén ezek az irodalmak kifejlődtek. Ez a kötődés sem pusztán irodalompolitikai vagy nemzetiségpolitikai, irodalomszociológiai, ennél jóval több, ennek a kötődésnek is már irodalomkonstituáló szerepe van.

KÉMETH JÓZSEF: TARLÓ

Ezek voltak tehát azok az elképzelések, amelyek felvetődtek a kérdés megközelítése során. Érezni lehet azt, hogy bizonyos ellentmondásokat rejtenek ezek a megközelítési javaslatok. Nem akarok most különösebben foglalkozni azzal az elképzeléssel, amit a többségi nemzetek nacionalizmusa képvisel ebben a vonatkozásban, tehát a „magyar nyelvű román irodalom”-féle megközelítésekkel, ezeknek az abszurditása azt hiszem eléggé nyilvánvaló. Inkább csak arra utalnék, hogy a másik két gondolatmenetben is felfedezhetők bizonyos inkonzekvenciák, belső törések, ellentmondások, nem egészen kielégítő gondolatmenetek. Ennek azt hiszem az oka az, hogy nem eléggé tisztázott, pontosabban, nem korszerű az a nemzetfogalom, amely mindezeknek az elképzeléseknek, felfogásoknak a mögöttes terében áll. A Kelet-Európában, vagy Kelet-Közép-Európában használatos nemzetfogalom eredetét tekintve a francia felvilágosodásnak a gondolati gyümölcse, és voltaképpen ebből a nemzetfogalomból épült ki az a nemzetmeghatározás is, amely általában Sztálinnak a nevéhez fűződik. Valóban el kell gondolkoznunk ennek a nemzetfogalomnak a használhatóságán, és miután a használhatósága megkérdőjelezhető, valamiféle olyan fogalmat kell a helyére állítanunk, amely használhatóvá válik a magyar nemzeti irodalomnak a megközelítése során is. Azzal a nemzetfogalommal ugyanis, amely Kelet-Közép-Európában közkeletű, a magyar nemzetiségeknek a létét, a helyzetét és mindazt, ami ebből irodalmilag következik, nem tudjuk elhelyezni. Ezért a „kultúrnemzet” fogalmi körének a teljesebb bevezetésén kellene eltöprengenünk.

Továbbá lépve föl lehet sorolni azokat az érveket, amelyek a magyar nemzetiségi irodalmaknak a magyar nemzeti irodalomhoz való tartozása mellett szólnak, de föl lehet soroztatni azokat az érveket is, amelyek a különállásuk mellett érvelnének. Lássuk az első érvrendszert, azokat az érveket, amelyek azt bizonyítanák, hogy a magyar nemzetiségi irodalmak integráns részei a magyar nemzeti irodalomnak. Az egyik legfontosabb a nyelvnek, a kultúrának, az etnikumnak az azonosságából következik. Egy másik érvünk a kisebbségi irodalmaknak az eredetében rejlik, tehát abban, hogy a magyar irodalomnak ez a fajta széttagozódása, külön fejlődése egy történelmi mértékét tekintve viszonylag rövid időszaknak az eredménye. Ez az időszak annyira rövid még, hogy a közvetlen kulturális emlékezetben még jelen van annak a tudata, hogy ezek az irodalmak kényszerű körülmények között váltak le az egyetemes magyar nemzeti irodalomnak a testéről. Ez persze nemcsak az irodalmakra vonatkozik, hanem a mögöttük álló népcsoportokra is. Egy másik érvünk lehetne az, hogy amikor ezek az irodalmak valóban szabadon nyilatkoztak meg, mindig hangsúlyozták az egyetemes magyar irodalomhoz való tartozásukat. Nem szeretnék részletesen hivatkozni azokra a különféle folyóirat-programokra, amelyek akár a romániai, akár a csehszlovákiai, akár a vajdasági magyar irodalom első évtizedének az irodalmi mozgalmait nyomon kísérték. Talán csak arra legyen szabad hivatkoznom, hogy 1930-ban, amikor Kuncz Aladár átvette az Erdélyi Helikon szerkesztését, akkor az egyik legfőbb törekvése volt az, hogy szerkesztői munkájában kifejezésre juttassa a romániai magyar irodalomnak az egyetemes magyar nemzeti irodalomhoz való tartozását. Ennek a célnak a jegyében kereste fel leveleivel Babits Mihályt, és tőle kért programot. Babits meg is írta Európaiság és regionalizmus című tanulmányát, és ez meg is jelent 1931-ben szerkesztőségi programadó tanulmányként. Ezt követte az az ankét, amelyet ugyancsak Kuncz Aladár szervezett a négy országba szakadt magyar irodalom fiatal íróinak megszólaltatásával, mintegy a magyar irodalom egységének demonstrálása érdekében. Egy további érv ezeknek az irodalmaknak az együvé tartozása mellett az, hogy a magyarországi irodalom, illetve a magyar nemzetiségi irodalmak a hagyomány teljes közösségére épülnek, és ebben a tekintetben figyelemre méltó az is, hogy a hagyománynak ez a közössége nemcsak a klasszikus hagyományok közösségét jelenti, hanem az 1918 után kikristályosodott hagyományok közösségét is. A romániai magyar írók számára ilyen módon nemcsak Balassi Bálint és Berzsenyi, Vörösmarty és Petőfi, Arany és Ady jelenti a magyar irodalom, az irodalmi hagyományok folytonosságát, hanem József Attila, Németh László, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, akár Nagy László munkássága is. Nem úgy kezeli ezeket az írókat, mint egy másik irodalomnak a hagyományrendjét megszábo nagy alkotó egyéniségeket, hanem mint a saját irodalmá-

nak a nagy alkotó egyéniségeit. Továbbá, ha áttekintjük a nemzetiségi irodalmaknak a történetét, és összehasonlítjuk őket a magyarországi irodalom fejleményeivel, illetve a többségi, tehát a román, a szlovák és a szerb-horvát irodalom fejleményeivel, akkor rendre azt tapasztaljuk, hogy a magyarországi irodalomban fellépő irányzatok, áramlatok ugyanakkor és szinte ugyanolyan módon jelennek meg a nemzetiségi irodalmakban, mint Magyarországon. Ezzel szemben viszont a többségi nemzetek irodalmában fellépő áramlatoknak, irányzatoknak jóval kisebb szerepük van, esetleg szerepük sincs a nemzetiségi irodalom új irányzatainak, áramlatainak a megjelenésében. Például a romániai magyar irodalomban az avantgarde jelenségei, tünetei teljesen párhuzamosan jelennek meg a húszas évek elejének magyarországi, illetve emigrációs avantgarde mozgalmaival. De megjelenik az erdélyi irodalomban a magyarországi népi mozgalom megfelelője, a falukutatás, az úgynevezett népi szociográfia jelensége is.

Vannak azonban olyan érvek is, amelyek a különállás mellett szólnak, ezeket is hadd soroljam fel. Az egyik az a tagadhatatlan különfejlődés, amin a romániai, a jugoszláviai és a szlovákiai magyar irodalom keresztülment, főként a második világháború után. Az első és a második világháború között ez a különfejlődés még nem volt ennyire jellegzetes, ennyire nyilvánvaló. De azt hiszem, hogy ennek a különfejlődésnek a megítélésénél figyelembe kell vennünk bizonyos politikátörténeti, nemzetiségpolitikai összefüggéseket is. Abban, hogy a szlovákiai, a romániai és a jugoszláviai magyar irodalom a magyarországihoz képest és sok vonatkozásban egymáshoz képest is külön utakat jelent, abban nagyon erősen ott van a hatása olyan eseményeknek, fejleményeknek, mint például a szlovákiai magyarság teljes jogfosztottságának 1945 és 1948 között. Romániában egészen más történelmi szituáció jelölte meg az ottani magyar irodalom fejlődésének az útját. Az 1945—48 közötti Groza-korszaknak a nemzetiségi egyenjogúságra, a magyar nemzetiségi intézmények kiépítésére irányuló politikája, ezt követve pedig egy rendkívül változatos, hol hidegebb, hol melegebb fuvallatokkal érkező nemzetiségi politika, amelyet talán nem is lehet pontosan korszakok szerint megkülönböztetni. Az 1950-es évek elején a sztálinista jellegű, dogmatikus, szektáriánus nemzetiségi politika érvényesült, és ez nagyrészt következett a kelet-európai fejlődés akkori mozgásából és tényezőiből, de ezzel együtt maga után vont bizonyos román nacionalista tendenciákat is. 1954—1955 körül ott is volt valamelyes „olvadás”, amely a nemzetiségi egyenjogúság lehetőségét nyitotta meg, azután 1956-ot követve egy rendkívüli visszaesés, mint tudjuk, intézményeknek a megszüntetésével, embereknek a meghurcolásával, bebörtönzésével, Szabédi Lászlónak a jelképpé vált öngyilkosságával. Később megint egy rövid oldódás a hatvanas évek elején, amikor az új írói nemzedék fellépett, ezt követően újra egy merevebb, dogmatikusabb, radikálisabban asszimilációra törekvő nemzetiségpolitika. 1968 nyarán, elsősorban a csehszlovákiai események következtében, a nemzetiségi megegyezést kereső politika érvényesült, de már lehet látni, hogy 1974-től kezdve ez a politika visszaszorult. Tehát itt más helyzetről van szó, mint Csehszlovákiában. Megint más helyzetről van szó Jugoszláviában, 1948-ban ugyanis az egész jugoszláviai államvezetés és ideológiai élet, ezzel együtt a kultúrpolitika és a nemzetiségi politika nagymértékben megváltozott. Mindez rendkívül fontos következményekkel járt az ottani magyar irodalom és magyar nemzetiség életének az alakulásában is. Például a jugoszláviai magyar avantgarde akkor fejlődött ki, még az ötvenes éveknek az elején, amikor Magyarországon ez az irányzat még úgyszólván anatómia alá esett, és Kassákot mint „szocialfasisztát” bélyegezték meg a különféle közlemények. A különfejlődésnek tehát általában az egyes országok politikai életének alakulásában rejlő tényezők voltak az okai. Végül is azt hiszem, hogy ezeknek a problémáknak a feloldását talán Roland Barthes egy gondolatában találhatjuk meg. Eszerint az irodalmat felfoghatjuk úgy, mint intézményt, és felfoghatjuk úgy, mint művek rendszerét. Kettős arca van az irodalomnak. Az intézmény természetesen egy egész institutionális rendszert jelent, tehát nem egyszerűen a folyóiratoknak, a könyvkiadóknak, az irodalmi társaságoknak a rendszerét, hanem olyan rendszert, amely ezek mellett magába foglalja a társadalmi-politikai kereteket, a nemzetiségpolitikát, a kultúrpolitikát, irodalompolitikát, az irodalmi életnek a folyamatait, az irodalmi közéletet is. Ezt megkülönböztet-

jük a művek rendszerétől, amely már az irodalom ontológiai vagy esztétikai lényegére vonatkozik. Ilyen módon két kört állítunk egymás mellé, egy irodalomszociológiai kört, ahol az intézményi rendszer tanulmányozása történhet meg, és egy ontológiai, esztétikai kört, ahol a műveknek az elhelyezése és tanulmányozása folyik. Ha ezt a két kört megkülönböztetjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a nemzetiségi irodalmak mint intézményi rendszerek, az adott nemzetiségi élethez, az adott ország irodalmi életéhez tartoznak, illetve önálló nemzetiségi irodalmi életet alakítanak ki, viszont mint a művek rendszere, az egyetemes magyar nemzeti irodalomhoz tartoznak, és ettől nem idegeníthetők el. Ez, azt hiszem, a feldolgozás módját is lehetővé teszi, tudniillik, előbb-utóbb sor kell hogy kerüljön ezeknek az irodalmaknak a magyar nemzeti irodalom történetén belül történő feldolgozására. Ez a feldolgozás kétféle módon történhet: egyfelől az irodalmat mint intézmények rendszerét kell leírni, külön választva a magyarországi irodalomtól a nemzetiségi irodalmakat, és ezeken a nemzetiségi irodalmakon belül megvizsgálva az intézmények rendszerét, ennek a rendszernek a történeti alakulását; másrészt az irodalmat mint ontológiai, esztétikai tényezőt kell leírni, amikor is mint a művek rendszerét teljes mértékben betagozzuk az egyetemes magyar nemzeti irodalomnak a rendszerébe, és nem teszünk különbséget abban a tekintetben, hogy egy avantgarde író, egy népi jellegű író, vagy egy neo-avantgarde szemiotikai kísérleteket folytató író Magyarországon, Romániában, Jugoszláviában vagy Szlovákiában él.

SZOPORI NAGY LAJOS

A szinképet szeretném tovább tágítani azzal, hogy az eddigiektől meglehetősen eltérő nemzeti irodalomfelfogást vázolok föl, a finnországit. Egy gyors pillantást persze a mai felfogás előzményeire is érdemes vetni. Finnországban a nemzeti irodalom és a nemzeti irodalomfogalom kialakulása abban a sajátos helyzetben kezdődött el a múlt század első felében, hogy az országban két nép élt: a lakosság 80 százalékát kitevő finnság és „nemzetiségként” azok a svédek, akik éppen most (1809-ben) veszítették el uralmi helyzetüket Finnország fölött, ám nyelvük továbbra is hivatalos nyelve maradt az országnak, s közülük sokan változatlanul a szellemi-kulturális élet vezető rétegéhez tartoztak. Az a tény, hogy az ország nagyhercegségként most a cári birodalom része volt, nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy az 1830–40-es években a *finn* nemzeti tudat *svéd* nyelven kezdhetett kibontakozni — mindenekelőtt az irodalomban. Runeberg életműve ennek legbeszédesebb példája. Mint ismeretes, az ő svéd nyelvű nagy versciklusának nyitókölteménye lett a finn nemzeti himnusz. Persze ezzel párhuzamosan folyt már a finn nyelvű irodalom és kultúra megteremtését célzó munka is, amelyhez a legnagyobb lökést a Kalevala adta, és amelyet Lönnrot egyetértésben és jó barátságban végzett Runebergékkal. Az 1850-es években Snellman, a finnek Széchenyije a nemzeti irodalom kritériumrendszerét is megfogalmazza, s első kritériumként már a nemzeti (értsd: finn) *nyelvet* említi. További nagy lökést ad a nemzeti öntudatnak — s egyben teret is az irodalom fejlődésének —, hogy az 1860-as évek elején kiadott cári manifesztum hivatalos nyelvként ismeri el a finnt is, és engedélyezi a finn nyelvű könyvkiadást. Ez azonban a jól ismert módon a svéd nyelv háttérbe szorításához s ezzel együtt a finnek és svédek nemzetiségi ellentéteinek rövid fellángolásához vezet. Jellemző, hogy amikor előbb a Runeberghez hasonló szerepű prózaíró, Zachris Topelius, majd 1898-ban Tawastsjerna is meghal, már csak egyetlen finn-svéd író él az országban, a többiek ugyanis részben átvándoroltak Svédországba, az új nemzedék pedig nem tudott kibontakozni. Ez időben tehát egyértelműen érvényesült a snellmani — az egyetlen nemzeti nyelvet alapul vevő — álláspont a nemzeti irodalomról. A függetlenség elnyerése, 1917 után mintegy másfél évtizedre ismét fölerősödött a finn nacionalizmus, és a finn nemzeti irodalomtörténetek Runebergen és Topeliuson kívül továbbra is mellőzték a finn-svéd írókat. Mellőzöttségüknek azonban az az érdekes következménye lesz, hogy ez az új finn-svéd nemze-

dék *kifelé*, a világirodalom irányába tájékozódik, s így végül a lírában ők lesznek nemcsak a finnországi, de az egész skandináviai modernizmus elindítói is.

A második világháború után alakult ki az az ideálisnak mondható nemzetiségi viszony az országban, amely alapjául szolgált az új, sajátos nemzeti irodalomfelfogásnak is. Ez voltaképpen országelví, hiszen az országban használt *mindkét* nyelven írott irodalmat a nemzeti irodalom részének tekinti. Más megközelítésből viszont azt is mondhatjuk: úgy kritériuma a nemzeti nyelv, hogy nem egy, hanem két nyelvet tekint nemzetinek. Hangsúlyoznunk kell, hogy az együvé tartozás, együtt kezelés nem az ország lakosságának több, mint 90 százalékát kitevő finnek „bekebelezési” szándékából, hanem a 6-7 százaléknyi finn-svéd egyértelmű odatartozási óhajából fakad. Íróik tudatos különállása az „anyaországi” (svédországi) irodalomtól számunkra már-már abszurdnak tetsző helyzeteket is produkál. 1980-ban szem- és fültanúja voltam Helsinkiben a finn Pen Club rendezvényén, majd az azt követő beszélgetésben egy indulatos vitának a lengyel Poezja című folyóirat főszerkesztője és a finn-svéd író, Ralf Nordgren között. A lengyel folyóiratnak megjelent egy finn száma finn írók-költők alkotásait közzölve. Nordgren kérdésére, hogy finn-svéd alkotó miért nem szerepel köztük, a főszerkesztő a következő választ adta: majd adnak ki svéd számot is, és abba a *svédek közé* vesz föl finnországi svédek is. Nordgren fölháborodottan magyarázta, hogy ők *nem svédországi* svédek, hanem finnországi írók, és a finn irodalomban van a helyük. Miután a lengyel főszerkesztő sehogyszem akarta fölfogni a problémáját, fölugrott, és „északi higgadtságát” meghazudtolva elrohant.

A viszony tehát e tekintetben pontosan a fordítottja a közép-európainak. Persze ne felejtsük: ott az alaphelyzet is más volt, tudniillik e nagyobb részét a korai középkor óta Finnországban élő svédeknek és elsvédesedett finneknek, akik mint etnikum sem tiszta svédek már, évszázadok óta ez a hazájuk, méghozzá olyan haza, amelynek nem kevés ideig „uralkodó nemzete” voltak.

Számunkra azonban most az a lényeges, hogy regisztráljuk a nemzeti irodalom fogalmának ezt az új képletét, amely mind a Kárpát-medencei, mind a belgiumi vagy angolai modelltől különbözik, és ezzel újabb szempont figyelembe vételét teszi szükségessé az általános elvek megfogalmazása során.

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY

A nemzeti irodalom kérdésére szeretnék reagálni, amelyet, azt hiszem, Pomogáts barátom világított meg a legjobban, amikor azt mondta, hogy az irodalmi rendszert mint művek rendszerét meg kell különböztetni az irodalomtól mint kulturális egységtől...

— Intézménytől!

— mint kulturális intézménytől. Meggyőződésem szerint az utolsó évszázadban, még inkább az utolsó évtizedekben a nemzeti irodalom fogalmának jelentése megváltozott, bonyolultabbá lett. Azt hiszem, Kiss Csaba barátomnak nincs egészen igaza, amikor azt a nemzetfogalmat, nemzeti irodalomfogalmat szeretné a XX. századra is érvényesnek tekinteni, amely a XIX. században kialakult. Ámbár a nemzeti irodalom fogalma ma is él, ma is élő probléma a nemzeti irodalom, mégis nem azonos azzal, ahogy a XIX. században gondolkoztak felőle. Nem tudom egyetértünk-e ebben, de véleményem szerint az anyanyelvű irodalom és a nemzeti irodalom nem azonos. Toldy Ferenc, mint tudjuk, a magyar irodalomra annak idején úgy alkalmazta a nemzeti irodalom fogalmát, hogy mindent kizárt abból, ami nem magyar nyelvű, és a magyar nemzeti irodalom történetét azonosnak tekintette a magyar nyelvű irodalom történetével. Holott köztudomású, hogy Magyarországon hosszú évszázadokon keresztül latin volt az irodalom nyelve. Ez a latin nyelvű irodalom éppúgy része a magyar irodalomnak, mint a magyar nyelvű, nem mondhatunk le róla — hiszen (Pomogáts barátom szóhasználatához

még egyszer visszatérve) ugyanabból a kulturális közösségből alakult ki, mint a magyar, ugyanabba az „intézményi rendszerbe” tartozik. Más kérdés, mi történik, ha egy már kialakult irodalom a történelmi-politikai változások következtében egy más „intézményi rendszerbe” kerül át.

De hozzá kell fűznöm az előzőkhöz, hogy nézetem szerint a nemzeti irodalom problémája tulajdonképpen „regionális” probléma. Regionális a szónak abban az értelmében, hogy a föld vagy a világirodalom különböző régióiban a nemzeti irodalom fogalmának más-más jelentése van. Azt a jelentését, amelyből Pomogáts és Kiss Csaba is kiindul, elsősorban a közép-európai, pontosabban a kelet-közép-európai irodalmakra kell érvényesnek és alkalmazhatónak tekinteni. A nemzeti irodalom fogalmát elsősorban a gyarmatosítás, a gyarmatosítók nyelvének elterjesztése és a gyarmati sorból felszabadult népek irodalmának kialakulása változtatta meg. Hallottunk itt egy érdekes beszámolót Angola portugál nyelvű irodalmáról, s tudjuk, hogy egy egész földrész az egykori gyarmatosítók spanyol, portugál (és kis részben francia) nyelvén írja napjainkban oly nagy jelentőségre szert tett irodalmát — Latin-Amerikára gondolok. Vajon a spanyol nemzeti irodalom része az ottani számos spanyol nyelvű ország irodalma? Latin-Amerika spanyol nyelvű országai külön-külön „nemzeti” irodalomnak tekintik saját irodalmukat, ámbár távolról nézve ezek nemcsak nyelvileg azonosak, hanem egymáshoz „tartalmilag”, azaz kulturálisan is hasonlóak. Ezekre az országokra aligha alkalmazható akár az „államnemzet”, akár a „kultúrnemzet” fogalma.

Vagy gondoljuk meg, hányfelé írnak ma franciául. Nemcsak a határon levő Belgiumban, amelynek — Ferenczi László beszámolójára utalok — megvan a maga különállása, hanem a távoli Martinique szigetén, különböző afrikai országokban, Haitiban és sok más helyen francia az irodalom nyelve. Ma már nyilván maguk a franciák sem tudnák eldönteni, hol van a francia nemzeti irodalom határa, vagy egyáltalán vannak-e a nemzeti irodalomnak határai, és mi a nemzeti irodalom pontos jelentése.

Hivatkozhatom egy gyakorlati példára. Ezzel a problémával a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság is szembekerült, amikor nevezetes vállalkozását, *Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító történetét* megindította. E vállalkozás — kötet sorozat — címében benne van az állásfoglalás is. Az európai kultúrhagyományból sarjadt vagy ahhoz kapcsolódó irodalmakat szükségszerűen nyelvük alapján kellett felosztani, mert ez az egyetlen mód arra, hogy ezeket az irodalmakat mai állapotuk szerint egységes, egyszempontú rendszerbe foglaljuk. Ebben a rendszerben megvan a pontos helye Latin-Amerika irodalmainak éppúgy, mint Afrika irodalmainak, amennyiben európai nyelveken „szólnak meg”. Ez utóbbiak történetének feldolgozása — két nagy kötetbe foglalva — már meg is történt, és nem sokára napvilágot lát. Világos, hogy Latin-Amerika és a Szaharától délre fekvő Afrika francia, angol, spanyol, portugál és más nyelvű irodalmi részben annak a nyelvnek az irodalmi hagyományaihoz kapcsolódnak, amelyet használnak, részben keletkezésük helyében, annak kulturális hagyományaiban gyökereznek. Kötöttségük tehát kettős. Helyzetük mindenestre egészen más, mint a mi irodalmunké, vagy általában Kelet-Közép-Európa irodalmaié.

Meg kell ismételnem tehát azt a tételmet, hogy a nemzeti irodalom fogalmának jelentését nem lehet a világ valamennyi irodalmára érvényes módon meghatározni, hanem regionális (zonális) egységek szerint jelent a nemzeti irodalom mást és mást. Mást jelent Kelet-Közép-Európában, és mást jelent például az egykor ugyancsak egységesnek tekinthető angol irodalomban, amelynek nyelvén még több irodalom keletkezik és fejlődik, mint a francián. Kérdés tehát, szabad-e ugyanolyan értelemben beszélni nemzeti irodalomról az angol nyelvű irodalommal kapcsolatban, mint például a szlovákkal, vagy a szlovák irodalom helyzetétől is némileg eltérő magyar — magyar nyelvű — irodalommal kapcsolatban.

Az előadásokban és az eddigi hozzászólásokban felvetett problémák közül háromhoz szeretnék egy-egy gondolatot hozzáfűzni, így: *a)* a nemzeti irodalom fogalmának és a történetiségnek az összefüggéséhez; *b)* a nemzetiségi és a nemzeti irodalom kapcsolatához; *s c)* egy-egy író hovatartozásának szubjektív kritériumához.

A nemzeti irodalom fogalma még egy nemzeti irodalmon belül is koronként változik, meghatározásánál döntő kritérium tehát a történetiség, a történeti szempont. Különösen fontos ennek a szempontnak az érvényesítése itt, Kelet-Európában. Két okból is. Az egyes nemzeti irodalmak fejlődésében ebben a régióban igen éles korszakhatárt jelent a 19. századi nemzeti mozgalmak előtti és utáni kor. Az előbbi egyik tipikus jelensége a több kultúrát és nyelvet gazdagító alkotók jelenléte, akiknek az egyes nemzeti irodalmakban történő elhelyezése sem zárhatja ki azt, hogy két- vagy háromnyelvű kultúra megteremtői és gyarapítói voltak, mint például Bél Mátyás.

A történeti szempontot azonban a nemzeti mozgalmak kibontakozása után sem mellőzhetjük. Igaz, ekkor az irodalom nagyon tudatos nemzeti-társadalmi szerepet kapott, ami talán egyszerűbbé teszi a nemzeti irodalmi határok megvonását. Ennek ellenére azonban ebben a fejlődési szakaszban is csak differenciáltan közelíthető meg a nemzeti irodalom jellege a nemzeti mozgalmak különböző fázisaiban. Ezt konkrétan néhány, a szlovák irodalom fejlődésére jellemző példán szeretném bemutatni.

Tudjuk, hogy a modern nemzeti irodalmaknál — mind az alkotó, mind a befogadó társadalom oldaláról tekintve — alapvető, sokszor kizárólagos kritérium a nyelv lett. Ezt a szempontot nem lehet alkalmazni például sem a régi szlovák irodalomra, sem pedig azokra a művekre, melyek a nemzeti mozgalom idején születtek. A szlovák irodalomnak a 18. század végétől két irodalmi nyelve volt: a nyugat-szlovák nyelvjárásra alapozó, úgynevezett bernołáki nyelv és a cseh nyelv. Az előbbin körülbelül 1850-ig, az utóbbin körülbelül az 1870-es évek közepéig írtak szépirodalmi műveket, tehát még azután is, hogy L'udovít Štúr 1843-ban lerakta a közép-szlovák nyelvjárásra épülő egységes irodalmi nyelv alapjait. A nem ezen a nyelven írt művek, melyek bár egy fonák, ellentmondásokkal terhes, de a szlovák kultúra egészét nézve törvényszerű fejlődés produktumai, vitathatatlanul a szlovák irodalom részét képezik s hatással voltak a modern szlovák irodalom kibontakozására.

Kérdésként lehetne fölvetni azt is, hogy valóban a nemzeti irodalmat gazdagítja-e az az irodalmi mű, amely egy nemzeti mozgalom kiélezett helyzetében sem a nemzeti nyelven íródott, mint például Ján Chalupkának, a szlovák drámaírási megteremtőjének 1841-ben németül megjelent regénye, a Bendegucz und Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint, melyben a szerző maró gúnnyal pellengérezi ki egyrészt a nemzetiségekkel türelmetlen magyar nemességet, másrészt a magyarkodó szlovák kurtanemest. Máiig sincs igazán eldöntve, hogy a magyarul is író Ján Chalupka kinek szánta ezt a korát oly szuggesztivitással ábrázoló művét, amelyet a kizárólag szlovákul olvasók csak 140 évvel a mű keletkezése után, egy 1984-ben kiadott szlovák fordítás alapján ismerhettek meg.

Második megjegyzésem Pomogáts Béla előadásához kapcsolódik. A szomszédos országokban élő magyar irodalmak helyére utalva felelevenítette az annak idején Darvas József által fölvetett s a hazai irodalmi és értelmiségi körökben méltán népszerűvé vált kettős kötődés elvét. Nemcsak hazai közvéleményünket foglalkoztatja, hogy a szomszédos országok magyar irodalma miképpen kötődik a magyar irodalom egészéhez, hanem más nemzeti irodalmak is figyelemmel kísérik a határaikon túl, nemzeti nyelvükön születő irodalmakat. Így például a szlovák irodalmi közvélemény figyelme a hatvanas évek elejétől fordult a szocialista országokban élő szlovákság, illetve irodalma felé. Ennek egyik legerősebb, viszonylag leggazdagabb hagyománnyal rendelkező ága a jugoszláviai, a vajdasági szlovák irodalom. Így nem véletlen, hogy a szlovák irodalmi körökben éppen ennek az irodalomnak a léte vetette fel a nemzetiségi

irodalom fogalmának, sajátos fejlődésének s hovatartozásának a problematikáját. E felvetésekből itt csak az egyik legújabbat és legérdekesebbet említeném, amely egy recenzióban jelent meg a Slovenské pohľ ady 1981. 5. számában A. Mat'ovčík irodalmár tollából. A szerző a kisebbségi szlovák irodalom hármaskötéséről, „három kontextusról” (trojkontextové postavenie) beszél, melyen belül ezt az irodalmat (1) egy sajátos jegyeket hordozó belső fejlődés jellemez, de (2) a szlovák nemzeti irodalom részét is képezi, s (3) nem szakítható ki a jugoszláviai kulturális élet egészéből sem.

A harmadik gondolat, amelyet szeretnék hangsúlyozni, azt a kérdéskört érinti, hogy maga az alkotó egyén miképpen ítéli meg viszonyát a nemzeti irodalomhoz. Így az objektív kritériumok mellett (nyelv, származás, közös hagyományok) a szubjektív elemek sem zárhatók ki a nemzeti irodalom tartalmi hordozóiból, sem a régebbi, sem a legújabb kori történetéből.

E kérdés realitását három, különböző korban s egymástól földrajzilag is és kultúrában is más-más régióban alkotó írókon keresztül mutatnám be. A szlovák és a cseh reneszánsz drámairodalom jeles alakjaként tartják számon a valószínűleg vallási meggyőződése miatt Morvaországba menekülni kényszerült Pavel Kyrmezert. Valamennyi művét itt alkotta, de hazájával s a szlovák kultúrával nem szakította meg kapcsolatát s egyik művére is „Kyrmezerus Pannonius”-ként írta rá a nevét, annak ellenére, hogy mind a hazai, mind az új környezetével állandó harcban állott. S ne higgyük, hogy ez a kérdés csak rég letűnt korok problémája volt. A 20. század első felének egyik elismert világirodalmi alakjának, Ramuznak — amint azt Magyar Miklós könyvéből (Ramuz világa, 1978) tudjuk — mint ismert svájci-francia írónak, milyen sokszor kellett kisebbségi komplexusként jelentkező belső szorongásait, tépelődéseit leküzdenie azért, hogy biztonságot érezzen a nagy francia irodalmon belül, s hogy minduntalan újra és újra föltesse a kérdést önmagának, hogy vajon a svájci francia kultúrához, vagy az őt nehezen s elég későn befogadó egyetemes francia kultúrához tartozik-e?

Napjainkban az új nemzeti irodalmak s új kétnyelvű kultúrák születése — amint ezt éppen az angolai portugál irodalmat bemutató előadásból is láthattuk — a nemzeti és egyetemes irodalmak kapcsolatában is új viszonylatokat és értékrendet teremt. Ezeket az új viszonylatokat maguk az alkotók is érzik s felfedik. Vajon miképpen határozható s jelölhető ki a modern kirgiz nemzeti irodalmat megteremtő s világirodalmi rangra emelő Dzsingiz Ajtmatov helye, aki oroszul maga újraalkotja műveit olyképpen, hogy ezáltal is gazdagítsa az orosz nyelvet és az orosz kultúrát? Ebben az irodalmi kétnyelvűségben maga az író nagyon tudatosan vonta meg önmaga számára is a két kultúra közötti határt, de a találkozási pontokat is, önmaga helyét, küldetését és felelősségét mindkét kultúra egyenrangú gyarapításáért.

DOBOSSY LÁSZLÓ

Az elhangzott rendkívül tartalmas és elgondolkodtató tanulságos előadások oly sok lényeges kérdést tisztáztak, hogy remélhetőleg még sokáig fogják foglalkoztatni azokat, akik vitautülésünkön részt vehettek. Így, rögtönözve, csupán egyetlen problémát kívánok néhány adalékkal közelebbről megvilágítani. Ez a Pomogáts Bélától fölvetett s előadása végén szellemes fordulattal újraértelmezett „kettős kötődés” koncepciója. Én ugyanis e kettős kötődést másként és másutt látom, mint e tétel gyakori hangoztatói, sőt még a Pomogáts javasolta korrekciót is vitathatónak vélem. Mindezt persze a nemzeti irodalmak mai fejlődési szakaszában, hiszen Kiss Gy. Csaba magvas bevezetőjéből nyilvánvaló, hogy amikor nemzet és irodalom viszonyát vizsgáljuk, soha nem szabad mellőznünk a történetiség elvét. Másrészt, épp ennek az elvnek megfelelően, a három további előadás középpontjába is annak vizsgálata került, hogy milyen a viszonya az államhatárokon túl, tehát más országokban jelenleg kibontakozó francia, portugál, magyar... irodalomnak az ugyanezen nyelveken alkotott egyetemes irodalom-

hoz. Vajon csak a rész és az egész kapcsolatáról van-e szó, vagy valami másról, valami többről is? E kérdésre keresek választ néhány példa fölvilantásával.

Ez év március 29-én (vagyis holnapután) a Francia Akadémia a „halhatatlanjai” sorába iktatja Léopold Sédar Senghor. E választás két okból is nevezetes: az első az, hogy e nagy múltú és nagy érdemű konzervatív testület ez alkalommal választ először taggá egy néger; a második ok pedig az, hogy e néger költő, író és politikus nem is francia állampolgár, hanem szenegáli, méghozzá a Szenegáli Köztársaságnak több mint húsz éven át volt elnöke. Ilyképp azonban — mondhatják egyesek — épp emiatt, vagyis politikai okból esett rá a választás. Alapos okom van rá, hogy ne értek egyet e föltevessel; sokan vannak ugyanis, (s ha nem szerénytelenség, magamat is közéjük sorolom), akik Senghor az egyik legjelentősebb, sőt bizonyos szempontból a legjelentősebb élő francia költőnek tekintik. Épp annak okán, hogy mérhetetlenül kitágította a francia nyelv és prozódia kifejező lehetőségeit: olyan ősi kultúra, tudatvilág, érzékenység szólal meg nyelvileg hihetetlenül gazdag és prozódiailag merőben új költeményeiben, amelyeket különféle ősi hangszerek: balafong, gorong, khalam, mbalakh, talm-batt... ütemeire komponál; e kultúra, legalábbis számunkra — a világ számára — eddig rejtve volt, néma volt. Ugyanakkor, természetesen szintén francia nyelven, kitűnő prózai művekben: esszékben és tanulmányokban Senghor határozta meg legpontosabban, más afrikai irodalmak — így az angolai — részére is iránymutatón a néger azonossági tudat, a „négritude” lényegét... Íme tehát a kettős kötődésnek egy feltűnően más, hitelesebb változata, mint az, amelyről mifelénk mostanában oly gyakran esik szó, s még attól is különböző, amelyet Pomogáts Béla a referátuma végén javasolt: Senghor, az élvonalbeli francia költő (mert hadd ismétljem, hogy az egyetemes francia költészet egyik legkiválóbbja ő) tudatosan kötődik a nyelvhez, amelyet kifejező eszközül használ, és a szokásvilághoz, a kultúrához, amelyet e nyelven megszólaltat. Persze mondani sem kell, hogy Szenegálban is, miként más francia nyelvű afrikai országban, se szeri, se száma olyan költőknek és prózairóknak, akik (még) nem emelkedtek föl Senghor mellé, az egyetemesség szintjére, akik a helyi irodalom érdemes és értékes művelői. Ezért is lett volna számunkra tanulságos megtudni Sebestyén Évától, hogy az angolai irodalom legjobbjainak, például Agostinho Netonak, milyen a helye és rangja az egyetemes portugál irodalom értékrendjében.

Ha most az említett Senghor-példából levont következtetést akár a Ferenczi László fölvezetett belgiumi problémakörre, akár a Pomogáts Bélától elmélyülten elemzett magyar viszonyokra alkalmazzuk, némiképp módosuló képet kaphatunk. Mindkét esetben ugyanis nyilvánvaló, hogy más egy-egy nyelvterület egyetemes irodalma és más az államhatárokon kívül vagy belül (fővárosi vagy vidéki központokban) kialakult irodalmi élet. A belgiumi francia irodalom, illetve általában szellemi élet helyzetéről magam is tájékozódhattam, amidőn az 1963—64. tanévben a liège-i egyetem vendége voltam: az ottani kollégák közléseiből, Ferenczi tapasztalatával egyetértően, de talán még nyersebben kimondva, azt a summázatot szűrtem le, hogy írók, költők, tudósok egyaránt Párizsra néznek; akiknek sikerül „beérkezniük” vagyis akiknek a műveit Párizsban elismerik, azok egyetemes francia írók, költők vagy tudósok (függetlenül attól, hogy hol élnek), akiknek pedig ez (még) nem sikerült, azok a belgiumi francia irodalom vagy tudomány megbecsült vagy megvetett munkálói. Ferenczi László nyilvánvalóan ugyanoly jól tudja, mint én, hogy az egyetemes francia irodalom olyan rangos „nagyjait”, mint — nagyon különböző kategóriákból idézve példákat — Henri Michaux-t, Georges Simenont, vagy akár a Senghor kapcsán már emlegetett Akadémia első nőtagját: Marguerite Yourcenart senki sem tekinti „belga” íróknak, csak azért, mert történetesen ott születtek és ott nevelkedtek... Hasonló bizonyító példák bőven kínálkoznak a svájci területéről is: C. F. Ramuz kétségkívül egyetemes francia író, a két háború közti kor egyik klasszikusa, jóllehet egész életművét a tájhzájára ihlette (amelyet nem is hagyott el); ugyanakkor más svájciak, akik pedig általános emberi témákról írtak (hadd ne mondjak neveket!) a „romand” irodalom körén belül maradtak... De mennyi példát mondhatnánk a német nyelvterületről is! A sok helyett most megint csak egyet említek: a Franz Kafkát. Ismeretes, hogy a hatvanas években fi-

gyelemkeltő kísérletek történtek, egy nagyszabású konferencia is összeült annak érdekében, hogy Kafkát német nyelvű cseh (vagy legalábbis prágai) írónak minősítsék. Ma már vitathatatlán, hogy Kafka az egyetemes német irodalom egyik modern klasszikusa, hasonlóképp — csak talán még hatékonyabban —, mint más prágaiak: Rilke, Werfel...

Et nunc venio ad fortissimum: Pomogáts Béla árnyalt érveléséből kitetszik, hogy nem ért és nem is érthet egyet a kettős kötődésnek azzal a jelszószerű hangoztatásával, amely — főként újabban — gyakran tűnik fel a határainkon túl kibontakozó magyar (nemzetiségi) irodalom fő jegyeként. Pomogáts olyan áthidaló változatot javasol, hogy a nemzetiségi irodalom egyfelől kötődik az egyetemes nemzeti irodalomhoz, másfelől annak az államnak az irodalmi intézményrendszeréhez, amely a szlovákiai, az erdélyi, a vajdasági magyar írók létét biztosítja. Világos, hogy itt másféle kettős kötődésről van szó, mint Senghorék esetében; itt az egyik kötődés nyelvi és irodalmi, a másik pedig társadalmi és gazdasági; e kettő pedig vajmi nehezen tekinthető egyenértékűnek. Nem egy példán szemléltethető, hogy a nemzetiségi íróknak az a jogos igényük (s az előbb említettek kivül — remélem — a magyarországi nemzetiségi íróké is!), hogy megismerje és elismerje, elfogadja és befogadja őket a nemzeti irodalom. A kínáló sok példa helyett megint csak egyre, de a legtekintélyesebbre hivatkozom. Az 1970-ben elhunyt Fábry Zoltán, akit a szlovákiai magyar írók és egyéb szellemi emberek méltán tekintenek mintaképüknek, a hozzám intézett levelek hosszú sorában visszatérően hangoztatta azt az aggályát és vágyát, hogy magyar íróként, ne pedig szlovákiai magyar íróként vegye őt tudomásul és méltassa munkásságát a magyar irodalmi köztudat és kritika; (körülbélül — s ezt én teszem hozzá — ahogy, más összefüggésben, Tamási Áront vagy újabban Sütő Andrást). Más szóval s talán nem is kellő, vagyis a mi tájainkon kötelező tapintatossággal fejezve ki mondanómat: amiként a szenegáli négerek vagy a belgiumi vallonok, Fábry Zoltán is érezte, hogy van valami lekcicsnylő abban, hogy valaki szenegáli vagy belgiumi francia, illetve szlovákiai vagy erdélyi vagy vajdasági magyar író (meg — miért ne? — magyarországi szlovák vagy román, vagy szerb-horvát író). Fábry okkal és joggal áhította, hogy az egyetemes magyar irodalomnak legyen elismert alkotója, ahogy Senghor sem csak szenegáli francia költő, s az említett belgák meg svájciak is a táj hazájukon túl a francia irodalom egészében éltek és alkottak. Egyébként is merő képtelenségnek tűnik, hogy ha egy nemzetiségi író (vagy más szellemi foglalkozású ember) átköltözik Magyarországra — vagy Magyarországról a szomszédos országok valamelyikébe — egy csapásra megszűnik nemzetiséginek lenni és nemzetivé válik.

Ideje lenne e kérdéseket elfogulatlanul s az összefüggések bonyolult hálózatát is figyelembe véve, tehát filológiai alaposággal megvizsgálnunk; ily módon talán közelebb juthatnánk lényegi dolgaink tisztázásához. A magam részéről azt tartom különlegesen fontosnak, hogy a hazai nemzetiségi irodalmak emelkedjenek fel arra a magaslatra, ahol — legalábbis néhány képviselőjük műveit — egyenrangú értéként méltathatja a szlovák, a román, a szerb-horvát irodalom.

Mivel hozzászólásomban bőven idéztem anekdotaszzerű példákat, hasonlóval kívánom befejezni is e fejtegetést. Krammer Jenő mesélte, hogy egy ízben, a bázeli egyetemen jeien lehetett egy német irodalomtörténeti órán; az előadó ékes, sőt elegáns német nyelven prelegált a romantika második korszakáról; az előadás befejeztével a diákok körülvették professzorukat s — mily nagy meglepetés! — érthetetlen schwyzerdütsch nyelvjárással csevegtek egymással. Vagyis: a szellem magaslatán keletkezett művekről emelkedetten, az egyetemes német kultúra nyelvén illett szólni, a maguk dolgairól pedig csak a tőlük értett helyi nyelven. Gondolom, e példa is szemléltetheti az úgynevezett kulturális dualizmust, amelyről az angolai irodalom kapcsán hallottunk megszívlelendő észrevételeket.

„A hűség törhetetlen”

FODOR ANDRÁS: SZÓ, ZENE, KÉP

Fodor András válogatott és új esszéiről nem lenne méltányos a *költő* és az *ember* számbavétele nélkül szólni. Hiszen ő egy farkastörvényeket még messze maga mögött nem hagyó világban, ifjú éveiben a haza- és az emberszeretetet, a barátságot, a népek testvérközösségének eszményét tette meg költészetének és gondolkodásának fő pilléreivül. S ha ebből a kezdetben csaknem kiscserkész-naivitásból és megszállottságból — a történelem „jóvoltából” meg ön-nőp elgáncsoltatásai, arca eszéi következtében — a naivitás el is maradt, ám megőrizte belőle a megszállottságot; az „azért is” nemes dacát; egyik ars poetica értékű versében megfogalmazott hitvallását; „Mégis *credo quia absurdum*, / a hűség törhetetlen.”

Törhetetlen hűségről tanúskodnak a Fodor-esszék is. *Arany János — a magyar nyelv teste-lelke* — árulkodik egyik írásának már a címe is. Hát még a benne foglaltak. „Érezzük-e úgy, ahogy itt bizonyítani szeretném: Az ő szemérmes leírásai mögött igazi líra rejtőzik. Bármihez nyúl, nem a naturát adja csupán, mindenkor a sorsként vállalt etnikum, a közösségi ihlet sugárik sorából.” Így érthetjük meg a kötetében felidézett *génuszok* megjelenítését, járjon akár *Janus nyomán Ferrarában*; mondjon köszönetet a négyszáz éve született Szenci Molnár Albertnek a zoltárookért; méltassa Orosz László könyve nyomán a *Magyar verstani eszmélkedés kezdeteit*; vizsgálja *A puszta télen* kimeríthetetlen mélységeiből fehozott költői kincseket. És újra Aranyt, a *Vásárban* sorait. „Valószínű, hogy a *Vásárban* semmiféle idegen nyelvre sem lehet méltóan lefordítani, de bénító veszteség akkor fenyeget bennünket, ha már saját gyermekünknek se tudjuk »lefordítani«, miért oly megindítóan szép ez az intonáció: »gyékényes, abroncsos alföldi szekér...«”.

Így értjük meg hűségfogadalmi verse, a *Hármas eskü* címzettjeinek, Kodálynak, Illyésnek és Fülep Lajosnak az esszéiben szerepeltetését. (A *Génuszok* című első fejezetben Fülep az egyik főszereplő!) S róla, a „szókráteszi mesterről” szólva fogalmazódik újra talán legtisztábban a Fodor András-i „szent rögeszme” hűségről, szeretetről. S a Németh Lászlót közelhozó nagyszerű rajzokban. Így jött létre a *Hármas eskü* után az esszében fogant negyedik, Németh László mellett: „Én ezt az embert, mondhat rá bárki bármit, soha, semmilyen körülmények között sem hagyom cserben.” Holott nem kritikátlanul látta az írot, csak *igaz módon*. Akkor is, mikor közös zenehallgatásokról ír, akkor is, mikor sajkodi látogatásairól. S akkor is, midőn így summáz: „Hirtelen választásaiban, még ha tévedett is — sohasem számíthatás, előítélet, mindig az egész embert, teljes értéket kereső izgatottság munkált. Éppen ezért kellett mintegy a bőrén veselnie sérülő érzékenysége örökös kockázatát is.” S ha *nem számító, nem fondor* előítéletektől Németh László nem is volt ment a harmincas években és a negyvenes évek elején, ez nem változtat Fodor megállapításának lényegén.

Ám ha arra kell válaszolnunk, hogy a *génuszok* között kit lát a szerző legmélyebben belülről, úgy nem lehet kétséges: *József Attilát*. Róla írt emlékezetes kismonográfiát. Róla szólva lesznek sorai fehérrizsásúak. Nem hivalkodás mondatja velem, de így igaz: gondolatban magam is végigjártam, gimnazistáknak tanítottam, s utóbb József Attila — Fodor által is méltó

tatott — *Válogatott levelezéséről* szólván írásba is adtam azt, amit az első *Bánat*-versről írt. Így véle egyetértésben mondhatom: József Attila pártba kerülésének ideje körüli érzelmeiről a legbensőbb vallomása e versében fogalmazódott meg. És Fodor sorai utólag is igazolnak, hogy nem tévedtem, mikor azt magyaráztam a diákoknak: a párttal később bekövetkezett meghasonlásának *eredendő* oka nem a külföldi és itthoni támadások okozta keserősége volt, hanem az első *Bánat*-ban foglalt önfestés valóságtartalma: „Szarvas voltam hajdanán, / farkas leszek, azt bánom...” Erről beszél az Erdélyi Helikonban 1930 októberében megjelent, de már Dsida Jenőnek június 16-án megküldött vers — Fodor idézte — alcíme is: „Arról, hogy belőlem, aki szarvas voltam, farkas leszek.” — S mindehhez Fodor András érzékeny elemzése, ilyen megfigyelésekkel: „„űnőszóra fülelek» — mondja, a magyar nyelv egyik legszebb hangalakját idézve, szinte az idegek alvás közben is tovább érzékelő, éber feszülését szuggerálva a három kezdő szótag magas-mély magánhangzós oda-vissza játékába.” És hasonlóan *belülről* éli meg József Attilát, írjon akár a költő ikonográfiájáról; akár Szabolcsi Miklós monográfiájának legutóbbi kötetéről; a *Válogatott levelezéséről*; Vágó Márta József Attila-könyvéről; a *Kirakják a fát* című versről; a költő képkötésének monumentalitásáról; avagy — szemtanúk emlékezése alapján — haláláról.

Meglepő talán a *Géniusok*-fejezetnek (akár az egész kötetnek) az elegyessége. József Attila, Németh László, Illyés Gyula, Erdélyi József, Kassák Lajos, hogy csak a legszembetűnőbbeket soroljam. De joggal mondja a front idején együtt elásott Cserépfalvy—József Attilára, meg a maga másolta Illyés-„kötetre” emlékezve: „Sem akkor, sem azóta nem értem, két vagy több választott eszmény miért ne férhetne meg békében a szívünkben, méltó feltámadásra várva?”

*

Nem csupán a kötet szerkezetét követendő szükséges külön megemlékezni a *Pályatársak* gyűjtőcímet viselő írásokról. Fodor hangja itt megváltozik. Egy-egy szubjektivebb vallomást, nekrológot nem számítva, itt (és a kötet egy távolabbi helyén, filmekről szólván) nem esszét, hanem bírálatokat, tanulmányokat ad közre. S ekként képes hozzá igen közelállókrol is tárgyyszerűen szólni. Sőt, bírálói minőségében csakis erre képes. S ez, a mellébeszélő „kritika” szomorú jelenkorában nem csekély érdem. Távol állnak ugyanakkor ezek az írások a Nyugat-nemzedékek nem egy nagyszerű képviselője által gyakorolt impresszionista kritikától is. Azt a tárgyi kritikai irányzatot folytatják, amely (most csak az utóbbi jó egy évszázad költőbírálóira utalva) Arany, majd Babits tanulmányait jellemzi. Ez persze nem jelent minőségi azonosságot, még kevésbé manírt. Ám Fodor András e fejezetekben kétségtelenül *értekező prózát* ír. Amelynek mindenik metszetét az *anyag* tölti ki. Érzelmeinkre is tárgyyszerűségével hat. Semmi fölösleges szó, semmi fedezet nélküli pátoz. Nem kinyilatkoztat, hanem elemez. Szimpátiái is bírálatainak tárgyyszerűségében érhetőek tetten.

A hozzá minden bizonnyal legközelebb álló kortárs költő, egykori kaposvári tanára, Takáts Gyula is — ha mégoly előkelő helyen is, de — irodalomtörténeti vetületbe kerül. Takáts „sietős korszakunkban az Arany János-i tempós nyugalom ritmusával mondja: »Nem siettem s mindent láttam / nyitott szemmel az országban, / gyalog, mert ha másképp tettem, / jég volt már a szívességben.«” Majd egy ragyogó verselemezés Takáts Gyula *Mézöntőjéről* bizonyítja újra a Fodor-féle tárgyi megközelítés igazát.

Ha másik megközelítése vallomásosabb is, egy nemzedék helyzetfelismerése lehetett az, amit az ötvenes évek Vas Istvánjáról, annak emberségéről följegyzett. „Meggyőzött például arról, hogy a fordulat éve redőnyével árnyékba taszított tegnapi líránk — amelynek ő Babits, Illyés, József Attilán át, Radnóti, Weöres, Jékely, Takáts Gyula, Rónay, Hajnal Anna közt részese lehetett — továbbra is érvényes maradt, jogfolytonossága nem szakadt meg, sőt, a folyamatba akkor is beletartozunk, ha csak az íróasztalfióknak írjuk mondandóinkat.” S ez igen lényeges. Fodor ugyanis ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelynek tagjai — személyes érintkezésben — már nem kapcsolódhattak sem Babits *Nyugat*jához, sem József Attilá-

hoz, ám mégis örökösei lettek irodalmunk közelmúltja nagy áramainak; nem utolsósorban olyan közvetítők révén, mint Illyés, Weöres vagy Vas István.

Persze a nagy örökség nem hullott az ölükbe. Keményen meg kellett küzdeniük érte. Kihagyással is, az előttük járó legnagyobbak eredményeinek magukba építésével is. (Belegondolni is tanulságos, minő buktatók teríthették volna földre például Fodort, ha egy — esszében megörökített — derék tanára nem adja kezébe — rossz kamaszversei olvastán — még az országomlás előtt József Attilát.) S amit végképp csakis ők szerezhetek meg maguknak: azt a műveltséget, amely versenyképessé tehetné őket a Nyugat harmadik vagy negyedik nemzedékével. Ez pedig talán a leglényegesebb a Fodor-esszék és akár az egész Fodor-jelenség megértéséhez. Ő ugyanis még azok közé tartozik, akik élvezhették a régi Eötvös-kollégium áldásait (alig is van olyan írása, amelyben nem idézné ezt a korszakot); az ő esetében a nyelvtanulás még nem valami külön erény volt, hanem a tanulmányaihoz, no és persze költői-fordítói-irodalmár ambícióihoz szükséges belépőjegy; az olvasás, zeneismeret, képzőművészeti vonzalom, színház- és filmkultúra, vagyis a befogadás, számára teljesen egyenértékű tevékenység az írással, sőt, az előzők feltételei az utóbbinak. Magyarán: az ő nemzedéke volt az utolsó olyan, amelynek soraiban tilos volt műveletlennek lenni. A napjainkig meglévő (és sajnos újraképződő) műveltségbeli szakadék utánuk és részben mellettük keletkezett.

Ha mindezt nem vesszük számításba, esszéi, tanulmányai, genezisüket nézve érthetetlenek. Mert műveltségének és rátermettségének együttes hozzáadéka igen összetett látásmódja. Elemzi például Csanádi Imre költészetét szociológiai megközelítésből, az életrajz kulisszái szerint; a forma megannyi jegyét követve, a természeti hangok utánzásától a hozzá közelálló kortársak eszközeivel történő összehasonlításokig; vizsgálja mély kapcsolatát a magyar múlttal és a jelennel; és nem marad el a lélektani indítékok számbavétele sem. S összeáll mindezek, és kivételes kritikusai beleélőkészsége révén egy költő képe. Hasonlóan érvényesül tudósi tárgy-szerűsége (talán az utolsóok egyike, akire még ráillik a poeta doctus minősítés), és költői empátiája — például — Kormos István verse, a *Ház Normandiában* bemutatásakor, amely alighanem Fodor András legszebb verselemzése. Számba veszi a helyszínt, a vers színeit, rímképleteit, metrikáját, majd ezeket szervesen a további vizsgálatba építve egyre mélyebbre hatol a mű szövedékébe, feltárja a rejtett szerelmi motívumot, s az érzékeny elemzés csúcsaként a költemény képzeteiből, érzélemlámpájából kibontakoztatja a Trisztán-legendát, úgy, amint az a Wagner-opera második felvonásával megféleltethető.

Elemzése nemcsak egy-egy mű eleven szerkezetét feltárandó, hanem egy alkotói pályaszakaszt vagy teljes életművet követve is, nem ritkán detektívregény-izgalmasságúak. Így például a Kalász Márton költészetét bemutató kettős tanulmányban. Ezt az izgalmat irodalomtörténeti látásmódjának, analízáló hajlamának, és tárgyyszerű, mindig méltányosságra törekvő bíráló készségének az együttese okozza.

*

Az eddig látottak jellemzik műfordítói tevékenységét csakúgy, mint idegen költőkről írott tanulmányait. Puskin *Ruszlán és Ludmillája*, Chaucher, Burns, Shelley, Nyekraszov jelentették a kezdeteket, majd Keats, Rilke, Ivan Bunyin, Zabolockij és Dylan Thomas műveivel folytatta a sort. Vallomása szerint a legutóbbi és Nyekraszov jelentette számára a legtöbb fordítói gondot (és sejtethetően nem kevesebb örömet).

Műfordításokról, idegen költőkről szóló írásai azért is élvezetesekek, mert — hasonlóan más tárgyú esszéihez, tanulmányaihoz — ezekben is mestere az idézetek megválogatásának. Bennük itt-ott felfedezhetünk több-kevesebb rokon vonást saját költészetével is. Mint Nyikolaj Zabolockijról szóló szép tanulmányának e citátumában is: „ha koporsójuk szikrázó jegében / dermedeznek a gyönyörű folyók, ... // a hideg kékes kristállyá fagyott, / s izzó abroncs övezi a napot.” (*Észak* — Rab Zsuzsa fordítása.) — Persze nem tudhatni, hogy ezeknek némi Fodor-képekkel való rokonsága mennyire tudható be Zabolockij esetleges hatásának, s mennyire Fodor oroszföldi utazásainak. Mindenesetre az utóbbi hatás a bizonyos... Jesze-

nyin-esszéjének varázsa pedig, a fordítások költői-filológiai érdekességeivel együtt, valósággal étvágyat keltenek a költő olvasásához. S az a hozzáértés, kritikusai alázat is ezt eredményezi, amellyel Rába György műfordítás-kötetéhez, az *Idegen ünnepek*hez nyúl. Nem is szólva talán legszebb műfordításkötet-értékeléséről, Orbán Ottó *Aranygyapjújának* bemutatásáról, amelyben a fordító további útját is szuggerálni igyekszik.

A külföld líráját bemutató írásoknak külön hozadéka is van. Hogy lelkesedik nem egy nyugat-európai, vagy orosz lírikusért, az még természetes. Hiszen ezeknek az irodalmaknak a fordításához és befogadásához ott van fedezetül a magyar hagyomány. Ám Kelet-Közép-Európa költészetének nincsenek idehaza mély gyökerű fordítói hagyományai. Ezért is örülhetünk olyan testvérhangok megismertetésének, mint Tadeusz Rózewiczé, vagy a bolgár Nino Nikolové, aki pusztai ménhez hasonlította a magyar lírát...

*

A kötetben jogos a külön fejezetcím, ám mégsem lennének igazságosak Fodor Andrásához, ha csak könyve egy részét tekintve méltatnánk mindazt, amit *A szülőföld igézete* munkásságában kifejez. Igaz, az azonos című esszében szól legközvetlenebbül (és igen szépen) erről. A Balaton, jelesen Fonyód és a Badacsony-vidék valós szépsége éppúgy feltárulkozik benne, mint a somogyi szegénységben élt fiút a közelség ellenére attól egykor elválasztó messzeség. S elhisszük e távolság legyőzetésének — oly megrendítően megvallott — jelképes etikai üzenetét: a szépségért, az emberségért, az igazságtevő hősiesség jussáért folytatott harc igazát. Ám Fodor Andrásnak alig van írása, amelyben a fölnevelő szűkebb pátria vagy annak szomszédsága valamiképpen elő ne kerülne. Tüskés Tibor ugyan pécsi, de hát — hogy azt ne mondjuk: mint hajdan Homéroszért a hét város — négy megye is vetélkedhet érte. No és az is kiderül Tüskés nagykanizsai köszöntéséből, hogy Tolna, Baranya, Somogy és Zala a dunántúli műveltségben amúgy is összetartozik, sőt, jószerivel ezek képviselik a dunántúli kultúrát. (Jó, ha ezek után ki nem tiltják Fodort a többi dunántúli megyék.) Somogyország persze egy kicsit még így is a világ közepe. Forbáth Imre például már kisgyermekként elszármazott onnan a Felvidékre, de csak visszavárta Nikla és Marcali. S ha közben meg nem hal... Szóval bármilyen szép ez a lokálpatrióta érzés, nehezen tudok magamba fojtani egy kis blaszfémiát. Hiszen Fodort olvasva azt látjuk, hogy — talán az Ūristen kivételével — mindenki vagy somogyi, vagy a szomszédos megyék valamelyikéből való, vagy legalábbis — szerencsére — különbözik a dunántúli fajtától. (A „szerencsére” már nem az én kötőzkodésem, Fodor mondja így, az emberfajtákra is érvényes varietas delectatra célozva, abban a szép esszében, amelyet a békéscsabai festőről, Lipták Pálról írt sok szeretettel. S gondolom, ez is jelzi, hogy a Somogy-központúságot illető ágálásaim részben korlátozott érvényűek, részben szándékoltan komolytalanok.)

A szülőföld (és persze a haza) igézete hatja át legtöbb képzőművészeti és filmkritikáját. Az előbbieket méltatására az egy Egry Józsefet, meg a fotóművész Molnár Editet bemutató kiváló esszéket leszámítva, végképp nem lehetek illetékes. De hiszek Fodor Andrásnak, már csak azért is, mert nem éppen sikkes mesterekről ír, hanem olyanokról, akiket talán csak a szűkebb szakma és egy-egy kisebb közösség jegyez. A róluk szóló írások így nemigen növelik sznob társadalmi közegünkben az evvel nyilvánvalóan mit se törődő szerző ázsióját. Ám azt mindenképpen ideírnám, hogy láttatja a költő Molnár Edit fotómodelljeit: „Nézzük egymás mellett Kassák kőszobor homlokát, Füst Milán őtestamentumian busa fejét, Illyés robotstus íves koponyáját, Nagy László szikár gyengédségét, Richter vagy Kocsis Zoltán eksztatikus elrévülése mellett Fischer Annie párducerejű lendületét, a mezősegi tájon maga elé meredő Sütő András magányát, az ifjúkori Bartók-kép előtt Kodály Zoltán kimódolatlan, ezüst főhajtságát... a tettenérés mind, mind hiteles.” Aki pedig így lát és láttat, annak hitelesek a filmről írott szavai, kivéve, amit Pasolini rovására mond, de hát ott előrebocsátja a tévedés jogát. Arra azonban nagyon kíváncsi lennék, hogyan látja a későbbi Jancsót és Hernádit együtt,

meg az utóbbit külön. (Már csak azért is, mert Hernádiról igen érdekes kettős tanulmányt ad közre, de akár Jancsót, őt sem követi a közelmúltig vagy a máig.)

*

A jó hatodfélszáz lapos kötetet zenei tárgyú esszék, tanulmányok zárják. A zenéért rajongás (és szakmai hozzá nem értés) önfeledtségével olvastam minden idevágó írását. Verseinek ismerői számára köztudott, hogy a *költőnek* mit jelent a zene. Ismeretes Bartók- és Sztravinsky-könyve is. Mindenesetre tanulságos volt a *Hármaseskü* Kodályának a magyar költészettel való kapcsolatáról szóló tanulmányt olvasni. Márcsak azért is, mert nélküle soha nem gondolhattam volna arra, hogy Berzsenyi második, *A magyarokhoz* írott ódájának megzenésítésével a komponistának politikai célja volt. Márpedig Fodortól megtudjuk, hogy a „Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat” sorokkal Kodály „figyelmezteti egész népét a közelgő háborús világhatalom elleni szellemi küzdelemre.” S ha arra gondolok, hogy Kodály e művét 1936. április 25-én mutatták be, s két év múlva Babits az első zsidótörvény tervezete és mindenfajta fasizálási törekvés ellen *A tömeg és a nemzet* című cikkében hasonló szellemben fog tiltakozni, úgy azt látom, hogy a fasizmus elleni magyar szellemi ellenállás — legjobbjaink között — jóval hamarabb szerveződött, mint hogy szervezni kezdték...

Ugyancsak tanulságosak a Bartókról szóló esszék, kivált a *Bartók szép hídja* és László Ferenc Bartók-könyvéről szóló írása, amelyek ugyanazt a nemzettudat kérdéseitől elválaszthatatlan közép-európai összetartozás-tudatot hirdetik, amely a torinói Kossuth, Jászi Oszkár és — íme — Bartók után immár aligha lehet kétséges a hazáért és a Duna-völgyért felelősséget érző emberek számára.

Hálás vagyok Fodor Andrásnak a *Találkozás a népzenevel* című vallomásáért. Azért is, mert megmutatta: a passzionátus zenebarátnak is mennyi ismeretre van szüksége, hogy belülről érzékelje azt a matériát, amelyért rajong. És külön azért is, mert akárhányszor hallottam is a *Lovamat kötöttem...* kezdetű dalt, nélküle sohasem tűnt volna föl talán e rím gyönyörűsége: „Lovamat eloldom, amikor a hold kel, / de tőled violám csak a halál old el.” S így az ő érdeme az is, hogy hozzátehetem: hasonlóan gyönyörű az „oldom” „old el” lágy egymásraját-szása.

*

Nem vehetem sorra mindenik zenei írását. A többi se. Nemcsak vaskos könyvet adott közre Fodor András, hanem olyat, amelynek mélységei nehezen mérhetőek. Amelyet olvasva ritkán fecseg a felszín és sosem hallgat a mély. Mondhatom ezt azért is, mert az első Fodor-esszé az én számomra nem nyomtatott szöveg volt, hanem olyan, amit tőle hallhattam. A kötetben is olvasható: *Pilinszky Jánosról — szerzői estjén*. Nem tudom, milyen annak számára, aki csak betűből ismeri. Számomra ez már örökre úgy marad, ahogy akkor hallottam. Ahogy vitt — az estet ellenzők rosszakaratával szemben — költőtársáért. Szikráztak a mondatai. Legtöbb most kinyomtatott írását is bajvívásnak tartom. Haza- és emberszeretetet, barátság, népek testvérközössége, mint gondolkodásának fő pillérei — írtam az elején. És láthattuk: mindez mennyire áthatja irodalomszeretetét, művészetrajongását. Etikának, esztétikának lehet hogy mindez fölülte anakronisztikus. Mégis, tudom, sokan vagyunk, akik őszintén becsülnék érte. (*Magvető.*)

MELCZER TIBOR

Az irgalmas értelem szavai

BESZÉLGETÉSEK PILINSZKY JÁNOSSEL

Pilinszky írói pályájának utolsó másfél évtizedét végigkísérik az interjúk. Legyünk pontosak: az utószó állításával ellentétben nem akkor születtek ezek a beszélgetések, „amikor lírája kiapadni látszott, s egy évtizede elkezdett kisesszéi is egyre ritkábban jelentek meg”, hiszen a költő haláláig, 1981-ig a beszélgetésekkel párhuzamosan versei is napvilágot láttak — maga mondja: „a legkevesebbet 1964 és 1970 közt írtam”; s 1972-ben a *Szálkák*, 1974-ben a *Végkifejlet*, 1976-ban a *Kráter* című kötete jelent meg —, és Pilinszkyben a publicista, az esszéíró sem hallgatott el. Vagyis az interjú a költő számára nem pótszer, nem a költészetet, az esszéírást helyettesítő műfaj, hanem azokhoz szorosan kapcsolódó, azokkal egységet alkotó, azokat kiegészítő, kommentáló írói megnyilatkozás. (Persze nem minden Pilinszky-interjú egyformán súlyos, a kötetben néhány rögtönzés is található, például az *Egy színházi este* című.) Egyébként is ezeket a beszélgetéseket sosem Pilinszky kezdeményezte, őt keresték meg a riporterek, a lapok, a folyóiratok, a rádió munkatársai. Ha évtizedekkel korábban teszi valaki a mikrofont a költő asztalára, minden bizonnyal éppúgy nem háritotta volna el a beszélgetést, mint ahogy készséggel fogadta beszélgetőtársait élete utolsó másfél évtizedében. Itt is érdemes kiemelni az irodalomtörténeti tény: Pilinszkyvel az első beszélgetések külföldön készültek: Cs. Szabó László mikrofonja elé Londonban, 1967-ben ült a költő; Hornyik Miklós levélinterjúját a Híd közölte 1968-ban. A költővel az első hazai interjúk és rádióbeszélgetések csak ezek után, mintegy ezek ösztönző-bátorító hatására a következő évben, 1969-ben születnek meg.

Milyenek ezek a beszélgetések?

Pilinszky válaszai nem anekdotikusak, a kérdésre nem történettel felel, nem „mesél”. Nem háritja el a „borzasztóan nehéz” kérdéseket sem, bár tudja, hogy „teljes” válasz nem mindig adható. Nem „nyilatkozik”, nem mások helyett, nem intézmények, nem a hatalom megbízottjaként szól, „csak” a maga nevében beszél, ezért lehet mindig őszinte és személyes. Ha megszólal, nem szerepet játszik, nem szépít, tudatosan nem táplál legendát. Az interjú ma sok esetben a magyarázkodás, a mellébeszélés műfaja; Pilinszky minden szava hiteles, ezért olyan szuggesztív. Az ő számára a beszélgetés a személyes megnyilatkozás alkalmá, az őszinteség lehetősége. Nem mond mást mint verseiben, a beszélgető Pilinszky sem oldottabb, mint a költő, a műveiben megszólaló, de annál személyesebb, közvetlenebb, spontánabb, „formátlanabb”, „alaktalanabb”, föltárulkozóbb. Nem „stílusban” beszél, mindenféle irodalmiasság idegen tőle; ahogy költőként nem a stílusra, a stílári megformáltságra ügyel, itt is mindig a kifejezendő gondolat az igazán fontos a számára. A beszélgető, a lámpalázzal küzdő Pilinszkyt Cs. Szabó László figyelte meg először és jellemezte találóan: A beszélgetés segítette föltárni „lényeg legismeretlenebb részét”, a költőt... „Áldás volt a szorongás, fokról fokra behajtott a kellő szavakért tusakodó elemzés mély vízébe... Szavaiból süttött az irgalmas értelem, ami több, mint a fürge eszeség vagy leltározó műveltség.” Pontosan egybevág ezzel, amit a költő egy alkalommal maga mondott: „riportkérdésekre spontánul illik felelni. De a spontán válasz nem föltétlenül hiteles, ha mégoly árulkodó is.” Pilinszky válaszai árulkodók is, hitelesek is...

A beszélgetések képet adnak gondolkodási mechanizmusáról. A szöveg olvasása közben is látni tűnődő arcát, töprengését, követni lehet gondolatainak keletkezését, kibontakozását, megismerhetjük eszméinek érlelődését, érzéseinek tisztázását. — Mi jellemzi ihletének „természetét”? Melyek gondolkodásmódjának fő vonásai?

Stilusát általában kopár, disztelen stilusnak írják le kritikusai, s maga is szegényes szókincsét, nyelvi puritánságát hangsúlyozza. Éppen ezért meglepő, hogy a beszélgetések szövege mennyire át meg át van szöve költői stiluszeszközökkel, metaforákkal. A „borzasztóan nehéz” kérdésekre bonyolult fejtegetés, gondolati elemzés, elvont töprengés helyett a legszívesebben és a leggyakrabban metaforával válaszol. „Miért irsz olyan keveset?” — kérdi tőle Cs. Szabó László. Pilinszky válasza: „Nem az a fontos, hogy a madár hányszor csap a szárnyával, hanem hogy íveljen.” — Milyennek kell a mai költőnek lenni? — hangzik a kérdés egy másik interjúban. — „És semmiképpen se lehet intellektüel; miként a költészet se park, hanem fa” — zárja le a gondolatsort. Amikor olvasmányairól faggatják, így jellemzi egyik legkedvesebb szerzőjét, egyik legfontosabb élményét: „Homérosz: hangvilla. Ha kimond egy hasonlatot, az mindvégig szól a műben... Homérosz: tenger. Hasonlatai rejtélyes módon mindenütt, még a művön túl is hullámszanak.”

Kedveli a tömör, aforisztikus fogalmazást, a szélsőséges gondolatok ütköztetését, a lát-szólagos fogalmi ellentéteket, a nyelvi paradoxonokat. Esményeitől, Simone Weil-től, Rilke-től is ilyeneket idéz szívesen, és saját gondolatait is kedvvel fogalmazza meg paradoxonokban. Ilyen esetben mindig a meghökkentés, egy rejtett igazság kimondása a célja, s nagy hiba lenne ezeket a mondatokat szó szerint értelmezni, mert ezáltal csak Pilinszky gondolataitól idegen, helytelen következtetésekre jutnánk. Vagyis e mondatok nem a szavak nyelvi értékének matematikai összegével azonosak, hanem a mögöttes tartalomra, sejtett, nyelvi nehezen megfogalmazható gondolati fölismerésekre utalnak. Az egyik ilyen félreértett gondolata: Assisi Szent Ferenc óta nincs hiteles keresztény művészet... Amikor Cs. Szabó László megemlíti a barokk spanyol költőket, a németeket, a franciákat, az angolokat, Keresztes Szent János nevét, a következő mondatban Pilinszky már belátja: „Keresztes Szent János! Hogyne, hogyne.” S amikor Cs. Szabó tovább bombázza a nevekkel — „Szóval mégsem Assisi Szent Ferenc az utolsó keresztény költő” —, visszavonja, illetve megmagyarázza előző állítását: „Hát akkor mégsem. Ezt csak annak jelzésére mondtam, hogy milyen ritka.” Ugyanilyen beírással, toleranciával, rugalmas értelmezéssel kell fogadnunk más paradox gondolatait. Íme, néhány ezek közül: „a keresztények számára Isten egy kivégzett bűnöző” (nyilván Jézus Krisztus kereszthalálára gondol); „Az lehet mondani, mennél kétértelműbb, annál kevésbé az...” (*Élőképek* című színdarabjának egyik jelenetére céloz); „A tragikus derű vonz, a görögöké, ahová eljutni szeretnék” (ezzel utasítja el a kategorizáló pesszimista vagy optimista jelzőt); s amikor a riporter vonzalmairól, eszményeiről faggatja („név szerint kiket érez közel magához a kortársak vagy a klasszikusok közül?”), így válaszol: „Nagyon sokat, és ugyanakkor — ez ne legyen szerénységtelenség — senkit.”

Vannak gondolkodásában ellentmondások? Igen, vannak. Találni költői gyakorlata és az interjúban megfogalmazott gondolatok között alkalmanként ellentétet? Igen, találni. (A költői jelenlétről szóló interjúban még a beszélgetés keretén belül is.) A különféle helyekről összeollózott idézetekkel akár még az alapelveivel ellentétes nézeteket is bizonyítani lehet. De gondolkodásmódjára nem ez a jellemző: nem a rögtönzés, a pillanatnyiség, a gondolati frivolitás. Inkább a néhány fontosnak vélt gondolati alaptétel megisméltése, sulykolása. Az ismétlődő, naiv, ámuldozó kérdésekre („hivő ember?”, „katolikus költő?”, „miért írt korábban keveset?”, „miért ír ma sokat?”) következetesen, csaknem mániákusan, gyakran még a megfogalmazáson se változtatva ismétli meg válaszait. Miért is cifrázná? Az egyszer már megtalált pontos megfogalmazás helyett nem keres másikat, nem akar „érdekes” lenni. Újra és újra föl-bukkanó gondolatai legföljebb tartalomban gazdagodnak, árnyaltabbá, sokszínűbbé válnak. A beszélgetésekben előforduló ismétlések egyébként fölhívják a figyelmet, hogy költészetének, költői eszköztárának is egyik meghatározó eleme az ismétlés: a metaforák, a szóképek, az alakzatok, a szókapcsolatok, a tárgyi elemek újbóli és újbóli versbeszövése. Az első Cs. Szabó-interjú az *Apokrif* elmondásával kezdődik. (A költemény 1954-ben keletkezett.) Az 1978-as televíziós portréfilm az *Aranykori töredék* előadásával ér véget. (A verset 1949-ben írta.) A két költemény születését öt év választja el. Ám mindkét vers meghatározó motívuma a

csend, alapmetaforája a „kutyao!l”. Az *Aranykori töredék*ben olvassuk: „a világvégi üres kutyao!lban / aranykori és ugyanaz a nyár!” Az *Apokrif* negyedik sora így hangzik: „s megint külön a kutyao!lak csöndje”. A két költemény, a megismételt metafora, a „többi néma csönd”-motívum minden szándékolttság nélkül nagyszerű keretbe foglalja a beszélgetéseket, és Pilinszky kedvelt gondolatát hangsúlyozza: csöndből születik a szó; a megszületett szó a csöndbe foszlik szét...

Melyek Pilinszkynek az interjúkból kiolvasható főbb eszméi? Miről van szó a beszélgetésekben? Az interjúkból néhány személyes mozzanatra, életrajzi tényre is következtethetünk (például a háborúval történt találkozására, olvasmányaira, külföldi utazásaira, depressziójára, bűntudatára stb.), de az igazán fontos nem ez bennük. Az életrajzi és irodalomtörténeti értékű információknál lényegesebbnek látszanak azok a következtetések, amelyek a költő eszmerendszerére vonatkoznak. Költői világképének alapszavai: a remény, a gyermekség, az ünnep, az alázat, a vállalás, a halál... Emberképe: az ember drámai, ellentmondásos lény. A maga költőszerepét roppant alázattal fogja föl, fogadja el; eszménye a dosztojevszkiji magatartás: „magunkra venni a világ képtelenségének súlyát, mintegy beöltözve a lét és tulajdon ellentmondásaink terhébe”. Az interjúkban olvashatunk részletesen magyarságtudatáról, a népköltészethez való viszonyáról, az optimizmus és a pesszimizmus kérdésében elfoglalt nézeteiről, innét értesülünk a zenével, az irodalommal, a színházzal való találkozásáról, itt vall saját darabjairól. Legnagyobb élményei: Homérosz, Bach, Mozart, Dosztojevszkij, valamint a találkozás Simone Weil „heroikus alámerülésével”, eszmesugárzásával. Pilinszky ars poeticaja költészetéből és esszéiből is kihüvelyezhető, a beszélgetésrészletekből viszont művészet-felfogásának valóságos antológiáját állíthatjuk össze. Esztétikájának kulcsszava a csönd. Eszménye az a művészet, amely az első ember tekintetével néz a világra, az „ádámizmus”: „Az irodalom ugyanis nem leírás, még csak nem is kifejezés, hanem a dolgok megszólítása.” Másutt így beszél: „a művészet legfőbb tárgya a tragikum”. Pilinszky a szakrális, a metafizikus művészetben hisz: „a művészet transzcendentális jellegű” — mondja, a költészet, az igazi dráma a liturgiával rokon, az az igazi művészet, aminek van „igazi metafizikus tartalma”, a művészet a teremtés része, vagyis minden igazi művészet szakrális jellegű.

Az eddigi Pilinszky-irodalomból — beleértve a róla szóló egyetlen kismonográfiát is — nem hiányoznak a félreértések, a belemagyarázások, a gondolati-élményi ráhangoltság hiányából fakadó tévedések; költészetének, világképének értelmezése körül — ezt igazolja számos beszélgetőtársának kérdése is — elég sok a félrehallás, a melléfogás, a fogalomzavar. Most itt van kezünkben a legautentikusabb forrás, a költői világkép megismerésének egyik lehetséges — alighanem legfontosabb — kulcsa: a költői önmeghatározás, a személyes definíció *műfaja*, a *Szög és olaj* kötet ikerdarabja, a költővel készített beszélgetések gyűjteménye. Az interjúk ismeretében a költőről alkotott kép több ponton módosításra, árnyalásra szorul.

Költészetét eddig jobbára homogén és statikus lírának láttuk. Az interjúk rávilágítanak, hogy lírájának útja, iránya, folyamata van, költészetét az elmozdulások, a változások, a módosulások jellemzik. A változást, amely nemcsak a termékeny és apályos korszakok egymást követő mozgásából áll, maga is érzékeli: „Azt is mondhatom: régi verseimet jobb kézzel írtam, most már csak bal kézzel írok” — fogalmazza meg igényét metaforikusan. A korábbi és a későbbi versek közti különbségre többször visszatér: „Az az érzésem, hogy ifjúkori verseim teljesen individuálisak, később tudtam meg, hogy mi a történelem, és ezután is következett egy újabb szakasz...” — mondja 1971-ben Tóth Évának. Az 1978-as portréfilmben így fogalmaz: „Az előző verseimben a figyelmem teljesen *direkt* volt... Most a mellékszövekre figyelek, és majdhogynem a fő hangszót elnyomom, hogy halljam a mellékszöveket...” Ennek a váltásnak részletes elemzését, a folyamat belső vagy külső indítékait a jövővő kritikának kell föltárnia.

Hasonlóképpen alaposabb elemzést, árnyalást kíván nyelvi puritánsága, verseinek csupaszsága, stiláris szegénysége. Itt Pilinszky megnyilatkozásai maguk keltették a homályt, a félreértést. A költő szavai által táplált legendát eszköztelenségéről ugyanis a versek, a vizsgálható anyag cáfolni látszik. „Úgy éreztem, hogy azon költők közé tartozom, akik rendkívül

szegényes eszközökkel születtek, rendkívül szegényes eszközökkel rendelkeznek, de égető szükségük van a saját eszközeikre” — mondja egyhelyütt, s művészi párhuzamként a bizánci festészet eszköztelenségére, az ikonok merevségére hivatkozik. Ám ahogy az ikonok merevsége csak látszólagos, ahogy az ikonok mozdulatlansága mögött feszült intenzitás hullámszik, azonképpen Pilinszky verseinek puritánsága is látszólagos, és verseinek eszköztelensége nagy belső feszültséget takar. Metaforakincsének eredetiségéről, gazdagságáról már beszéltünk. Hasonlóképpen részletes vizsgálat alá kell vonni egész költői nyelvét, stíluszeszközeit, hogy helyes megvilágításba kerüljön nyelvi formavilága, hangsúlyozott dísztelensége, állítólagos szűkszavúsága, stíláriis egyszerűsége.

Az interjúban a leggyakrabban visszatérő kérdés a költő hitét, a költészet és a hit viszonyát érinti. Mintha a legtöbb kérdezőben valamiféle csodálkozás élne a kettő kapcsolatáról, összeegyeztethetőségéről. A kérdésre Pilinszky alig érzékelhető különbséggel mindig ugyanúgy és ugyanazt válaszolja: „nem vagyok keresztény költő, de szeretnék az lenni...”, „én hívő vagyok, nem minden probléma nélkül”, „ha megkérdezik, és egy szóval kell válaszolni, hogy hiszek-e, azt mondom, hogy hiszek” — három mondat három különböző interjúból. Keresztény hite szervesen beépült költészetébe. Hite nem szóvirág, nem karácsonyfadísz, nem kegyesség és jámborság. Hite nem egyházon kívüli magánvallás és nem pusztá kultúrkatolicizmus. Hite egyénien és drámaian megélt, „egy személyes dráma gyümölcse”. Nem felhőtlen, nem derűs; ellentmondásokkal, tragikus elemekkel átszőtt, reménykedő hit. Dialektikája keresztény dialektika: kereszt és üdvösség, bűn és megbocsátás, menny és pokol ellentétét foglalja magába. De ami a pólusok közül nála hangsúlyosabb, a meghatározóbb: a szenvedélmény, a mások tetteért érzett felelősség, a büntudat átvállalása, a keresztény tragikum, a „túl a reményen, de a végső kétségbeesésen innen” magatartás. Hitének teológiai és filozófiai műveltségalapja van, de lírája nem versebe szedett hittételek vagy bölcséleti érvek gyűjteménye, hanem valódi költészet. Ha világképének gondolati rokonságát keressük, mindenekelőtt a keresztény egzisztencialistákra, Kierkegaard tanítására mutathatunk. Ha pedig költészetének ihletforrásait, ha a világhoz való viszonyának meghatározó elemeit kutatjuk, a keresztény misztikusokra kell gondolnunk. Viszonya a világhoz alapvetően a „misztikus pozíció”; leírás és megközelítés nélkül (és helyett) megnevezni és kimondani a dolgokat. Pilinszky hite a misztikus hívő: realitás számára a kegyelem. Költészetének legtömörebb és legtalálhatóbb jellemzését ma is abból a két beszélgetésből idézhetjük, amelyet Cs. Szabó László készített vele Londonban: „valami kollektív büntudat súlya nyom — mondja róla 1968-ban Cs. Szabó. — Olyan büntudat, amelyet nem akarsz elfojtani, ellenkezőleg, az ember érzése az, hogy makacsul rászögezed magadat.” Négy évvel később így jellemzi a költőt: „Te inkább misztikus vagy, a szó eredeti, vallásos értelmében.” A jövőben Pilinszky-elemzéseknek ezeket a tömör és pontos megfogalmazásokat, rátalálásokat kell majd kibontaniok.

Még egy szó a kötet szerkezetéről. Egy olyan kiadványtól, amely most az asztalon előttünk fekszik, természetesen nem kérhetjük számon a kritikai kiadásoknak a teljességét és pontosságát, melyet az akadémiai szabályzatok a szöveggondozással kapcsolatban előírnak. Ám a hevenyészettség jelei mellett sem mehetünk el szó nélkül. A szerkesztő a beszélgetéseket két ciklusba gyűjtötte: az elsőbe az írásos formában közölt interjúkat, a másodikba a rádióbeszélgetéseket sorolta, s a ciklusokon belül az írásokat időrendben helyezte el. Magában a kötetben azonban mindkét alapelv csorbát szenved. Egyrészt az első ciklusban is találunk rádióbeszélgetést (például Cs. Szabó László két interjúját), másrészt a beszélgetések elrendezése sem követi mindig a vállalt időrendet (V. Bálint Éva és Nádor Tamás interjúja előbb készült és jelent meg, mint Forgács Rezsőé, mégis ezt követik). Helyesebb lett volna az interjúkat a teljesen formális szempont, a használt eszközök — a toll vagy a megneofon — megkülönböztetése helyett egységes kompozícióba és szoros időrendbe illeszteni, nem beszélve arról, legalább törekedni kellett volna a teljességre, hogy ne maradjon ki a kötetből egyetlen fontos beszélgetés, például az, amelyet Tasi József készített 1971-ben a költővel, s amely az Új Forrás 1983. évi 2. számában olvasható.

Ahogy a *Szög és olaj* című kötet — még a kötet végén közölt cikkbibliográfia sem! — nem teljes gyűjteménye Pilinszky tanulmányainak, esszéisztikus írásainak, a *Beszélgetések* is folytatásra vár. Csak a költő életművének minél teljesebb, minél alaposabb és szövegkritikailag is minél korrektebb kiadása alapozhatja meg a Pilinszky-kutatás újabb eredményeit, költői értékeinek közelítését és elemzését, művészetének a korábnál mélyebb és behatóbb vizsgálatát, megértését. (*Magvető.*)

TÜSKÉS TIBOR

Padovától Trianonig

ORMOS MÁRIA KÖNYVE

Nemzedékek egész sora, jelenlegi felnőtt lakosságunk zöme anélkül nőhetett fel hazánkban, hogy megismerhette volna a történelmi Magyarország összeomlásához vezető utat és a trianoni békediktátum körülményeit. Nemzeti önismeretünk zavarait nem kis mértékben népünk történelmi tudatában fellelhető eme „fehér foltok” okozták. Az ötvenes évek szektás, dogmatikus szemléletének továbbélése miatt ezek a kérdések igen sokáig tabu témáivá váltak történetírásunknak és történeti publicisztikánknak. Jellemző például, hogy egy Trianonnal foglalkozó tanulmánykötet, amelynek szerzői között hat magyarországi történész is található, 1982-ben, a Brooklyn Egyetem kiadásában angol nyelven, az Egyesült Államokban jelent meg.

Örvendetes változást ezen a téren csak az utóbbi években tapasztalhattunk, amikor már nem csupán a szakmai közlönyök — főleg a *História* —, hanem egyéb folyóirataink jelentős része is foglalkozik az egész nemzetre sokkhatást gyakorló történelmi tragédiával, amit a trianoni béke és annak következményei jelentettek az összmagyarságra. Néhány jelentős előmunkálát után történetírásunkban Ormos Máriáé az érdem, hogy első ízben vállalkozott a téma monografikus igényű feldolgozására és jelentette meg immár két kiadást megélt *Padovától Trianonig* című művét a Kossuth Kiadónál.

Az első világháborút lezáró békeszerződéseknek külföldön tengernyi irodalma van. A két világháború között nálunk is számos kiadvány foglalkozott a trianoni problematikával, habár ezek jelentős része — a korszellemnek megfelelően — revizionista célokat szolgált. Miután az utóbbi időben a historikusok azáltal is ösztönzést kaptak tárgyukhoz, hogy a korábban zárt levéltári fondok megnyíltak a kutatás előtt, a történészek éltek is ezzel a lehetőséggel. A magyar szakemberek közül is számosan felkeresték e levéltárakat, hogy azután rendkívül gazdag zsákmánnyal térjenek haza.

Ormos Mária — témájának feldolgozásához — főleg a francia levéltári anyagot vette igénybe, annak is a külügyi és a hadügyi iratait. A szerző e forrásbázisra való tekintettel szerényen jelzi könyvének „határait”, hozzátéve még azt is, hogy nem vállalkozik a közép-európai problémák egészének a bemutatására. Mindennek ellenére elmondhatjuk, hogy Ormos műve — mélyreható elemzéseivel, az európai összefüggések vizsgálatával, a világháborút követő párizsi béketárgyalások fő kérdéseinek felvázolásával — többet nyújt számunkra, mint amire vállalkozott.

*

A fegyverszünetek időszakát tekinti át először a szerző. Mint ismeretes: 1918. november 3-án, a Padova (Padua) melletti Villa Giustiban Viktor Weber tábornok az Osztrák—Magyar Monarchia nevében aláírta a fegyverszünetet, s ezzel a Habsburg-birodalom számára véget ért a világháború. Miután az őszirózsás forradalom következtében Magyarország is függetlenné vált, november 13-án Belgrádban Linder Béla aláírja a fegyverszüneti egyezményt. A monarchia sírját — mutat rá a szerző — még a háború elején és annak folyamatában az antant részben titkos szerződésekkel és szövetségesközi megállapodásokkal, valamint a nemzetiségi mozgalmak vezetőinek tett ígérekkel, nyilatkozatokkal ásta meg. Ebben a vonatkozásban ismeretes — és a Tiszatáj hasábjain már tárgyalásra került — az 1916. augusztus 17-én megkötött bukaresti szerződés, amelyet az angol, a francia, az olasz és az orosz kormány nevében ottani követeik írtak alá. Ennek értelmében Romániának ígérték Bukovinát, Erdélyt, a Partiumot, az Alföld keleti részét és a Bánságot. A szövetségesek — jegyzi meg Ormos Mária — Romániának a leendő békekonferencián egyenrangú részvételt helyeztek kilátásba. Míg a londoni titkos szerződés a „sacro egoismo” elveit követő Olaszország számára jórészt csak Ausztriával szemben biztosított területi gyarapodást, addig Románia — különösen Magyarország rovására — jelentős új területekkel növelhette birtokállományát.

Találón írja a szerző, hogy amikor a háború végső szakaszában a nemzetek felszabadításának, a wilsonizmusnak, a nemzeti kérdésnek az elve került előtérbe, a cseh politikusok — főleg Masaryk és Benes — az amerikai elnök: Wilson gondolatainak megértői, hordozói, sőt — bizonyos mértékig — ösztönzői is lettek. Így cseh és szlovák vonatkozásban egyre inkább nyilvánvalóvá vált a fenti elvek értelmében a Felvidék és Kárpátalja elvesztése, noha a wilsoni 14 pont meghirdetése 1918 elején még nem jelentette magától értetődően az Osztrák—Magyar Monarchia szétzúzását. Wilson csak később módosított elvein és tett engedményeket az utódállamok képviselőinek. Az antanthatalmak hallgatása a kis nemzetek követeléseiről még 1917-ben — Ormos ezt jól érzékelteti — azzal a reménnyel függött össze, hogy a Monarchia cserben hagyja Németországot és kilép a háborúból. Habár az új uralkodónak — főleg a császárné, Zita révén — voltak ilyen szándékai és kísérletei, de ezeket meglehetősen dilettáns módon próbálta végrehajtani. Így azután a korábbi titkos szerződések, nyilatkozatok — a központi hatalmak veresége miatt — megpecsételték a Habsburg-birodalom sorsát.

A szerző a padovai fegyverszüneti feltételek kialakulásáról írva részletesen szól a francia békecélekről és ennek során különösen a Romániához fűződő francia érdekekről. A levéltári források alapján hangsúlyozza, hogy bár a francia kormány 1919 elején jelentős engedményeket tett Romániának, mindvégig kitartott amellett, hogy a titkos szerződés előírásait teljes egészükben nem hajtja végre. E francia magatartást valószínűleg az a szempont is befolyásolta, hogy egyrészt Románia — a bukaresti szerződést megszegve — 1918. március 5-én Bukarestben előzetes békét kötött a központi hatalmakkal, majd a világháború végén megszállta Besszarábiát, amelyről pedig a bukaresti szerződésben nem volt szó.

Ormos Mária a magyar fegyverszünethez vezető út fejleményeit taglalva — a román vonatkozások mellett — felvázolja, hogy a cseh politikai emigráció milyen döntő szerepet játszott az antanthatalmak velük kapcsolatos elkötelezettsége tekintetében. Noha a cseh és a szlovák igényekről előzetes döntés nem született, és senki sem tudta megmondani, hogy az új állam határainak pontosan hol is kellene húzódnuk, a csehszlovák igények között kezdettől fogva szerepelt Szlovákia elcsatolása a történelmi Magyarországtól. Mindamellett „Szlovákia” — amelynek fogalma még a szlovák politikai szóhasználatban is csak a 19. század óta létezett — nyugaton, így a francia külügyminisztériumban mítoszként szerepelt. Ormos Mária idézi egy francia szakértői tanulmány alábbi megállapítását: „Szlovákia nem egyéb, mint egy mítosz: Észak-Magyarország szlovák törzsei sohasem alkottak államot; típusuk sem egységes, faluról falura változnak.” A tanulmány lényegében azt fogadja el etnográfiai határnak, amelyben mint demarkációs határban a csehszlovák kormány nevében Milan Hodzsa 1918. december 6-án a Károlyi-kormány képviselőjével, Jászi Oszkárral megegyezett. Ez a vonal se-

hol sem érinti a Dunát és Pozsonyt sem foglalja magában, amelynek lakossága akkor német és magyar többségű volt.

A Károlyi-kormányzat hónapjaiban azonban egyre inkább kiderült az a tény, amit Ormos így fogalmaz meg könyvében: „Magyarország objektív helyzete 1918 őszén rosszabb volt annál, mint amilyenek a kortársak látták, és rosszabb annál, mint amilyenek maga Károlyi is hitte.” A szerző helyzetértékelését azzal magyarázza, hogy Magyarországon a közvélemény a negatív tényezők közül csak a háborús vereséget és a nemzetiségek elszakadási törekvéseit érzékelté és nem volt tudomása arról, hogy az antanthatalmak az utódállamok politikusainak igényeit már előzetesen elismerték. Hozzájárult a magyar probléma irreális megítéléséhez az is, hogy a Károlyi-kormány indokolatlan illúziókat táplált a pacifizmust és a wilsoni pontokat illetően.

Ez utóbbi tényező jelentőségéről a szerző alig ejt szót, holott a Károlyi-kormány részéről döntő hetek maradtak kihasználatlanul, amikor még reális lehetősége lett volna legalább az etnográfiai határok védelmét szolgáló katonai fajt accomplíknak. Ezzel szemben Károlyi — Wilson és a demokrata párt november 5-i bukása után még 1918 december 30-án, a Függetlenségi és 48-as párt gyűlésén elmondott beszédében is változatlanul hangsúlyozta: „Külpolitikánkat a wilsoni elvekre alapítom. Nekünk egy elvünk van: Wilson, Wilson és harmadszor is Wilson. Én biztosan hiszem, hogy Wilson nemcsak Amerikában, hanem Európában is hódítani fog. Amerikára az a feladat vár, hogy átgyúrja egész Európát, kiirtsa belőle a revans gondolatát, és olyan békét teremtsen, amely nem hagyja egyetlen nép lelkében sem a keserűség fullánkját.” (Pesti Hírlap, 1918. december 31.) Így tehát Károlyi Mihály akkor hirdette meg külpolitikájának alapelveként a wilsonizmust, amikor az már teljesen időszerütlenné vált, ő maga két hónapja bukott politikusnak volt tekinthető, és eszméi többé nem játszhattak szerepet a szövetséges antanthatalmak politikájában. Nem is beszélve arról, hogy a wilsoni pontokon maga Wilson elnök még korábban több ízben módosított, megfosztva azokat eredeti, vonzó és demokratikus tartalmuktól. Hihetetlen, hogy Károlyi minderről nem szerzett tudomást...

Úgy véljük, hogy Ormos fent idézett ama megállapításának indokolásához, amely szerint Magyarország helyzete 1918 őszén rosszabb volt annál „mint amilyenek maga Károlyi is hitte”, a fent elmondottak is hozzátartoznak.

A Közép-Európában kialakult katonapolitikai helyzetből, a Károlyi-kormányzat tehetetlenségéből és a francia katonai erők gyengeségéből nem csupán a román, hanem a cseh politikuskok is levonták a szükséges konzekvenciákat: önálló akciókba kell bocsátkozni a Magyarországtól elszakítandó területeket illetően. Ormos Mária nem alaptalanul idézi Henrys francia tábornok 1918. december 8-i jelentését, amely szerint „a csehek fajt accomplit akarnak teremteni, míg a magyarok a probléma megoldását szeretnék kitolni a konferenciáig”.

Ormos részletesen elemzi a közép- és délkelet-európai régió helyzetét, bemutatja az itt parancsnokló francia tábornokokat: Berthelot-t, Franchet d’Espéreyt, Henrys-t (majd utódát de Lobit-t), és meggyőző módon ad átértékelést Vix alezredes magyarországi működéséről. Ennek során számos jelentést és levelet idéz a szerző, amelyekből kiderül, hogy a francia tábornokok a csehek fellépését Magyarország ellen imperializmusnak minősítették, míg a Károlyi-kormány magatartását korrektnek tartották 1918 végén. Vix is azt írja december 23-án, hogy „a csehszlovákok imperializmusa napról-napra hevesebbnek látszik”. A szerzőnek a Károlyi-kormányzat honvédelmi politikájáról közölt lesújtó véleménye kellő magyarázatul szolgál a szomszéd nacionalizmusok egyre mohóbb megnyilvánulásaira. Ugyanis ezt írja: „a magyar véderő teljes hiánya (aláhúzás tőlem, V. K.) valósággal provokálta az anarchisztikus megoldásokat”.

Ami Vix szerepét illeti, figyelmet érdemel Ormosnak az a megállapítása, hogy „Vix nem Károlyi megbuktatásán, hanem rendszerének fenntartásán, nem az anarchia előidézésén, hanem megfékezésén fáradozott”. A francia alezredes például 1919 januárjában megkönnyebülten állapította meg, hogy a magyar kormány nagyobb határozottságot mutat, hozzálát a

hadsereg szervezéséhez, ezért visszakéri a franciáktól a laktanyákat (!). Vixnek úgy tűnt, hogy a veszélyes keleti részeken — a románokkal szemben — „használató” csapatok állnak, és a belpolitikai konszolidáció nyomait is felfedezte. Éppen ezért érthetetlen a számunkra, hogy Vix alezredes a hírhedt jegyzék átadásakor miért nem számolt a következményekkel: Károlyi lehetetlenülésével?

1919 kritikus magyar márciusa idején a szerző azokra az összefüggésekre irányítja a figyelmet, amelyek lehetővé tették Romániának, hogy nem egy ízben az antanthatalmak, a békekonferencia intencióival szemben cselekedjék a magyar kérdésben. Ebben jelentős segítséget kapott a román imperializmus Berthelot tábornoktól, az úgynevezett dunai francia hadsereg parancsnokától, aki abban az igyekezetében, hogy a reá bizott szovjetellenes intervenció céljaira jelentős katonai erőre tegyen szert, Romániának Magyarországgal szemben megnyilvánult szinte korlátlan igényeit igyekezett kielégíteni.

Miközben a román intervenció egyre fenyegetőbb méreteket öltött Magyarország számára, Párizsban már elkezdődtek a béketárgyalások és 1919. február 11-én megkezdődött az erdélyi kérdés vitája. Ormos erről, és a felvidéki kérdés vitájáról új, gazdag forrásanyagot tárt fel. E szerint Erdéllyel kapcsolatban három álláspont alakult ki: az amerikai, amely a jelenlegi határvonalat keletről kísérő magyarlakta városokat meg akarta tartani magyar fennhatóság alatt, az olasz, amely ezt csak a vonal északi felében követte, és az angol—francia, amely az Arad— vagy Makó—Nagyvárad—Szatmárnémeti vonalat Romániának biztosította. A bizottság elnöke, André Tardieu a problémát abban összegezte, hogy míg Románia magának követeli a Szeged—Orosháza—Békéscsaba—Debrecen vasútvonalat, addig a francia delegáció a Nagyvárad—Nagykároly—Szatmárnémeti utat akarja biztosítani, míg az olasz delegáció az etnikai határt keresi. Seymour hozzátette, hogy az USA mindkét szóban levő vasutat Magyarországnak szánja. Az álláspontok előadása után kezdődött vitában — állapítja meg a szerző — senki senkit nem győzött meg. Az amerikai delegátus lényegében a történelmi Partiumhoz tartozó és a magyar etnikai tömbhöz közvetlenül tapadó negyedmilliónyi magyar lakosért folytatott csatát elvesztette, mert — ahogy Ormos Mária indokolja — az antanthatalmak az etnográfiai elvvel mit sem törődve, kis szövetségeseik gazdasági és stratégiai érdekeit vették maximálisan figyelembe. Jellemző a bizottság francia elnökének, Tardieu-nek a „tájékozottságára”, amikor a statisztikai jelentést ismertette, senkitől sem cáfolva kijelenthette, hogy a magyar—román határrendezés eredményeként csak mintegy 600 ezer magyar lakos kerül át Romániába!

A szerző előadásából is kiderül, hogy hasonló módon hozták létre a magyar—csehszlovák határt is. Ugyanis míg kezdetben, 1919. február 28-án az angol, amerikai és az olasz delegáció a Csallóköz magyar lakosságát meg akarta tartani Magyarország keretében, addig Benes csehszlovák külügyminiszter március 4-én az albizottságban nem csupán a Csallóközre, hanem a Losonc—Miskolc vasútvonalra is bejelenti igényét, hogy azután március 18-án a csehszlovák-kormány ráadásul a Duna vonalát Vácig, a Bükk-hegységet és a salgótarjáni szénmedencét is követelje!

Ezekkel a féktelenül mohó és semmiféle elfogadható érvekkel alá nem támasztott benesi igényekkel szemben — amint Ormos Máriánál olvashatjuk — Masaryk elnök sokkal józanabb álláspontot képviselt. Amikor is 1919. április 7-én Smuts dél-afrikai tábornok a békekonferencia megbízásából felkereste őt Prágában és kifejtette előtte aggályait amiatt, hogy a csehszlovákok által kívánt dunai határral Csehszlovákia a Csallóközben jelentős magyar etnikumú területet jut, Smuts szerint Masaryk így válaszolt: „Ő (ti. Masaryk elnök, V. K.) ezt elismerte és azt mondta, hogy a magyar területeket illetően jobb szeretne búcsút mondani minden igénynek, és a cseh határt északra tolni úgy, hogy ezt az egész etnikailag magyar területet Magyarországnak hagyják. De egy feltétellel: azzal, hogy Csehszlovákia cserében kap egy kis sávot a magyar területből a Dunától délre, Pozsonynál, Parndorf irányában... Csehszlovákia számára egy ilyen megoldás nagy előnye az lenne, hogy a Duna mindkét partjának birtoklása egy rövid szakaszon a jövendő állam számára lehetővé tenné, hogy kiépítse saját kikötőit és

dokkjait a Duna mindkét partján.” Smuts a fenti jelentés befejező mondataiban — hangsúlyozza Ormos a könyvében — „nagyon komolyan” sürgette Masaryk elgondolásának elfogadását. Mint ismeretes: az események túlhaladták a csehszlovák államelnök józan, Magyarországgal szemben *modus vivendi* kereső tervét, mert Párizsban Benesnek és társainak túlzó követeléseit tette magáévá a konferencia.

Ormos Mária az angol jegyzőkönyv alapján már csak az utókor számára idézi Lloyd Georgenak a francia külügyminisztérium vezértitkárához, Berthelothoz intézett kérdését: „Valóban azt gondolja Berthelot úr, hogy békéhez vezetne Közép-Európában, ha a háború után majd felfedeznék, hogy a magyarok panaszai megalapozottak voltak, és hogy barmokhoz hasonlóan egész magyar közösségeket adtak át Csehszlovákiának és Erdélynek, egyszerűen azért, mert a konferencia elutasította a magyar eset megvizsgálását?” Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetője hiába bizonyította, hogy a magyar lakosság mintegy egyharmadát a szomszéd, utódállamokhoz csatolták és hiába kérte a döntések felülvizsgálatát. (Kossuth.)

VIGH KÁROLY

Shvoy Kálmán és irományai

Idestova egy esztendeje, hogy megjelent a Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918—1945 című könyv. Viharos érdeklődés fogadta. Nemcsak a tényirodalom, a visszaemlékezések nagy divatja és népszerűsége miatt, hanem az érthető emberi kíváncsiság okán is: hogyan látta egy horthysta tábornok ama huszonöt évet belülről. No meg munkálkodott a kisördög: ezek a fránya történészek oly sok unalmasat összehordanak, különben is köztudott, hogy kényes kérdésekről nem írnak, nem érdemes olvasni őket, de hátha most megtudjuk, hogy is volt valójában. Ha lehet, Szegeden még nagyobb volt az érdeklődés. Hiszen a nagy hírnű szegedi kereskedőcsaládba benősült katonatiszt lényegében Szegeden és szegediként futotta be mind katonai, mind politikusi pályáját. (Valóban szegedi volt, nem úgy mint a vele indult, sokszor emlegetett, hírhedt „szegediek”.) Sokan emlékeznek rá is, meg azokra a szegediekre is, akik szerepelnek a könyvben.

Nyilván az érdeklődés láttán, meg az önmagában való érdekesség miatt is, a sajtó azon melegében és széles körben reagált a könyvre. Meg kell mondani, hogy a kritikusok — publicisták és történészek egyaránt — igen sok találó megállapítást tettek a könyvvel kapcsolatban mind a szerkesztés, mind a könyv értelmezése és értékelése, mind pedig Shvoy Kálmán személyisége vonatkozásában. Éppen ezért nyomatókosan jelentkezik a megkésített recenzió előnye és hátránya egyaránt. Támaskodni lehet az eddigi észrevételekre, ugyanakkor fennáll az ismétlés veszélye, az újat mondás nehézsége. Ám, mivel folyóiratunknak vállalt hagyománya, hogy ismertet minden Szegedről szóló könyvet, talán érdemes még egyszer alaposabban szemügyre venni a Shvoy-féle irományokat, abban a reményben is, hogy ez segíthet a további eligazodásban, netán újraolvasásra is késztet.

Hogyan célszerű elolvasni ezt a könyvet? Botor kérdés — mondhatná az olvasó. Hát úgy, hogy elkezdi az ember az elején — és ha van türelme — végigolvassa. Csakhogy ebben az esetben a megszokott mód teljesen félrevezető! Mindenekelőtt arra kell nyomatókkal felhívni a figyelmet, hogy az irományok jelentős, fontosabb és érdekesebb része — a megtévesztő forma ellenére — nem napló, hanem emlékirat. Ennél az akarva-akaratlanul szubjektív műfajnál pedig elemi dolog, hogy a tisztánlátás elősegítése érdekében válaszoljunk az alapvető kérdésre: *ki, mikor és miért* írta a visszaemlékezéseket. A bevezető tanulmány nem végezte el ezt a fel-

adatot. Tényszerűen tájékoztat ugyan az irományok keletkezésének idejéről, eligazít tehát *ꞗ mikor* kérdésében; fel sem merül azonban, hogy *miért* születtek azok, noha ebben az esetben talán ez a legfontosabb kérdés. Ez a mulasztás sajnálatosan befolyásolja a *ki* kérdésre adott választ, Shvoy szerepének, nézeteinek, személyiségének a bevezető tanulmányban olvasható, félresikerült értékelését. Ezért jogosak az eddigi bírálók olyanfajta megállapításai, hogy a bevezető szerzője — Perneki Mihály — nem igazítja el kellőképpen az olvasót, időnként maga is a „napló” hatása alá kerül.

Szerencsére magánál Shvoynál megtalálható a világos magyarázat. Ez azonban olyan furcsa módon kerülhet elő igazában, ha az ember, mondjuk, az 1938-ra vonatkozó bejegyzéseknél kezdi a könyv olvasását és figyelmesen végigtanulmányozza az 1942-es feljegyzésig: „Füzeteket vettem, mert ma megkezdtem emlékeim megírását a háborútól kezdve.” Mi történt Shvoyjal a négy év alatt? Egyelőre csak szikár tárgyyszerűséggel vázoljuk az időköz kezdeti és végpontján betöltött „státusát”. 1938-ban a kormánypart (Nemzeti Egység Pártja, NEP) szegedi vezére, a törvényhatósági bizottság tagja, a város országgyűlési képviselője, a parlamenti Véderő Bizottság elnöke, a NEP országos tanácsának tagja, az Etelközi Szövetségnek (Ex — a még mindig nagy befolyású titkos politikai szervezet) prominens tagja. És még nem is szóltunk a személyével kapcsolatos állandóan visszatérő kombinációkról. Feljegyzései szerint hol belügyminiszterként, hol honvédelmi államtitkárként, hol a kormánypart elnökeként, hol pedig a Ház alelnökeként veszik számításba. Ezekből ugyan semmi sem lett, lehet, hogy részben csak éhes disznó makkal álmodik alapon foglalkoztatták Shvoyt, ám jelzik aspirációjának irányait, bizonyítván, hogy ő sem vette olybá, mintha politikai pályafutásának csúcsára ért volna. Pedig ez volt a csúc. Mert mit látunk 1942 elejére? Kikerült a kormánypartból, elvesztette ezzel kapcsolatos minden tisztségét, megbukott mint ellenzéki képviselőjelölt, teljesen kiszorult a szegedi közéletből, kizárták az Exből, nem jogerősen ugyan, de 8 hónapra elítélték névtelen levelekben leírt rágalmozás miatt.

A hatalmas törésnek nem egyetlen, de igen fontos oka a kormánypartból való kikerülés. Ennek történelmi hátterét mégcsak felvázolni sincs helyünk. (Érdeemes elolvasni erre vonatkozólag mondjuk Sipos Péter Imrédy Béláról szóló könyvének, vagy legalább a Magyarország története 8. kötetének megfelelő részeit.) Kétségtelen, hogy Shvoy is szolgált eddig nem vagy kevéssé ismert adalékokat a folyamat kulisszatitkairól. Az ő szerepével kapcsolatosan két momentum kiemelése látszik szükségesnek. Viszonya a kormányparton belüli frakciókhoz, személyi torzalkodásokhoz, és viszonya a politikai fejleményekhez. Így, mert ez Shvoy fontossági sorrendje is. Shvoy Kálmán elsősorban saját aspirációit követve, másodsorban Gömbös biztatására vállalta a kormányparti képviselőjelöltséget és lett Szeged képviselője 1935-ben. Parlamenti „szűzbeszédében” (1935. június 12.) és további felszólalásaiban is ügyesen, felkészülten, meggyőződéssel sugározva képviselte és védte a Gömbös-kormány politikáját. (Például 1936. március. 27., 1936. május 6.) Csakhamar összeütközésbe kerül azonban a NEP szélsőséges, úgynevezett „cs” csoportjával. Hogyan és miért? Erről az 1936. szeptember 24-re vonatkozó bejegyzésében így ír: „A Marton körül csoportosuló fiatalok mind agresszívebbek lettek, s minden pozíciót, szereplést, előadói tisztséget, felszólalást maguknak vindikáltak (Kiemelés S. L.), és az idősebbekkel szemben oly szemtelen agresszivitással léptek fel, hogy az már tűrhetetlen volt.” Mint másutt megjegyzi „...odaig mentek, hogy az idősebb, komolyabb képviselőknek nem is köszöntek, amiért azután felszóltunk és ki lettek oktatva.” A kioktatás persze nem sokat használt, raporra rendelni és megfegyelmezni meg nem lehetett ezt a fasiszta-fasisztoid siserehadat, hogy megtudják, mi az altábornagyi tekintély.

Próbálkozott persze Shvoy másképpen is. Régi kedvenc időtöltését követve, tervezetet készített, ezúttal a NEP vezetésének átszervezésére. Több mint sanda gyanú, hogy egyebek mellett ezzel saját rátermettségét, nagyobb feladatokra való alkalmasságát is be akarta csempészni Gömbös tudatába. A tervezetből nem lett semmi, a kölcsönös ellenszenv a turbulens „cs” csoporttal tovább növekedett Gömbös halála után is. Az ellentétek sokkal inkább módszerbeliek, mintsem elvi természetűek voltak. A NEP-en belüli és kívüli szélsőjobboldal előre-

törése idején, az 1937. április 29-i parlamenti felszólalásában elmondotta, kiket is tart ő szélsőségeseknek. Azokat, akik alkotmány- és törvényellenesen, erőszakos úton kívánják megvalósítani elképzeléseiket. Ugyanitt fejtette ki, hogy ellensúlyozásukhoz gazdasági és szociális intézkedések is szükségesek. Nyugtadni kell a népet. Szóval megfogalmazta az azóta annyiszor emlegetett „szélfifogás” taktikáját. Persze nem ő találta ki azt. Egy hónappal előtte Imrédy foglalkozott e taktika szükségességével. Nem csoda tehát, hogy Shvoy várakozással tekintett Imrédy 1938-ban bekövetkezett miniszterelnöksége elé.

Kezdetől fogva szoros kapcsolatot igyekezett tartani az új miniszterelnökkel, a végrehajtandó programban egyetértettek. Rosszul esett ugyan Shvoynak, hogy noha már biztosnak látszott számára a Ház egyik alelnöki tisztsége, végül mégsem ő kapta meg. Imrédy azonban váltig biztatta: számít rá! (Lásd például az 1938. augusztus 5-i bejegyzést.) A továbbiakban szempontjából igen fontos az 1938. október 27-re vonatkozó feljegyzés. Ekkor terjedt el a híre, hogy a miniszterelnök külön értekezletet tartott 25—30 képviselővel, akiket arra szemelt ki, hogy vezetésükkel új, széles körű társadalmi mozgalmat indítson szándékai valórváltásának meggyorsítása céljából. „Ezek szerint tehát ő maga osztályozza a képviselőket a párton belül, s csak egy részükkel akar új pártot, mozgalmat csinálni...” — írta Shvoy. Híre járt ugyanakkor, hogy Imrédy rendkívüli felhatalmazást akar kicsikarni a rendeletekkel való kormányzás érdekében. Shvoy néhány barátjával úgy vélte, hogy „...beszélni kellene őszintén, nyíltan, férfiasan Imrédyvel...”. A miniszterelnök még aznap fogadta Shvoyt, választ adott kérdéseire, és egyben elmagyarázta hírhedt 1938-as őszi terveit: a NEP-ben van 50—60 képviselő, akikkel keresztny, jobboldali politikát nem lehet csinálni, a többi százra azonban számít. A társadalmi mozgalomra szükség van, nem volt szerencsés dolog 25 képviselőt kiválogatni, ebben is az említett 100-zal számol; a kormányba nem szándékozik bevenni „szélsőséges urakat”; a politikának el kell tolnia jobbra, a szélsőséges pártok programjából meg kell csinálni mindent, amit lehet, s ha a jobboldali párthoz méltó programot meg tudja valósítani, akkor leszámol mind a jobb, mind a baloldali szélsőségekkel; a parlamenttel is kell valamit csinálni — az alkotmányosság tiszteletben tartásával —, mert a házszabályok és az ellenzék miatt igen lassú a tempó és sok az elvégzendő feladat; mindenkinek éreznie kell, hogy új éra következik, a Felvidék visszatérése is indokolja ezt. Ezek után írja Shvoy: „Barátságban, azzal váltunk el, hogy Imrédy kijelentette, hogy nagyon számít rám, nyugtassam meg a barátaimat, én pedig támogatásomról biztosítottam őt.” A továbbiakban két fontos fejlemény következett be. Az egyik: Imrédy mégsem oly módon cselekedett, ahogy Shvoyjal közölte. (A miniszterelnöknek írt szemrehányó leveléből világosan kiderült, mit tartott Shvoy mindenkiféltől sérelmesnek. Azt, hogy Imrédy mégsem a száz képviselőre kíván támaszkodni, hanem elsősorban és megkülönböztetett módon a régen utált „cs” csoportra.) A másik fejlemény: Korniss házelnök, Sztranyavszky és Bornemissza, a kormányból kilépett miniszterek komoly akcióit indítottak Imrédy ellen, főképp a tervbe vett felhatalmazási törvény miatt. Az erők felmérése céljából aláírásokat gyűjtöttek a kormánypárti képviselők körében, azzal, hogy a lista nyilvános kilépést jelentő felhasználása csak közös megbeszélés után következhet be. Shvoyt Sztranyavszki kapacitálta, Ő, átnézvén a már igen terjedelmes névsort, döntött. „Nem tehettem mást, aláírtam az ívet.” A döntést még nem tekintette véglegesnek. Igencsak háborog, amikor az ígért közös megbeszélés nélkül, Sztranyavszkyék bejelentették a listán levő képviselők kilépését a kormánypártból. „Nem tartották meg szavukat, becsaptak” — írja. Hát így, ilyen „elvi” alapon következett be Shvoy kormánypártból való kikerülése, amit azután — kimondva, kimondatlanul — annyiszor megbánt, persze főképp azután, hogy az „ellenállás” teljes kudarcba fulladt. A disszidensek csakhamar megállapodtak a platformban: „Gömbös célkitűzései, haladó, fajvédő program, de nem forradalmi úton.” (L. az 1938. november 22-i bejegyzést.) Rövidesen két csoportra szakadtak azonban, mert Bornemisszáék csak az Ex-tagokat és a jó fajmagyarokat kívánták tömöríteni. Shvoy hozzájuk csatlakozott, s mindvégig egyik vezető tagjuk maradt. Az kimondottan utólagos szépítés részéről, mintha összekötő lett volna a két csoport között. Legfeljebb azok között jeleskedett ő is, akik győzködtek Sztranyavszkyt: hagyja

ott a nem megfelelő elemeket — lényegében a régi, bethleni gárda most kilépett maradványait, akik között horribile dictu, még kikeresztelkedett zsidók is voltak — és a jó fajmagyarokkal csatlakozzék hozzájuk. (L. az 1938. november 22-i és 23-i bejegyzéseket.) Sem ekkori, sem későbbi magatartásával nem cáfolta rá annak a „Nyílt levél”-nek az állítására, amelyet kilépésének magyarázatául tett közzé valamennyi szegedi napilapban 1938. november 30-án: „...minden működésem erősen keresztény jobboldali, nacionalista lesz.”

A kilépettek ilyenféle felfogása magyarázza a disszidensek sorsát az 1939-es választásokon. A kormánypárttól eltérő, új programot nem tudtak, nem is akartak adni. Imrédy bukásával, Teleki kinevezésével a módszerbeli különbségek is eltűntek, akár vissza is térhetek volna. Ám Teleki, Imrédy nyomásának is engedve, saját véleményét is követve, Horthy jóváhagyását is bírva, nem volt hajlandó a disszidenseket visszavenni az új kormánypártba. Túlnyomó többségük le is vonta a következtetést: nem indult választásokon. Az is visszatartó ok volt, hogy mint új pártoknak, sokkal több ajánlásra lett volna szükségük mint a régiéknél, és az ajánlások összegyűjtésében a fenti körülmények miatt nem nagyon reménykedhettek. Ekkor ajánlotta fel Eckhardt Tibor, a kisgazdapárt vezetője Shvoy-nak: induljon az ő listájukon, akkor nem kell olyan sok ajánlás. Shvoy nem sokat habozott, elfogadta az ajánlatot. Egyrészt azért, mert a kisgazdapárt, ekkori programja és főleg Eckhardt személye miatt, nem keltett benne különösebb aggályt, másrészt azért, mert nagyon szeretett volna képviselő maradni. Igaz, közben az foglalkoztatja, hogy ha ő is a kormánypárti listán indulhatna, mind a három szegedi mandátum a kormánypárté lehetne. Az meg sem fordult a fejében, hogy indulása a régi szegedi baloldali pártok esélyeit rontja. Inkább még Rassay Károlyt, aki több cikluson át képviselte Szegedet, szeretnék volna lebeszélni az indulásról. Mindez hozzájárult a nagy meglepetéshez. Miközben a baloldali ellenzéki pártok egymással rivalizáltak és a kormánypárt rájuk ügyelt, megkülönböztetett figyelemmel tüntetve ki Shvoyt, a nyilasok megszerezték a harmadik mandátumot.

A választási bukás után Shvoy lekerült az országos politika színpadáról. Fokozatosan bekövetkezett veresége a szegedi vezérkedés, közszereplés terén is. A harc a kormánypártból való kilépéssel lángolt fel, addig a hamu alatt izzott. Erről a csetepatéről is el lehet mondani: úgy kezdődött, hogy a másik visszaütött, Nem Shvoy volt a „másik”. Az adódó alkalmat sokan törlesztésre is felhasználták. Eszközökben egyik fél sem válogatott. Kétségtelen, Shvoy politikai életbe való visszatérésének az útjában az egyik fő akadály a névtelen levelek ügye lett. Hogy ebben mi volt a valódi tényállás, a rendelkezésre álló adatok alapján ma már lehetetlen megállapítani. Érdekes, hogy névtelen levél elküldésének vádjá már 1935-ben felmerült ellene. (Lásd: emlékiratrészlet a könyv 142. oldalán.) Irományai bizonyítják, hogy — hiperaktivitásának egyik megnyilvánulásaként — szinte mániákus levélíró volt. 1939 végétől 1941 elejéig különösen sok levelet elküldött, és fűhöz-fához rohagált saját ügyében és főképpen Imecs és Tukats szegedi főispánok, valamint Szécsényi, a kormánypárt helyi titkárnak elmozdítása érdekében, akiket fő ellenfeleinek tartott. Persze azok sem hagyták magukat. (Más kérdés, hogy Shvoy vádjainak nagyrésze igaz is lehetett — mint a névtelen leveleké is —, ellenfelei azonban benn voltak a „pikszisben”, ahonnan ő kipottyant.) A névtelen levelek kérdésében mindez szólhat mellette is. Hiszen elmondta ő személyesen, közölte aláírt levélben is vádjait. Megfontolandó azonban az is, hogy Teleki miniszterelnök, aki a Tukats és a Szécsényi ellen írt névtelen leveleknek is elsőszámú címzettje volt, sorozatos jelentkezés ellenére sem fogadta Shvoyt, nem reagált leveleire, Shvoy nagy elkeseredésére egyszerűen nem volt hajlandó szóba állni vele. Mindenesetre tény, hogy az egyik budapesti törvényszék az 1941 áprilisától tartó eljárás után 1941. november 24-én bűnösnek találta és nyolc hónapra elítélte. Fellebbezés után, 1941. október 9-én a Tábla is jóváhagyta az ítéletet. A Kúria 1943. június 10-én, a Kállay-féle hintapolitika által hozott bizonyos enyhülés idején tárgyalta az ügyet a hírhedt Törekyné elnökletével, akinél, mint régi jó emberénél, az ismét növekvő befolyású Bethlen István is interveniált Shvoy érdekében. Felmentés ekkor sem született, a Kúria megsemmisítvén az ítéletet, új bizonyítási eljárást rendelt el.

Józsa György Mihály a Magyar Nemzetben (1984. február 16.) igen helyesen utal annak fontosságára, hogy milyen előzmények után, mikor fogott hozzá Shvoy az íráshoz. A fentiekben részleteztük az előzményeket. Az indítékok nyilvánvalóak már akkor is, amikor 1941 januárjában elkezdte írni igazi naplóját, még inkább akkor, amikor elítélése után, 1942 áprilisában „naplószerű visszaemlékezéseit” kezdi papírra vetni. Ez a sors és ez a lelkiállapot egy átlagos habitusú embernek is labilissá tenné a valósághoz való viszonyát. Nagyon fontos dologra utal azonban Zöldi László, amikor azt írja: „...itt most egy karrierista emlékezik” (Élet és Irodalom, 1984. január 20.), akinek — tehetjük hozzá — átlagon felüli karrierizmusához (szokványos eset) bőven társult a hatalomvágy, a hiúság, a fáradságot nem ismerő energia, aktivitás, s akinek ím derékba tört a karrierje. Ez az alapképlet határozza meg az irományok hangvételét és tartalmát. Kétségtelen, hogy ez az állandó nyüzsgéshez, tevékenységhez szokott ember pótcselekvésként is ír, szívesen, néhol kéjelegve idézi fel a múltat, sok-sok részletet fellevenít, azonban mindent és mindenkit adott állapotából ítél meg. Legfőbb törekvése az önigazolás. (Az ötvenes évek elején keletkezett visszaemlékezések, melyek egyes részletei kurzívval szedve vannak beiktatva a könyvbe — a történelmi változások nyomán érthetően — inkább csak aláhúzzák ezt a tényt.)

Mindezek figyelembevételével kell mérlegre tennünk Shvoy életének másik fordulópontját, a hadseregből történő nyugdíjazását is. Ezt ő egyértelműen az ellene irányuló üldözés eredményének tudja be. Holott, ha szubjektív kommentárjait nem vesszük késpénznek, érdekes momentumokra figyelhetünk fel. Például arra, hogy mindvégig élénken foglalkoztatják a szegedi közélet eseményei, izgatja a politikai szereplés gondolata. Somogyi polgármester megbetegedésével, már 1932-ben felmerül polgármesterré jelölésének ötlete. Nem zárkózik el a gondolat elől, sőt! 1934 elején, amikor már szó volt nyugdíjazásáról, de még nem dönt el a kérdés, ismét nagyon érdekli a szegedi polgármesteri poszt. Közben lejárt szolgálati ideje. Ez persze nem jelentett automatikus nyugalomba vonulást. Felettesei azonban — személyi és nem elvi okok miatt — nem tartottak igényt további működésére. Shvoy ambicionálta, hogy a katolikusok mintájára minden felekezet állítson emlékművet Szegeden a világháborúban elesettek tiszteletére. A protestánsok és a görögkeletiek után került sor 1933 októberében a zsidó hitközség által emelt emlékmű felavatására. Az avatóbeszédet Shvoy helyezte el az első koszorút, és ő is beszédet mondott. Beszédének tartalma és stílusa nem tért el attól, amit Gömbös miniszterelnök és hadügyminiszter bemutatkozó beszédében mondott. (A zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget érez a nemzettel, éppen úgy testvéremnek fogom tekinteni, mint más magyar testvéremet. Én láttam a háborúban zsidó hősokeket... — idézi önigazolásként joggal Shvoy az 1932. október 11-re vonatkozó feljegyzésében.) Elkövette azonban azt a baklövést, hogy megemlékezett Löw Immánuel, a nagy hírű szegedi főrabbi érdemeiről is. Ő pedig persona non grata volt Horthy szemében. Ez mint ürügy, megkönnyítette Shvoy nyugalomba küldését. Kétségtelen, hogy az eseményekkel párhuzamosan nem tekintette akkora ügynek az egészet, mint később, sérelmei felemlgetése idején. Kedvvel, simán és nagy lendülettel tért át a politikusi pályára.

Shvoy magatartásáról, személyiségéről nemcsak naplója árulkodik, szólnak kortársai is. Mint például Magyar László, az ismert baloldali újságíró, Móra Ferenc tisztelője és barátja. Ő 1935 őszén Levélféle Shvoy Kálmánhoz címen közreadott írásában, előlve a civil kurázsit, alaposan megcsipkedte Shvoyt. Jó oka volt rá. Shvoy mint városatyja töröltette a város költségvetéséből az újságíró által már négy éve irányított, Magyar Téka néven ismert kulturális és kiadói vállalkozás támogatását. Mégpedig azért, érvel Magyar, mert az ő egyik régebbi, humoros tárcájában saját családjának tagjait vélte felismerni Shvoy, továbbá Magyar Lászlót terhelte ama nagy mulasztás is, hogy a Délmagyarország nem közölte a hírt 1933-ban: Shvoy hazatért rendes évi szabadságáról. Vétkei tetézte azzal, hogy nem köszönt az utcán az altábornagy-képviselőnek. Mindezen sérelmeit Shvoy kellő nyomatékkal tudomására hozta az újságírónak, illetve főnökeinek. Számos adalékkal szolgál az írás Shvoy egyéb hatalmaskodási és hiúsági eseteiből is. (Arról a szívós küzdelemről, hogy — a beosztás és a kegyelmes cím okán

— őt illesse meg a protokolláris első hely mindenhol a városban, maga Shvoy is büszkén emlékezik meg.)

Végezetül Shvoy Kálmán emberekkel és ügyekkel kapcsolatos szubjektivitásáról még egyetlen, összefoglalóan jellemző esetet. Higgadtan, tárgyilagosan értékelhető és főképpen ellenőrizhető, hiszen általánosan ismert személyiséggel kapcsolatos. Teleki Pál — mert róla van szó — ellentmondásos történelmi szerepe eléggé világos ma már. Felelősségérvétől áthatott vívódásai, objektíve és szubjektíve korlátozott erőfeszítései, lelkiismeretfurdalásai, tragikus sorsa azonban nyilván más egyéni-emberi minősítést vívtak ki számára, mint Shvoynál olvasható. Szerinte ugyanis — akár az öngyilkosság után egy hónappal írt tényleges naplóbejegyzést nézzük, akár az egy évvel későbbi visszaemlékezést vesszük — Teleki tudálékos, cinikus és beképzelt. Miért? Mert nem engedte vissza őt a kormánypártba, nem volt hajlandó fogadni és főképpen azért, mert megírta azt a levelet, amely a könyv 199—201. oldalain olvasható. A levél válasz Shvoy azon panaszaira, hogy az 1939-es választásokon a kormánypárt tisztességtelen eszközökkel dolgozik ellene. Teleki persze védi a mundér becsületét, teszi ezt azonban igen szellemesen, gunyorosan és finom ironiával. (Csupa olyasmi, ami Shvoy számára felfoghatatlan. Tessék megfigyelni: a humornak és a humorérzéknek még csak a nyomai sem lelhetők fel az irományokban.) Ezekért van tehát az elfogult ítélet, amelyen az elgondolkoztató öngyilkosság sem enyhít egy szemernyit sem Shvoy tudatában.

Természetesen sok kérdésről lehetne még írni az irományok kapcsán. Így szólni lehetne a háború éveiben ténylegesen vezetett naplóról. Az alapvető benyomás ezzel kapcsolatosan azonban az, hogy jóval kevésbé érdekes, mint a visszaemlékezések. A politikai élet periferiájára szorult Shvoy rádiót hallgatva és másodkézből, például újságírókkal beszélgetve szerzi értesüléseit. Teljes passzivitásban éli át az eseményeket, sodródik azokkal. Legfeljebb a „kávéházi Konrád” szerepét vállalja, abban tetszeleg. Egyéniségének rajzához sem szolgáltatnak lényegesen új vonásokat ezek a lapok. Nem befolyásolják tehát a feltett kérdésre adott választ sem, amit az eddigiekben kíséreltünk meg összefoglalni: ki és miért írta meg az irományokat.

Az összegzés lényegét úgy is megragadhatjuk, hogy messzemenően egyetértve Kónya Sándorral (Társadalmi Szemle, 1984. április), kijelöljük ezen irományok helyét a velük együtt megemlíthető írások között. Világos, hogy ez a hely nem Kádár Gyula emlékiratai mellett, különösen nem Andorka Rudolf tábornok naplója mellett, hanem Prónay Pál és Zadravecz István szintén jólismert „napló” társaságában van. Meghatározóan közös vonás az utóbbi kettővel, hogy szerzőik akkor fogtak tollat, amikor látványos bukással kikerültek a kor politikai vezető garnitúrájának szűkebb-tágabb köréből. Ez alapvetően motiválja felfogásukat, jellemző „kritikus” magatartásukat.

Mindemellett csatlakozhatunk az eddigi bírálók sorához, akik észrevételeik, jogos kritikájuk után kijelentik, hogy a Shvoy-féle irományok megjelentetése helyes volt. A kiadó igen jó szolgálatot tett vele, elsősorban persze a történészszakmának. Hogy mire és hogyan használható fel a bőséges anyag, arra vonatkozóan szintén történetek utalások és fejtegetések, mindenekelőtt Kónya Sándor említett bírálatában. Szeged múltjának megismeréséhez külön meríthetünk belőle. Az olvasó azonban nem feledkezhet meg arról, amit a rövidség kedvéért egy — meglehet elcsépett — hasonlattal próbálunk érzékeltetni. Shvoy írásai tükrözik a kort, amelyben íródtak és amelyről szólnak. A tükrözés azonban torzít. Méghozzá érdekes és változatos módon torzít: némely részletet kiemel és élesen visszaad, másutt felismerhetlenné kuszálja a vonásokat, néhol rútit, többnyire azonban szépít. A valóság hiteles felismerésére tehát alkalmatlan. Nem is baj — vigasztaljuk magunkat —, hiszen a történettudomány egyre világosabb, hívebb képet fest erről a korról. (Kossuth.)

SERFŐZŐ LAJOS

Az anyaföld balladája

NÉMETH JÓZSEF: TARLÓ

Ha nyugalmasabb történelmi korba születik: talán egyértelműbb harmónia, megbecsülés övezné munkásságát. Akár a megbízható, igényes és jó festőként. Németh József pályafutása azonban izzig-vérig évtizedeinkbe ágyazódik. Neve, festészete elválaszthatatlanul összeforrt a vásárhelyi művészettel, a korszerű realista szemlélet kibontakozásával. Tudjuk: lényegében a hatvanas évekre esett e szellemi virágkor. S ezzel együtt a kritika, a kultúrpolitika is fenntartás nélkül támogatta az alföldiek életszerű, etikus és puritán magatartását. Szinte példa, sőt zászló lett ebből a műhelyből. De nem sokáig. Hisz még ugyanebben az évtizedben polémiák, kérdőjelek, elmarasztalások kereszttüzébe került a vásárhelyi kollektíva. És napjainkra mintha csak múltja lenne e művészeti bázisnak.

Pedig ezúttal is féligazsággal van dolgunk. Talán Németh József munkássága bizonyítja ezt a legmeggyőzőbben. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az alkotó érdemi pályafutása alaposan szétfeszíti a szóban forgó időkeretet. Igaz: voltaképpen a hatvanas esztendők elejére tehető Németh egyénibb felfogásának kialakulása, amelyben már a mindennapi és a paraszti élet jelenei egyfajta nagyvonalú, tömbszerű és dekoratív formában jelentkeznek. (Például: *Mári néni, Takarmányos szekér, Behordás*). Ám az is látható: ebben a festészetben jóformán mind a mai napig figyelemre méltó, jelentős teljesítmények születnek. Persze szó sincs itt állandó minőségi remeklésről: ez fizikai és szellemi lehetetlenség. Tény viszont, hogy a hetvenes évek terméséből sem hiányoznak az emlékezetes, kiemelkedő alkotások (*Évszakok, Tarló, Fatelep*). Mint ahogy a közelmúltból sem. Elég csak a csongrádi tanácsterem freskójára utalnunk, amely nemcsak a művész, hanem évtizedeink egyik legszínvonalasabb murális produkuma is.

Hogy miért hangsúlyozom Németh József piktúrájának hosszabb távra szóló művészi értékeit? Mert jóvátételmentlen személyi és szellemi sérüléseket okoz, ha az elmélet képviselői durván általánosítanak. Ha alkalomadtán egy kalap alá kerül mindenki, aki egy jellegzetes szemléletű alkotói csoporthoz tartozik. Márpedig ez történt Vásárhely és Németh esetében is. Amikor az „alföldi iskola” egészében a kifulladás jelei mutatkoztak, akkor egyszeriben őt is „leírták”. S azóta is gyakori támadások érik festészetét. Nem ritkán értetlenül, felszínesen, igaztalanul. Szerencsére az alkotó nem hátrált meg a kritika nyilai elől. Művekkel bizonyított.

A hatvanas esztendők második felét olyan alkotások jelzik, mint a racionálisan archaikus formaképletekből és dekoratív, impresszionisztikus tónusokból ötvöződő kitűnő *Hóolvasás*. Aztán a tömörebb és síkszerűbb *Kaszások*, a *Vásárhelyi madonna*, *Füű gereblyével* vagy a *Legeltes holdfénynél*. Nem is szólva a remekbe sikerült *Pásztor* című kompozícióról. Ha figyelembe vesszük, hogy a pályakezdő alkotó elsősorban Szőnyi István lírai szenzualizmusát kapta úttravalóul a főiskolán, akkor könnyen beláthatjuk e festői teljesítmények esztétikai, szellemi horderejét. Németh József alig tíz év leforgása alatt egy erőteljesen egyéni világot teremtett. Jóformán a végletekig egyszerűsítette motívum- és formaképzését, egyben jellegzetesen súlypontosított, érzéki, ám dekoratív szintömböket alkalmazott művein.

De hogyan tovább? Lehet-e még fokozni a gondolati általánosítást, a formai stilizálást? Ebben az időszakban többször is megfogalmazódtak az efféle kérdések Németh képei előtt. Holott a figyelmesebb nézők már korábban is észrevehették: a művész nem csupán következetes és mértéktartó, hanem dinamikusabb alkatú festő is. Jellemző, hogy az előbb említett formai, kompozíciós szigorodás úgyszólván párhuzamosan haladt nála egy oldottabb, líraibb hangvétel érvényesülésével. Valójában egyazon időszak szülötte a *Legetetés holdfényénél* meg a *Leány és bivaly*. A korábbi a statikus, mértánias elrendezésélteti, míg az utóbbi alkotáson a plasztikusabb formák, a lazúros, festőibb tónusok dominálnak. E lírai, természetközeli művészi felfogás csak a hetvenes évektől bontakozik ki. Mégis: már az évtized elején ott találunk egy kiemelkedő művet, a *Tarló* című olajtemperát.

Ritka, zavarba ejtően egyszerű kép. Alig ismerek ilyet Németh munkásságában, sőt a modern magyar festészet egészében is. Hirtelenjében Mednyánszky csavargó alakjaira gondolok (például: *Ágrólszakadt*), továbbá Nemes Lampérth vaskos, monumentális aktjaira. Ezek azonban pusztán szerkezeti analógiák. Hisz jelen esetben is csupán egy parányi természetet, egy tarlórésztletet és egy fekvő, pihenő öregembert látunk. Bizonyára e puritanizmusnak is tulajdonítható, hogy a művész méltatói jobbra átsiklottak a produkció kivételes szakmai, esztétikai értékei fölött. Véleményünk szerint ez az alkotás is az életmű homlokterében áll. Más-képpen, mint a mozgalmasabb, dinamikusabb és látványosabb eszközökkel megvalósult kis-kunhalasi vagy csongrádi falképek.

A *Tarló* tartalmi, világszemléleti összegezésnek tekinthető. Ebben az értelemben meghaladja a korábbi periódus eredményeit.

Pedig látszólag semmi újdonság. Föld, ember, átlós elrendezés? Vagy sötét—világoló színkontraszt, körülöttük meg átmeneti értékű tónusok? Aki valamennyire is ismeri Németh munkásságát, tudja, hogy képein lépten-nyomon visszatérnek e motívumok és módszerek. Csaknem rendszer- és attributumszerűen, de korántsem mechanikusan. Nézzük például a föld, a tarló, egyáltalán a táji környezet előadásának formai módosulásait! Itt van mondjuk a *Behordás*, a *Fiú gereblyével* és a *Pásztor*. Majd mindenütt ott látjuk a szálkás, meleg foltokkal közvetített tarlórésztletet. Ugyanakkor mindhárom alkotáson valamiféle hagyományosabb tájfelfogás érvényesül. A figurális, a tárgyi elemeket tehát a földi és égi zónák keretezik. A *Pásztor* archaikus, köznapi alakjából úgy lesz uralkodókra emlékeztető, méltóságos hatású egyéniség, hogy a monumentális figura formateste erőteljesen a horizont fölé magasodik. Nem így a komorabb, tragikusabb hangvételű gereblyés táblaképen.

A *Leány és bivaly*on viszont eltérő festői képlettel találkozunk. A hangsúlyozott képi motívumokat ezúttal csupán egy anyagszerű, földi környezetben észleljük, mégpedig rálátásban. Egyszóval: homogén közegben. És most már a *Tarló* konkrét formái, szemléletbeli előzményeinél tartunk. Mert itt is egy önmagába záródó, vöröses-sárgás tónusú helyszínt láthatunk: mindemellett a művész is a környezetre utal címadásával. De hát miféle érzeki, gondolati többletet biztosíthat egy figurális kompozíciónál a földi materiára koncentrált egynemű háttér? Különösen akkor, ha az emberi alak mértékrendje majdhogynem egyszóvalban van a környezeti térséggel. Nos, ismét csak a zseniális Mednyánszky Lászlót idézem. Azt írta erről: „...valami nagy, monumentális vonást ad nekik, mert az anyagtól való végzetes függésre mutat”.

E kozmikusabb, filozofikusabb gondolkör aligha idegen Németh művétől. Más kérdés, hogy mindez csak akkor válhat meggyőzőbbé, ha az alkotó emberlátásának alakulásáról is tudomást veszünk. S kézenfekvő itt mindjárt a művészt idéznem, aki egyszer így vallott programjáról: „a parasztokat a történelem folyamán sokféleképpen ábrázolták, többek között nyomorúságos parasztnak. Én a parasztot fenséges emberként kívánom ábrázolni.” És tényleg: a hatvanas évek termésében egymást váltják a mitikus hangoltságú, egyszersmind a természeti, paraszti életet láttató létképek és az egyre határozottabbá, méltóságosabbá váló individuális és szimbolikus figurális kompozíciók.

A mitikus, monumentális valóság- és emberlátás mögött egy kiküzdött művészi forma-

nyelvet kell értékelnünk. Igaz, többféle élmény és hatás érte az alkotót: kezdve Derkovitstól, Koszta Józseftől egészen Kohánig. Mégsem ők a legfontosabbak. Inkább Nagy István és a kö-zépkori ikonfestészet inspirációja. A barangoló erdélyi mester példát mutatott a látványvilág tömörszerű, mértani egyszerűségű lakonikus felfogására, nem beszélve az oldottsággal párosuló határozottabb, dekoratív színkezelésről. Másrészt az ikonképek nagyvonalú tagoltsága, fénymisztikája és pátoszos, jelképező előadása csak tovább dúsította a korábbi tanulságokat. Hogyha megfigyeljük a *Behordás* szigorúan szerkesztett formaritmusát, majd a *Pásztor* monumentális nyugalomú alakját, akkor fogalmat alkothatunk e szellemi impulzusok alkotó felhasználásáról.

A *Pásztor* egyébként az én szememben a *Tarló* valamiféle dialektikus ikerpárja. Ez is jelentős, szintetizáló festmény: mintegy a monumentális, „fenséges” parasztabrázolások betetőzése. Logikus így, hogy szinte maximálisan kiérlelt formában minden együtt van itt, ami a hasonló témájú műveket jellemzi. Vagyis: a határozottan álló figura, a mesterséget jelölő ruhadarabok, tárgyak, netán egy állatmóvítum. Találón szemléltetik ezt az *Öregember fűrésszel* vagy a *Fiú gereblyével* című festmények. Csakhogy az utóbbi alkotáson a fiatal parasztleány ereje, testisége is kiemelkedő szerephez jut. (Főként a hatalmasra növesztett, „keresztet” is asszociáló gereblye segítségével. Mindezzel azonban a művész már némileg eltávolodott az egyértelműen magasztos emberlátástól.

Közelebb került ellenben egy természetesebb, oldottabb festőszemlélethez. Ne feledjük: ez az az időszak, amikor munkásságában a plasztikusabb, festőibb megoldások is fokozatosan létjogosultságot nyernek, s áthajlanak egy líraibb előadásba, egy Szőnyihez közelebbi valóságfelfogásba. És ezzel ismét eljutottunk a *Tarló*hoz. Ez a kép már törekenyebb, fesztelenebb és lágyabb tolmácsolású, mint a *Fiú gereblyével*. Annak ellenére, hogy továbbra is megmaradt valami a stilizált, architektonikusabb formai építkezésből. Ahogyan az öregember tipológiai felfogása is folytonosságot mutat az előbbi parasztleánnyel. Itt is a fekvő helyzetű, csontos, szikár figura testisége és természetessége a meghatározó: ráadásul mindenféle értelmező, magyarázó kellék nélkül. Maradt tehát az eleven testiség és az anyaföld találkozása.

Egy tematikai, kifejezésbeli vonulat végállomásán állunk. A természetelvűség, a figurális ábrázolás keretein belül ennél nemigen lehet tovább egyszerűsíteni. De e tartalmas puritanizmus valójában meghatványozza a *Tarló* jelentésbeli, gondolati rétegeit. Először ember és természet harmonikus összetartozására, a paraszti lét történelmi, társadalmi meghatározottságára gondolunk. Valami szomorkás nyugalomra, evidenciára és kiegyensúlyozottságra. Pedig bonyolultabb a helyzet. Hiszen az átlós helyzetű öreg férfi formatestét egy ellentétes irányú szalmacsomó keresztezi: így egy feszültségteljesebb kompozíciós szerkezet keletkezik. Ami további nyomatókat kap a testtől elálló kézmozdulatokban is. Vagyis a figura egyszerre azonosul is, nem is a környezettel. Aztán a színhasználat, a mozgalmas felületképzés is rácafol az előbbi elképzelésekre. Mellékes most, hogy egy nyugalomban levő, pihenő, tűnődő bácsit látunk, minthogy a vöröses, sárgás, zöldes tónusok összhangzattana felmelegíti, felszikkasztja a kép hangulatát.

S hol vagyunk már a korábbi időszak pátoszos, méltóságos emberszemléletétől? Jóllehet most is egy félig-meddig tragikusan zárt terű, feszített komponálású, monumentális figurával van dolgunk. Németh paraszthalakja azonban ugyanúgy védett, mint kiszolgáltatott egyéniség. Egyrészt a tarlóra, a földre roskad: itt találja meg támaszát, pihenését és „életerejét” felújításának lehetőségét. Másfelől viszont egy csupasz testű, rálátásban ábrázolt alakkal szembeállunk. S ez éppen elegendő, hogy megérezzük esendő, halandó és kiszolgáltatott helyzetét. Anál inkább, mivel valóságosan is egy tapasztalt, idős férfi van előttünk. Mintegy az ősapánk. Úgy tűnik: aligha találunk feloldást e feszültségekkel telített műalkotásban. Holott valami-képpen mégiscsak nevet kell adnunk a testiségében, korosságában kitárulkozó öregember és a föld, a humusz viszonyának. Ez pedig nem más, mint a kölcsönös eszközlét, amely az egymásrautaltság és a kiszolgáltatottság lírai-drámai összefonódottságában jelenik meg előttünk.

Németh József „a megörzés festője” — írta egykoriban Csoóri Sándor. „Azok jelenlétét

égeti belénk, akik szinte személytelenül, hivalkodás nélkül segítenek fönntartani ezt a mai világot is: kétkezi embereket, magukat megtartókat.” Nos, a mostani alkotásra is érvényesek e megállapítások. Sőt, a „személytelen, hivalkodás nélküli” magatartás majdhogynem itt mutatkozik meg a legkatartikusabb művészi igazsággal. Igaza van Heidegger nagyszerű elemzésének, amikor Van Gogh Parasztcipői kapcsán nem csupán az eszközlét tragikumát, hanem ennek erejét, értékét is hangsúlyozza. Például a használhatóságot. Mi több: a megbízhatóságot.

SZUROMI PÁL

NÉMETH JÓZSEF: FIÚ GEREBLYÉVEL

Tízéves a Kincskereső

1974. októberében a szocialista magyar gyermekkultúra történetében kiemelkedő jelentőségű esemény következett el: Szegeden útjára indult a Magyar Úttörők Szövetségének irodalmi, művészeti és kulturális folyóirata, a 10—14 éves korosztály lapja, megjelent az „országos” *Kincskereső* első száma. Az indulást a beköszöntőt író Szabó Ferenc — az úttörés jelentőségét kiemelendő — az űrkutatás világából vett képpel, a startpisztoly és a rakéta metaforájával jellemezte. Program helyett a lap élén Illyés Gyula facsimilében közölt versét, a *Fiatalokhoz* írottat olvashattuk:

*Fiatalok, ti, tisztességre-nevelők,
fiatalok, ti, bátorságra-lovalók,
megszégyenítők azzal, ha megromlotok,
bukásotokkal bennünket is büntetők,
hűség-konok
szívüre szorítva a vénülőt,
fiatalok,
ti lesztek, ti, az ok:
emelt fővel halok.*

Egy évtized távlatából visszapillantva is érezzük a pillanat heroizmusát. A pedagógus Hegedűs András szép eszméjét a magyar szellemi élet legjava karolta föl, s emelte a legfontosabb közügyek rangjára. A lap azon úrt kísérte meg kitölteni, amelyet az *Élet és Irodalom* 1973-as vitája a gyermekek olvasási kultúrájával kapcsolatosan konstatált. A lapalapítás tervét Darvas József, az írószövetség akkori elnöke terjesztette elő az *Olvasó népért* mozgalom ugyanezen évben rendezett nyíregyházi konferenciáján. A keresztapa szerepét a jeles költő, Kormos István vállalta: a Móra Ferencre utaló cím az ő javaslata volt. A borítóra a szép emblémát, a szárnyas hintalovat a magyar grafika kiválósága, Reich Károly rajzolta. Már az első számokban olyan alkotók jelenlétét sikerült biztosítani, mint Nagy László és Weöres Sándor, Csanádi Imre és Csoóri Sándor, Nemes Nagy Ágnes és Lázár Ervin.

A felhajtó energiák erejét jól példázza, hogy a negyvenezzerre meghatározott példányszám hónapok alatt több mint kétszeresére növekedett. A gyors siker fő tényezője, hogy a *Kincskereső* korántsem bátortalan, útját és helyét kereső orgánumként lépett porondra, hanem csaknem teljes fegyverzetben, mint a mitológiában Pallasz Athéné Zeusz fejéből. A kísérletezés vargabetűit megtakarította számára a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola harmadféléstendőn át háromezer példányban megjelenő helyi kiadványa. Nemcsak az illendőség, hanem az ekkor folyó alapozó és előkészítő munka jelentősége is megkívánja, hogy megemlékezzünk a „derékhad” *Kincskereső* eme „előőrséről”. Igaz, a lap e korai időszakában még közelebb áll az antológiához, mint a folyóirathoz — gondoljunk az egyébként kitűnő *Petőfi-* és *Móra-különszámokra* —, de már zajlik benne a rovatképződés folyamata, s toborzódik hátsóháza az a szerzőgárda, mely a lap arculatát végérvényesen meghatározza.

A *Kincskereső* múltját ma még korai volna korszakokra parcellálni, hisz életkora még nem haladta túl a korosztályét, amelyhez szól. Mégis megkülönböztethető benne két periódus. Az első — amely Hegedűs András nevéhez fűződik — a hídfőépítés jegyében zajlik: ek-

Elhangzott a Kincskereső indulásának 10. évfordulóján tartott ünnepségen, Szegeden.

kor rajzolódnak ki a folyóirat struktúrájának alapvonalai. A második — Deme László főszerkesztői működése idején — a hídfe kiszélesítéséé, megerősítéséé: ekkor érik be és stabilizálódik a korábbi kezdeményezés és kísérletezés. A lap tevékenysége lassan mozgalommá gazdagodik: a *Pegazus-örs naplójába* rovattal s a rendszeressé váló gyerekszámokkal erősödik köztudása a gyerekelethez, elkezdődik a nyári olvasótáborok sorozata, s fokozatosan kibontakozik a *Kincskereső*-klubok kultúrmunkája is. Közben kiegyensúlyozottabbá válik a háromlivesre bővülő lap szerkesztése is, nem utolsósorban a munka oroszlánrészét vállaló Simai Mihály és Baka István révén, de azért is, mert 1975-ben — írókból és pedagógusokból, könyvtárosokból és népművelőkből, valamint az irányító szervek képviselőiből — megalakul (konzultatív testületként) a szerkesztőségi tanács, amely sok hasznos (és többnyire megszívlelt) javaslattal, továbbá a rendszeres önkorrekció feltételeinek megteremtésével járul hozzá az ügy sikeréhez. Kiepül a lap pályázati rendszere is: a gyerekek versenyző kedvét legelőbb a *Rímes országjárás* lobbantja fel, majd kitartásukat a *Szerkesszünk együtt* és a *Barátom, a könyv* bizonyítja. Az írók számára meghirdetett kispróza-pályázatok első nyertese Esterházy Péter. A jelenben jobbára e bevált s örökölt keretek, módszerek finomítása, továbbfejlesztése folyik: az *Örökség* rovattal például a nemzettudat hatékonyabb formálása, a humor arányának növelésével a gyermekközpontúság erősítése, tipográfia és illusztrációk javításával a lap művészi színvonalának emelése.

Az ünnepi évforduló nemcsak a visszpillantás patétikus feladatát rója ránk, hanem a felelős számvetését is. A kérdésre adandó válasz kötelességét: vajon a *Kincskereső* koncepcióját igazolja-e az idő? Bevált-e az alapítólevél hipotézise, mely Móricz Zsigmond mondatát mottóként írta a lap fölé: „Gyermek számára valóban csak a legnemesebb és legbölcsebb írónak volna szabad írni.” Ami a folyóirat tartalmát illeti, minden bizonnyal. A tanulság e tekintetben nagyjából így foglalható össze: irodalmunk megismertetését és megszerettetését, a tizenévesek ízlésvilágának, szemlélet- és gondolkodásmódjának alakítását, a hídverést az ifjúsági és a felnőttkori olvasás között — csakis magas esztétikai értéket képviselő, igényes eszmeiségű és mély érzelmi-hangulati telítettségű alkotásokkal közelíthetjük. Németh László szellemében: „Az ember klasszikusok olvasására születik, s egy ép gyermeklélek sokkal közelebb ül a költészet nagy forrásához, mint egy középiskolával denaturált felnőtt. Igenis, össze lehetne állítani remekművekből egy olyan könyvtárat, hogy a gyermek azokon jusson el a serdülésig. A rossz tankönyveknek és a kiadóknak a hazugsága, hogy a gyerekek és a nagy költők közé egy gyermekirodalmat kell tolni, amely a művészethez akar kalauzolni, de valójában örökre elkalauzol tőle.” Vagyis a gyermekirodalom fogalma nem egyeztethető össze az irodalom didaktikus vagy minőségi szempontú redukciójával, önkorlátozásával, hanem mindenképp befogadásesztétikai, hatáslélektani probléma. Nem lehet elkülönülő organizmus az irodalom testében, hanem az érték életkori szelekciójának és tudatos kiválasztásának a dolga. A szubliteratúra alantas műfajaitól ugyanis: az olvasásról leszoktató divatos képregényektől, az olcsó humor-, táncdal- és krimiszövegektől, a hatásvadászó magazinkultúrától nem vezet út Tolsztojig és Ady Endréig; de igenis van a „felnőtt” irodalomnak olyan övezete, amelynek a gyerekek számára is van mondanivalója, élményadó ereje, s a gyerekirodalomnak is lehet olyan optimuma, amelynek a felnőtt társadalom is olvasójává szegődhet. Amit Németh László a családi nevelés szűk körében kísérletezett ki, a *Kincskereső* egy százezres gyerekolvasó táborban cselekedte meg: ifjúsági irodalomként a klasszikus értékű magyar irodalmat tolmácsolta. A költők közül például Jékelyt és Zelket, Benjámint és Juhászt, Pilinszkyt és Szilágyi Domokost, az elbeszélők közül Déryt és Sántát, Tamásit és Sütöt, Örkényt és Csukát. Az irányzatokhoz való kapcsolódás elfogultságai nélkül, Osvát Ernő híres szavával: az irodalom közintézményeként, minden érték közvetítésének szándékával. Ha a tíz év anyagából összeállított *Kincskereső*-antológia megjelenik, tanúsítja majd, hogy tartalomjegyzéke csaknem azonos a jelenkori magyar irodalom legjobb névsorával. Nem tekinthető pusztá véletlennek, hogy a lap (anyagával) az általános iskolai irodalomtanterv megújulásának alapjává, forrásává vált. A folyóirat fogyatékosai: a színvonal ingadozása, időnként bizonyos merevség, a já-

tékösség és elvontság végletessége — nem az elvek bizonytalanságát tükrözik, hanem az életkori szűrő hibás beállításából erednek, a mérték és arány időnkénti elvételéből.

A másik nem kevésbé fontos tanulság, amely a tízesztendőös perspektívából immár megfogalmazható, hogy egy gyerekekhez szóló irodalmi folyóirat nem szűkítheti be feladatkeretén belül irodalmi alkotások közlésére, nem élhet meg csupán literatúrából, otthon kell lennie a gyermekkultúra egészében. A korosztály műveltsége ugyanis még korántsem tükrözi a specializáció olyan előrehaladott állapotát, mint a felnőtteké, nem annyira tagolt, érdeklődés, vonzalom, irányultság ekkor még sokoldalúbb és változékonyabb, mint majd a pályaválasztás idején tapasztalható. A lap rovataival próbált megfelelni e szükségletnek. Legrugalmasabban tán a *Látogatóban* interjúi szolgálták e célkitűzést, például a gyermekkultúra Műhelysorozatával. Az *Édes anyanyelvünk* a magyar nyelv megszerettetésével, a kommunikációs készség fejlesztésével, a nyelvművelés gondjaival foglalkozott, sok ötlettel és elevenességgel, néha kissé tanárosan. A *Testvérművészek* a művészetek „interdiszciplináris” területeit művelte, izgalmasan, de mára kissé elöregedően. Az *Örökség* — a tematika és megközelítés oldottságával — egy igazabb, realisabb történelemszemléletet próbált megalapozni. A *Könyvek között* igazi műfajára a fűzérkritikában, az ifjúsági könyvek bő szemelvényű népszerűsítésében lelt rá, de még mindig hiánycikk a *Kincskereső*ben az olyan vers- és novellaelemző sorozat, amely az esztétikum titkait a gyerekek nyelvén fejtegetné. Hasznos ismereteket tartalmaz a lapzáró kislexikon, a *Néhány szerzőnkről* és a régóta népszerű *Rejtvény*-rovat. Tán még életesebbé tehetné a folyóiratot egy — mondjuk: *Hétköznapok* címmel — a gyerekélettel közvetlenebbül és publicisztikai igénytelenséggel foglalkozó új rovat, amelyet glosszák, riportok, esszék eleveníthetnének. Itt kell szólnom a *Kincskereső* művészeti munkájáról: akár egy grafikai lap, illusztrációs művészek teszik láthatóvá benne a gyerekek számára a szépirodalmat (Reich Károly, Würtz Ádám, Kass János, Réber László, Szabados Árpád, Sajdik Ferenc stb.).

Végül, de nem utolsósorban: fontos vívmánya az elmúlt időszaknak a lap karakterének kiformalódása; egyáltalán az ifjúsági irodalmi folyóiratok egyfajta (kivánatos) modelljének kikristályosítása. A *Kincskereső* egyrészt a tizenévesek számára készülő irodalom műhelye, az e korosztálynak írók publikációs fóruma, másrészt pedig egy életkori sajátosságokhoz igazodó, *Látóhatár*-típusú válogató orgánus. E sajátos ötvözet értelme, hogy a „primér” irodalom közlésével biztosítani lehet a lap maiságát és frissességét, anélkül azonban, hogy a lap kiszolgáltatná magát a kortárs magyar irodalom változó helyzetének, véletlenszerű esetlegességeinek. A válogatással ki lehet tölteni a hézagokat, melyeket élő irodalmunk működése üresen hagy, s érvényt lehet szerezni az olvasóvá nevelés komplexebb stratégiájának. Ellenérv lehet itt az utánközlések „szekundér” jellege. Ez az okfejtés azonban rögvést erejét veszti, ha arra gondolunk, hogy a gyerek a másod- vagy harmadközlést is „primér” irodalomként éli meg, ha először találkozik a művel. Másik vonása a *Kincskereső*nek, hogy a pedagógiai célok szerint strukturált és a spontánul keletkezett irodalmat közlő orgánusok végletei között mértéktartó egyensúlyra törekszik. Az esztétikum közegében, az életkornak megfelelő áttételben a korosztály világképét, emberi-erkölcsi magatartását is alakítani szeretné, anélkül persze, hogy a gyerekközpontúságról, a játékosságról a didaxis kedvéért lemondana. Gondot okoz viszont, egyrészt a profil tisztázását is nehezíti, hogy a *Kincskereső* szinte az egyetlen gyermeklap, amely fővállalkozója az irodalomolvasóvá nevelés ügyének. Jó volna, ha nem társtalanul működhetne, hanem egy vertikális struktúra részeként; ha „alatta” és „fölötte”, a 7—9 éveseknek is, meg az általános- és középiskola határvidékén mozgóknak is volna hasonló lapjuk.

A *Kincskereső* tízesztendőös pályáját vizsgálva nem vonatkoztathatunk el a közegtől, amelyben a lap keletkezik és hatását kifejti. Már léte bizonyítja, hogy szocializmust építő társadalmunk törődik a jövőjének számító ifjúsággal, gondot fordít a felnövekvő nemzedékek szellemi fejlődésére. Sok jelét tapasztaljuk a figyelemnek, a támogatásnak, sőt a szeretetnek. Ez az inspiráció azonban gyakorta ellentmondásosan jelentkezik. Terjesztési statisztikák sora igazolja, hogy a *Kincskereső* inkább otthon van az iskolában, mint a családok életében, hatékonyabb bázisa a lapnak a pedagógusok (mindenekelőtt a magyartanárok) áldozatkészsége,

mint a szülői ház felelősségtudata. Az idei év ötvenöt ezres átlagpéldányszámának legnagyobb része az iskolákban kelt el, s mindössze ötezer az előfizetők száma. Ám iskolai jelenlétünk se problémamentes. Úgy tűnik, lapunk hatékonysága szerves összefüggésben van a tanügyi reform eredményességével vagy megoldatlanságával. Közismert, hogy az olvasás technikájának romlása, a magyar nyelv és irodalom tantárgy tekintélyének — az ötvenes évektől folyamatosan a heti kötelező óraszám csökkenésének tendenciájában is kifejezésre jutó — hanyatlása, az „egy tantárgy a sok között” szemlélet eluralkodása, a humán kultúra pozícióinak általános gyöngülése, a pedagógusok túlterheltsége, a kommercializálódásnak a gyerekkulturában is egyre erőteljesebben tapasztalható jelensége — mind-mind negatív hatással van az igényes önművelés folyamataira, az olvasóvá válás készségének és képességének fejlődésére. A tömegkommunikáció kényelmesebb, a szellemi erőfeszítésről leszoktató formái, a divat üzletes vámszedői egyre gyakrabban keresztezik céljainkat. Örömmel üdvözljük a művelődési miniszter rendeletét az iskolai adminisztráció csökkentéséről. De ennek van olyan konzekvenciája is, hogy rá hivatkozva egy csomó iskola mondja le a *Kincskereső* népszerűsítésében korábban vállalt szerepét. Márpedig a posta — mint jól tudjuk — csak szállítója lapunknak, nempedig terjesztője, amely feladatot (társadalmi munkában) lelkes tanárok látják el. Hasonlóan Janus-arcú a kép, ha a *Kincskereső*nek irodalmi életünkben elfoglalt helyét vizsgáljuk. Figyelembe véve gazdasági helyzetünket, elégedettek lehetünk a lap anyagi dotációjával, a megkülönböztetett figyelemmel, amellyel a kultúrpolitika ügyünket patronálja, az állami mecenatúra (időnként alkotói díjakban is megnyilvánuló) gyakorlatával. Ám a lap finanszírozási rendszere nem a példányszám növelésére, hanem visszafogására ösztönöz, igen alacsony a szerkesztőség bérszínvonala és a rendelkezésre álló honoráriumkeret, méltánytalanság magyarázhatja csak a bennfelejtést az üzemi lapok kategóriájában, aztán teljességgel hiányzik — a „felnőtt” folyóiratok közömbössége okán is — a gyermek- és ifjúsági irodalom kritikai szemlézése, értékelő elemzése, továbbá hathatósabb (felső) segítséget várnánk az áremelkedések következményeinek kivédésében, ellensúlyozásában. Néhány esztendeje húszezer gyerekolvasónk elvesztésébe került a papír- és nyomdaipar nagyarányúra tervezett áremelése. A panaszt optimizmussal legföljebb az abban való reménykedés oldhatja, hogy a gazdasági szorítások nem kényszerítenek bennünket a lap terjedelmének csökkentésére, a szegényesebb kiállításra, a népgazdasági egyensúly helyreállításához nem lesz szükség a gyerekek szűkös pénztárcájára.

Végére érve e vázlatos és egyáltalán nem teljességigényű visszatekintésnek, amely azonban — úgy érzem — nem nélkülözte az eredmények mellett a mai gondok és a lap jövőjét illető kilátások és távlatok számbavételét sem, köszönöm a *Kincskereső* minden barátjának az ügyünk iránt megnyilvánult bizalmat és támogatást.

Szerkesztői arztal

Tiszatáj-est volt november 19-én Budapestben, a Műszaki Egyetem Martos Flóra Kollégiumában. A lapot Vörös László, Annis József, Olasz Sándor és Vekerti László képviselte.

*

*

A nemzetiségi kultúra kutatása Magyarországon napjainkban — „Ezzel a címmel tartotta meg a Modern Filológiai Társaság

Interkulturális Szakosztálya egyik szekcióülését a közelmúltban...” Novemberi számunk 35. oldalán az első bekezdés első mondata természetesen így helyes.

Értesítjük kedves olvasóinkat, hogy január 1-től lapunk példányonkénti ára 16 forint, előfizetési díja egész évre 192 forint.